

Çand û Civak

Abdusamet Yîgît

Weşanên

.
. .
. .
. .

Çand û Civak
@Abdusamet yigit

2020-Almanya-Berlin

.
ISBN 968-3-940996-31-2

Navarok;

1. Pêşgotin.....	5
2. Destpêk; Çand û civak.....	6
3. ÇAND Û CIVAK.....	10
3.1. Çandek çawa?.....	12
3.2. Çanda civakî a demên felsefeyê.....	15
3.3. Piştî demên ronansansê çand.....	24
4. ANTROPOLOJÎ, ÇAND Û CIVAK.....	32
4.1. Bo fahmkirina civakê Antropolojî.....	33
4.2. Ji aliyê antropolojiyê ve fahmkirina civakî.....	35
4.3. Bi antropolojiyê çand.....	38
5. DÎROK, ÇAND Û CIVAK.....	44
5.1. Dîroka pêşketina çand û civakê.....	45
5.2. Dîroka pêşketina çand û dîrokê.....	48
6. RAMYARÎ, ÇAND Û CIVAK.....	55
6.1. Ramyarîya çand û civakê.....	56
6.2. Çanda ramyarî.....	62
6.3. Pergale çanda ramyarî.....	65
6.4. Teoriya çanda ramyarî.....	68
7. CIVAKNASÎ, ÇAND Û CIVAK.....	71
7.1. Civaknasîya çandî.....	72
7.2. Civaknasî û civak.....	75
7.3. Çand û têkilî.....	77
8. MALBAT, ÇAND Û CIVAK.....	82
8.1. Malbat weke barkera çandî a civakê.....	83
8.2. Awayên malbatî.....	85
8.3. Civaknasîya malbatê.....	86
8.4. Malbat, civak û şoreşa çand û zihniyetê.....	90
9. OL, ÇAND Û CIVAK.....	93
9.1. Pêvajoyên olê ên destpêkê yên pêşketinê.....	94
9.2. Pêvajoyên piştî ên pêşketina olê û baweriyê.....	102
9.3. Ol, civak û demên piştî ên hemdem.....	106
10. FELSEFE, ÇAND Û CIVAK.....	110
10.1. Civake felsefeyê.....	111
10.2. Pêvajoyên pêşketina civakê bi felsefeyê.....	114
11. KES, ÇAND Û CIVAK.....	117
11.1. Kes û civak.....	118
11.2. Pêşketina kes bi keseyetî.....	120
11.3. Keseyeta çandî.....	121
11.4. Keseyetîya civakî.....	123
12. DAD, ÇAND Û CIVAK.....	125

12.1.Destpêka jîyane komî û pêşketina destûrê.....	126
12.2.Destûr û fahmkirina ji wê.....	128
12.3.Destûr, sazûmana serdestîya welatî û hwd.....	131
12.4.OI û destûr.....	134
13.ABORÎ, ÇAND Û CIVAK.....	138
13.1.Çand, civak û pêşketina aborîyê.....	139
13.2.Pêvajoyên pêşketina aborîya civakê.....	144
13.3.Bandûra pêvajoyên pêşketina aqil li pêşketina aborîyê.....	147
13.4.Gihiştina li aboriya hemdem.....	148
13.5.Ji aliyê teorîkî ve temenê pergale aborîyê.....	149
14.WÊJA, ÇAND Û CIVAK.....	152
14.1.Pêşketina wêjeya civakê bi dîrokê re.....	153
14.2.Wêjeya hemdem.....	157
15.ZIMAN, ÇAND Û CIVAK.....	159
15.1.Zimanê destpêkê.....	160
15.2.Pêvajoyên zimanî ên bi aqil pêşdikevin.....	161
15.3.Zimanên hemdem û bi ber pêşketina wan ve.....	162
16.Çavkanî.....	164

Pêşgotin:

Li ser çandin û civakê nivîsandin wê bêgûman wê weke mijareka pîrr zêde kûr û demdirêj bê. Min di vê xabate xwe ya li ser çand û civakê de tenê xwest ku ez bi hin mijarên wê yên sereka çerçoveyek wê xêzbikim bi hanîna wê ya li ser ziman re. Lê nexwe, ev mijar wê dema ku mirov beş bi beş di çerçoveya bêşên min hanîna ser ziman de jî werê ser ziman wê her beşek bi serê xwe wê gelek bergan wê bigirê ku ew bi wê werê ser ziman.

Di mijare fahmkirina çand û civakê de wê weke aliyekê giring wê, di serî de wê weke aliyekê hevdû afirandinê bê. Lê ji wê zêdetirî wê weke pêvajoyek dîrokî a bi fahmkirina jîyane mirov a bi hevdû re jî wê, bi wê re wê were ser ziman. Çand wê çerçoveya hemû pêşveçûnên me yên bi zêhnî., fizîkî û hwd ên di çerçoveya jîyankirinê de ku ew dibin bê. Wê di wê rengê û awayê de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê di serî de wê werênê ser ziman.

Di mijare fahmkirina çand û civakê bi hevdû re de wê, gelek aliyên wanên ku mirov dikarê wan werênê ser ziman wê hebin. Di wê çerçoveyê de wê bi awayekê tîpolojiya civakê bi pêvajoyên wê yên pêşketina bi zêhnî û ankû çandî re wê min xwest ku wê dîmenekê wê werênima ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê mijarên ku min hanîna ser ziman wê pêşîya wan vekiribê ku ew hê zêdetirî werina pêşxistin û ser ziman. Di aslê xwe de di çerçoveya pêşketina civakek hemdem ku ew pêşketina wê ya di pêşaroja wê de mirov li wê bihiizirê wê ev alî wê weke aliyana ku zarorî jî ku ew werina pêşxistin û ser ziman jî bin.

Di demên hemdem de wê pêşketin wê bi awayekê pirralî ê fahmkiirnê wê bibê. Çand jî wê bi awayekê wê rengê pêşketina mirov a bi civakî wê bixwe re di di her demê de wê werênê ser ziman. Çand wê gotineka ku wê bi wateya wê re wê dîtbar bê. Di wê çerçoveyê de wê her rengê pêşketinê ku ew bi kîjan zanyariyê û zanistê bê wê ew wê di çerçoveya wê pêvajoyên wê yên pêşketinê ên bûhûrî de mirov dikarê bi fêrûazmûnên wê yên ku mirov gihiştîyê de şîroveyekê bi wê re li wê pêşbixê.

Di mijare fahmkirinê de wê çand wê temenekê fahmkirinê ê pirralî ê civakî bê. Wê ji aliyê zimanî, wêjeyî, hûnerî û hwd ve wê, weke aliyekê sofistike ê temenê pêşketina mirov a her demê jî wê ji gelek aliyên ve wê karibê biafirênê.

Abdusamet yigit

Destpêk; çand û civak

Ku mirov mijare çand û civakê wê bi hevdû re wê hilde li dest wê di aslê xwe de wê weke aliyekê giring ê ku mirov bi pêvajoyên pêşketina xwe û giştîya civakê re wê, pêvajoyîna pirr zêde demdirêj wê bi wê re wê werênê ser ziman. Mijare çandê jî û ya civakê jî bi serê xwe wê weke mijarna kûr bin. Di aslê xwe de ev mijar wê bi serê xwe wê yek bi yek wê weke aliyna giring bin ku ew bên hildan li dest. Emê wan di demên pêşde bi serê xwe wan yek bi yek bikina mijare lêkolîna bo fahmkirinê. Lê li vir di serî de wan bi hevdû re emê hildina li dest.

Gotina çandê wê di nava pêvajoyên pêşketinên civakî de wê wateyek wê ya temenî wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê, mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê werênê ser ziman. Di aslê xwe de wê, çand wê, weke gotineka ku wê heta roja me jî wê navenda hanîna hizrên ji hev cûda ên li ser wê jî bê. Di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Di wê warê de wê, gotina çandê wê, di roja me de wê, gelek gotinên weke 'hemdemiyê', 'ramyarîyê', 'felsefeyê', 'hizrê', 'aqil', 'civakê' û hwd wê bi gelek gotinên din ku ew dihên danîn li dawîya wê, bi wan re wê çerçoveyek fahmkirinê wê werê hanîn li ser ziman. Minaq gotina 'çanda hemdem' wê di wê çerçoveyê de wê weke gotineka ku wê were salixkirin û wê bê hanîn li ser ziman bê. Di dewama wê de wê weke aliyekê din jî wê gotina çandê wê di wê warê de ku mirov bi gotina ramyarîyê re wê werênê cem hevdû wê gotina 'çanda ramyarî' wê biafirênê û wê bi wê re wê were hanîn li ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê, di aslê xwe de wê, gotina çandê wê çerçoveya wê pirr zêde berfireh bê. Weber wê, di çerçoveya têgîneka demkî de wê bi gotina 'zanistê' re wê bikê ku wê bi temen bikê û wê werênê ser ziman. Cassirer wê, dema ku wê bêtê ser ziman wê dunya me ya çandî û hizirkirinê wê temenê wê li ser 'fahmkirina bi dageran' re wê bêtê ser ziman. Di wê rengê de wê, bi awayekê wê temenê wê werênê ser ziman.

Lê têgîna çandê wê di wê warê de wê, dema ku mirov wê werênê ser ziman wê di aslê xwe de wê weke aliyekê giring ê bi fahmkirina me re ku wê xwe bide nîşandin wê mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Çand wê, dema ku mirov bi hizirkirina wê re bihizirê wê demê mirov wê dikarê wê, weke têgîneka kirinî a hizirî a afrîner a li ser wê re jî wê, bêtê li ser ziman. Bi wê re jî wê çand wê hemû dîtîna, fahmkirin û rengê

nerîna mirov a ji jîyanê û li jîyanê jî bê. Bi gotineka din mirov diikarê çerçoveya çandê weke çerçoveya xêvî a giştî a civakî jî wê, hilde li dest û wê fahmbikê. Di wê rewşê de wê, di serî de wê, bi têtîneka zêhnî wê, di wê rengê û awayê de wê mirov diikarê wê, werênê li ser ziman. Mirov wê dema ku wê dîroka wan ya li şûn xwe hiştina ku mirov li wê bihizirê wê, biwê re wê, karibê gelek tiştan bi wê re wê kifşbikê. Mirovê pêşî êw ku ew di şikeftan de dijî ku li ser hêtên şikeftê xîzkirin dikir wê, ew xîzkirinên wî weke rewşna darêjkî ên di mejîyê wî de ku wê bi aqil wê hin bi hin wê biafirin bin. Wan rewşên ji du aliyan ve mirov dikarê hilde li dest. Aliyekê weke bi dagerî di rewşa rengê têtîniê ê weke yê kiriniya jîyanî de wê hilde li dest. Aliyê din jî wê, weke têtîneka mejiyî a darêjkî wê, bêtê li ser ziman. Bi demê re wê, ew darêjk û ankû dager wê bina temenê hizirkirinên cûr bi cûr ku mirov wê li ser wan re wê bikê. Wê gotinên ku ew li ser wan re dikê wê bi demê re wê hertimî wê hinekî li wan zêde bikê. Pêşî dikarî bi hiş bi wê rengê bi darêjk bikê. Piştîre karî gotinê li ser bêjê. Piştî wê re jî karî wê gotinê weke bi vegotiniê wê, li dûv hevdu weke serborî û hwd wê werênê li ser ziman. Di wê rewşê de wê, dema ku wê bi wê re wê, bihizirê wê, gelek fektorên xwezayî û yê kirinî wê bi hevdu re wê di wê de wê xwediyê bandûrê bin.

Li vir wê jî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, çanda civakê wê, dema ku mirov wê bahsa wê bikê wê di nava wê de wê, hemû pêvajoyên wê yê jîyankirî û pêşketina wê bi hemû temen û çerçoveyên xwe yê zêhnî, jîrî, hizrî, aqilî, fahmkirinî, têtîhiştinî û hwd re wê bi wê re wê were ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê, weke aliyekê giring wê di serî de wê were ser ziman ku wê, çand wê weke aliyekê fahmkirina jîyane me bê. Di wê çerçoveyê de wê gotina çandê wê dema ku wê were ser ziman wê bi aliyê wê yê 'bûjenî' û aliyê wê yê 'ne-bûjenî' û ankû ê menewî re wê were ser ziman. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giiring wê di wê çerçoveyê de wê were ser ziman. **Emê li jêr zêdetirî li ser wê bisekin in. Lê li vir bi gotinekê jî bê em dikarin bahsa wê bikin ku wê, ji aliyên têtînen demî ên weke bi felsefeyî ên weke minaq marksismê, liberalismê û hwd re wê cûda û cûda wê çawa wê were hildan li dest wê were hanîn li ser ziman.** Marks wê berhevîya hemû têtîliyên me yê aborî wê wek temen û çerçoveyek temenî wê werênê ser ziman. Wê di dewama wê de wê, pêvajoyên wê yê bi pêşketinê re wê di wê çerçoveyê de wê weke temenna afrîner wê werênê ser ziman. Marks wê ji temenekê wê gavê biavêjê. Di aslê xwe de wê dema ku mirov aliyê têtîna marks a

çandî wê lêbikolê wê weke ji aliyekê ve weke ku ew dihê ser ziman wê were dîtin. Di wê çerçoveyê de wê, ev wê weke întîbayekê wê bi me re wê çêbibê. Weber wê dema ku wê çerçoveya têtîna çandî wê bi temenê wê re wê were ser ziman wê, bi temen û têtîliyên aborî re wê têtîna çandî wê weke çerçoveyek dîyarker a ku ew dide dîyarkirin wê bêtê ser ziman. Di wê rengê de wê çandê wê weke aliyekê ku wê di pêvajoyên pêşketina me ya jîyanî de û heta ku wê di pêvajoyên pêşketina aborî û hwd de jî wê, weke aliyekê bi sazûmanî a dîyarker û kifşkar wê karibê bide dîyarkirin. Wê di wê çerçoveyê de wê, weke temenekê wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê werênê ser ziman ku wê çand wê, di aslê xwe de wê, dema ku wê mirov wê, di çerçoveya têtîl û pêvajoyên me yê bi pêşketina jîyanî a bi kesî û civakî û hwd re wê bi hevdu û ankû cûda û cûda wê werênina ser ziman re wê, weke aliyekê kifşkar wê xwe bide nîşandin. Di aslê xwe de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare çandê wê di wê rengê de wê weke aliyekê giring wê xwe bide nîşandin.

Çand wê di wê çerçoveyê de wê, dema ku mirov wê, bi têtînen wê re wê hilde li dest wê ji aliyekê ve wê weke ku wê, Cassirer wê werênê ser ziman wê bi hizrî wê li ser 'dageran' re wê xwe bide nîşandin. Di warê çandî de wê dema ku mirov wê ji aliyê çanda bûjenî ve wê li wê bihizirê wê hemû tiştên ku mirov wan çêdikê û bikardihênê wê, weke aliyekê wê yê ku wê rengê wê bide nîşandin bê. Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê, di serî de wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, çand wê bi aliyê wê yê bûjenî re ku mirov wê hilde li dest wê, weke aliyekê giring wê xwe bide nîşandin. Lê di aslê xwe de wê çand wê weke têtînek zêhnî û jîrî a afrîner jî wê bi temenê xwe yê kirdeyî û ankû ne bûjenî wê xwediyê aliyekê dîyarker ê ku mirov wê dikarê wê werênê ser ziman bê. Mirov wê weke hebûnekê di nava wê têtîna çandî de wê hem bûjen bê û hem jî wê kirde bê. Minaq wê, weke zindiyekê ku ew bi fizikî heya wê, mirov dikarê wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê temenê wê di wê rengê de bi temenê wê re jî wê werênê ser ziman. Lê bi aliyê mirov ê ku ew bi wê weke zindiyekê dihizirê ku mirov werênê ser ziman wê, di aslê xwe de wê, dikarê wê, weke kirdeyek kifşkar a têtîhiştî, dihizirê û dide dîyarkirin wê werênê ser ziman. Di wê warê de pêvajoyên hizirkirinê wê di aslê xwe de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser

ziman. Di rewşa afirandinê de wê hizirkirin wê weke aliyekê giring ê temenî wê mirov dikarê wê hilde li dest.

Di mijare fahmkirinê de wê, mirov dikarê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare çandê wê, weke aliyekê giring ê ku mirov dikarê wê di çerçoveya pêşketina mirovî a bi civakî û hwd de wê hilde li dest bê. Di aslê xw ede wê mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê werênê ser ziman. Mijare çandê wê, di çerçoveya pêşketina zêhnî de wê, weke aliyekê bi sazûmanî a fahmkirinê bi jîyane civakê re wê biafirênê. Aliyê wê hebûnî bi hebûna civakê û giştîya wê re wê, mirov dikarê wê li wê bihizirê. Aliyê wê wê têgînî bi dîrokî mirov dikarê wê bi pêvjaoyên wê yên pêşketinê re wê werênê ser ziman û wê fahmbikê. Bi felsefeyî ku mirov li têgîna çandê bi nerê wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê di rewşa têgihîştina wê de wê, weke aliyekê wê yê temenî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman.

ÇAND Û CIVAK

Di aslê xwe de têtîna felsefeyî a çandî wê di nava wê hewldana wê de bê ku wê hebûna wê, bi pêvajoyê, dîrok, temen û hevgirtiniyên wê yên bi pêşketina wê re bi aliyên wê yên bi têtîli û hwd re ku wê bikê ku wê fahmbikê bê. Di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê din jî wê bi têtîni wê ji aliyê têtînek şubjeyî ve wê weke aliyekê bi hişmendî wê bikê ku wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di mijare fahmkirina têtîna çandî de wê, di aslê xwe de wê weke têtîneka ku wê bi felsefeyî wê hilde li dest wê, paya felsefeyê û pêvajoyên wê yên pêşketinê wê di wê de wê pîrr zêde wê hebin. Di wê çerçoveyê de wê xwe hanîna ser ziman û hizrên xwe bi lêvkirina wan re wê, di wê warê de wê bi têtîni wê bê temenê pêşxistina dagerên hizirkî ku wê di wê çerçoveyê de wê mirov karibê wê weke aliyekê giring wê hilde li dest û wê werênê ser ziman. Di wê warê de kesên weke Dilthey, Weber û hwd wê weke kesna ku wê di wê warê de wê, çerçoveyek felsefeyî wê bi têtîni û gotina çandê re ku wê werênina ser ziman bê. Di aslê xwe de mijare çandê wê dema ku mirov wê hilde li dest wê, bi zimanekê rexneyî wê hildana li dest û wê fahmkirina wê karibê weke aliyekê ku mirov wê dikarê di temenekê pêşketinî ê demên hemdem de jî wê bi awayek wê werênê ser ziman. Bi kesên weke Rousseau, Nietzsche û hwd re wê di rengê û awayê hildana li dest a çandê de wê di şewayekê bi wê rengê de bê. Çand wê, di aslê xwe de wê di awayekê de wê hertimî di temen de wê hebê û wê kirin, nerîn û zanîna me wê, ji temen ve wê ji aliyekê ve wê bi xwe re wê bi bandûr bikê. Wê xwestek û bijartinên me wê ji temen ve wê bide dîyarkirin û bandûrê lê bikê. Ziman ku ew zimanê çandê bê, zimanê hûnerê bê, zimanê wêjeyê, zimanê musikê û ankû helbestê û hwd bê ku ew çawa wê were li hevdu hûnandin wê, bi wê rengê wê di jîyane mirov de wê, bandûrê li mirov bikê. Di wê çerçoveyê de wê, di roja me de wê li deverên weke tirkîya û hwd wê, zimanê 'îteatê' wê were hûnandin. Çanda bindestkirinê wê weke çanda civakê wê pêjn û referansên olî û hwd jî wê bîn bikarhanîn û wê bi wan wê were afirandin. Pêjnên weke yê 'mîrovê bi keder', 'mîrovê îteatker', 'mîrovê lênerpîrsî û tenê dijî', 'mîrov hêstîyar ê ji aqil û daraza bi aqil dûr', 'mîrovê di gotinê de' û hwd wê weke pêjnna ku wê ji temen ve wê bi navê çandê wê werina pêşxistin bê. Rewşên weke ji rêz û

hûrmetê hewldana derxistina encama îteatê û hwd wê, di wê rengê û awayê de wê weke manipulasyonna ku wê li ser rewşa çandî re wê bèn kirin bin. Wekî din wê çanda nefret û redkirinê wê çawa wê were pêşxistin wê di dewama wê de wê weke aliyna din ên ku mirov dikarê balê bikişênê li ser wê bê. Minaq navê Manî wê di kurdî de wê navê filosof-pêxemberekê kurd ê piştî Zerdeşt di şopa wî de dihê bê. Gotinên ‘manîyek’ wê, kesên bawermendên Manî bin. Wê di zimanê tirkî de wê, ev gotin wê weke navê ‘sêf’, ‘nifir’ û ‘kifirkirina’ li kesan wê were bikarhanîn. Minaq navê ‘şebek’ wê navê beşek ji nava kurd kurd ew bi bawerîya û pêşketina xwe xwediyê cûdahiyên ji misilman û hwd bin. Wê navê wan wê nbi heman rengê wê weke navê ‘sêf’, ‘nifir’ û ‘kifirkirina’ li hevdû wê were bikarhanîn. Minaq gotina navê ‘ermenî’ û ankû weke ku wê bi heman rengê bi karbênin gotina ‘tuxmê ermenî’ wê weke gotineka piçûkxistinê û nifirkirin û sêfkirina li hevdû wê bê bikarhanîn. Cîvake kurd wê ji aliyê rejimê ve wê bi van têgînan û li ser wan re wê li dijî civakên weke yên kurd, ermenî, cihû, pers, arab û hwd wê, bi gotinên di rengê pûçûkxistina wan de wê bi wan xwe mazinkirinê re wê ew werina mazin kirin. Ev jî wê, li gorî wan wê weke têgîneka xwe bi wê ‘mazin dîtîne’ bê. Di wê rengê de wê çandek li ser esasê piçûkxistin û pêşxistina nefretê li beşên civakê wê bi wê rengê were pêşxistin. Weke van em dikarin gelek nav û rengên têgînî ku wê werina pêşxistin weke rengekê ‘çande civakê’ wê dikarê kifşbikê. Ev rengên têgînî ên bi çandî wê, di wê rengê de wê, were bikarhanîn.

Ne bi zimanê pêşketinê lê bi zimanê herêkirinê û îteatê wê, çandek civakî wê were pêşxistin. Di wê rengê de di serî de wê pêjnên çandî ên ku ew hatina afirandin û cih bi cih û dem bi dem jî ku wê li ser hin ‘temen û referansna dîrokî’ jî wê were bicihkirin wê mirov dikarê wê, kifşbikê. Ya ku wê ji aliyekê ve wê li herême wê weke çandaka ku wê pêşîya pêşketinê digirê û nahêlê ku mirov di nava şertûmercên xwe yên civakê de afrîner û çêker bê wê, ev rengê pêşketinê bi navê çandê jî bê.

Helbestên ku wê, werina çêkirin û musika ku wê were afirandin û wêjeya ku wê were li hevdû hûnandin wê di wê rengê de wê ji lêpirsînê dûr wê xwediyê hêstek ku wê mirov wê çawa di nava wê de bêî ku ew lêbipirsê bijî wê, bi wê armanc û çerçoveyê bê. Helbestên li ser evîne û hwd ku ew dihên gotin jî wê ji gîyanek evîne zêdetirî wê yên girêdanê û bêvînkirinê bin. Wê ji rastîya evîne û felsefeya wê ya hevdû fahmkirinê wê dûrbin. Gotinên weke “dil û mejî ji hev cûdaya” wê di wê reng û awayê de wê temenê wê yê ku mirov wê fahmbikê wê hebê.

Çandek çawa?

Çand ku ew çawa were salixkirin wê encamên wê di wê rengê de wê xwe bidina dîyarkirin. Di wê rengê de wê weke tégîneka sazûmanî a bi rengê jîyane civakê,, têkiiyên nava wê û hwd ve wê were û pêşkeve. Di dewama wê de wê, çandî ku wê ji aliyekê ve wê rengê têkiliyên mirovî wê bide dîyarkirin lê ji aliyekê din ve jî ew têkiliyên me yên ku ew dikevin wê jî bi xwe re di awayekê de wê pêşdixin. Di wê rengê de wê, tégîna çandê wê, di serî de wê, weke renekê jîyanê wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di wê rengê û awayê de zimanê ku ew di wê rengê de wê di nava sînore netewekê û hwd de ku wê li hevdû wê were hûnandin wê refaransên ku wê di xwe de wê bigirê wê bi wê re wê ne tenê wê gîyane xwe wê biwê biafirênê wê temenê pêşketina xwe jî wê bi wê re wê biafirênê. Ber vê yekê wê, çandî ku wê çand wê ya ku me ew jîyankiriya bê wê weke temenekê ku em wê dijîn û ankû dp pêşarojê de wê bijîn jî wê bi bandûr bikê. Ber vê yekê wê, di çerçoveyekê felsefeyî a zanîstî de wê hildana wê li dest û fahmkirina wê weke aliyekê temenî ê giringî e pêşketina mirov a bi kesî û **civakî** jî bê.

Dema ku helbestekê wê were gotin û wê musikêkek were çêkirin wê bi baxtewarî wê, bê bi cihkirin û pêjnkirin. Çanda musikê wê di wê rengê de wê di renekê wê weke ku wê were gotin 'kederî' de wê, were pêşxistin. Musik jî, helbestên ku ew dihên çêkirin wê, di wê rengê de wê, çawa wê, bêwateyîtîyê, bêmenetiyê, bêhîvîtiyê li dijî ya serdest wê bide herêkirin û wê her tiştê weke baxt wê bide pênasekirin wê di wê rengê de wê, felsefeyekê wê, bê hanîn ser ziman. Yan wê, gotinên wê weke methiyeyên bo yê serdest bin û yan jî wê bo herêkirina wê rewşa ku ew di wê de dijîn **bin**. Wê temenê herêkirinê û lînepirsînê wê bi wê re wê were pêşxistin. Wê, di wê çerçoveyê de wê, ev wê di rûh û ankû gîyan mirov de wê, bi wê rengê wê pêşkeve. Wê, di wê çerçoveyê de wê, bi wê rengê wê rengê hûnandina ziman û bandûra wê wê li jîyane keseyet û bi wê re li jîyane mirov wê, temenê aramî û ankû nearamîya mirov a di jîyane mirov de jî bê. Di wê çerçoveyê de wê musika ku wê were lîxistin, helbestên ku wê werina çêkirin û hwd wê, di wê çerçoveyê de wê, pêjn, wucan û rewşa mirova di jîyanê de wê bi sekna mirov, şewayên bi karhanîna wîna xwe, hêsta berxwedanê û hwd a mirov jî wê bi bandûr bikê. Di wê çerçoveyê de wê, dema ku mirov bahsa ziman bikê wê, di wê

çerçoveyê de wê li ser rewşa aqil û fahmkirinê û rengê wê yê fahmkirinê re wê, di wê rengê de wê, giring bê ku mirov wê fahmbikê.

Şêwayê fahmkirina bi zimanî wê di wê rengê de wê bi hûnandina wê re wê di jîyane mirov de wê, ji temen ve wê xwediyê bandûrekê bê. Di aslê xwe de wê, dema ku mirov ji wê aliyê ve wê hûnandinên ku wê werina kirin ku mirov li wan bihizirê wê, di serî de wê, weke aliyekê giring bê ku mirov wê di berçav de wê derbas bibê. Dema ku mirov wê bahsa çandê û hwd bikê wê, di wê çerçoveyê de mirov wê hema ku ew çand bê wê bi wê re wê ne hilde li dest û wê herê nekê. Ji xwe wê bi wê rengê ku mirov wê mirov wê di wê çerçoveyê de wê, weke ku wê di sserdemên navîn de wê bêî ku wê di nerînek lêpîrsîner de wê were bûhûrandin wê, di awayekê de wê bê xwestin ku mirov wê bêşertûmerc wê herêbikê wê, bikeve rewşek bi wê rengê de. Ev jî wê bi serê xwe wê weke aliyekê bi pîrsgirêk ê bi fahmkirinê re bê ku mirov wê di serî de wê fahmbikê bê.

Di aslê xwe de wê ji aliyê çand, hûnerê, wêjeyê û hwd ve ku ew çî têgînên bi wê rengê bin ew bi awayekê bi rengê fahmkirina wê ya jîyanê di berçav de derbaskirina wê û lêpîrsîna wê, di serî de wê weke aliyekê giring ê ku mirov wê di çerçoveyek nerîna çandî a lêpîrsîner de wê hildina li dest bê. Felsefe ku wê felsefeya çandê û hwd bê wê, di serî de wê erkûkarê wê yê sereka wê di wê rengê de wê bi xosletê xwe yê gûmankirin û lêpîrsînê re wê lêpîrsînê wê bikê û wê ji rewşa spekulasyonên metafîzîkî dûr wê temenekê fahmkirinê dûr wê bikê ku wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Mijare fahmkirina çandê wê, di her demê de wê weke aliyekê giring wê xwe bide dîyarkirin. Ku mirov wê ji kîjan aliyê ve wê hilde li dest wê, di serî de wê di wê rengê û awayê de wê weke aliyekê giring wê derkeve li pêş. Di wê rengê de ku çand wê gîyan û rûhê mirov wê bi awa bikê bê wê demê ji wê aliyê ve wê ew gîyan û rûh wê çawa wê were avakirin wê çawa wê temenê wê bi awayekê fahmker wê were çêkirin wê weke aliyekê giring ê li pêşîya fahmkirina mijarên çandî ên di wê rengê û awayê de jî bê.

Çanda pêşketinê wê di wê rengê de wê bi pêşketina civakê re wê temenê wê were pêşxistin û avêtin. Di wê rengê de di serî de wê mirov dikarê wê, werênê ser ziman ku wê mijarên çandî wê, di wê rengê de wê hildana wan a li dest wê, bi wê rengê re wê mirov karibê wê di serî de wê, fahmbikê. Kesên ku wê mijare çandê wê, bi awayekê lêpîrsîner wê hildina li dest wê, di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê, armancek wan a bi pêşketina gîyanî a di jîyanê de re wê hebê. Çand wê di wê çerçoveyê

de ku em bahsa pêşketineka bi wê re a di demên hemdem de wê bikin wê di wê rengê de wê pêwîstî fahmkirinekê bê. Wê di berçav derbaskirinekê de wê **hebê**.

Hêstiyarî wê weke aliyekê mirov ê giring ê aqilî jî bê. Wê di wê çerçoveyê de wê di nava aqil û hêstê de wê hîskirin wê xwe bide nîşandin. Ber vê yekê wê, di serî de wê dema ku mirov wê bi hêstê wê bibînê wê aqilekê hêstiyar wê derkeve li pêş. Hêstiyarî di aslê xwe de diviyabû ku wê zêdetirî wê, mejî tûjtir û kûrtir bikira bi fahmkirinê. Lê weke rewşek ji aqil dûr wê were hanîn li ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, di wê rengê de wê weke bi ajo, ego û hwd ve wê girêdane wê weke girêdanek hebûnî bê. Di wê çerçoveyê de wê hêst wê weke aliyekê ku mirov wê wê di wê çerçoveyê de wê bi zêdeyî wê, weke aliyekê çandî, hûnerî, wêjeyî û hwd wê, bibînê û wê werênê ser ziman. Dema ku mirov wê çirokekê wê li wê bihisênê wê di wê de wê çî hîsbikê û wê bigihijê çî rengê hêstê û hwd wê weke aliyekê giring ê ku mirov wê dikarê wê werênê ser ziman bê. Di wê çerçoveyê de minaq wê rêza-çirokên kurdan ên weke *çîrokên keçelok*, *şahmaran* û hwd wê, dema ku wê di wê de wê li wan bihisênê wê bi wê re wê hêstên ku wê bi mirov re wê çêbibê wê kesekê ku ew dikarê di her rewşê de bi serkeve, şehraza, bi aqil, xort, ciwanmert, çalak, kûr dihizirê û hwd wê ji wan wê bigirê. Ev hêst wê wekî din wê weke aqilna ku mirov bi wan dikarê di jîyane xwe de li gorî wan gavavêtinên xwe jî bikê. Di wê rengê û awayê de wê weke aliyekê giring ê ku mirov dikarê di serî de wê werênê ser ziman bê.

Mijare fahmkirina hûnerê ji van aliyan ve wê, di serî de wê bi aqilekê hemdem ku mirov li wê bihizirê wê bi referansên wan re wê çî wê bidina mirov û wê ji mirov re wê di jîyane mirov de wê bina alikar wê weke aliyna ku mirov dikarê bi wan hizirê û fahmbikê bê. Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê weke aliyekê din wê di serî de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di mijare fahmkirina hûnandina ziman bi van aliyên hûnerî û fahmkirina wê wê weke aliyna ji hevdû cûda bin. Di serî de wê di wê rengê wê ev alî wê çawa wê di awayekê pêşketiner de wê di temenê jîyanê de wê karibin bibina referansna jîyanî wê divê ku mirov wê hinekî li wê bihizirê. Di warê nivîsandinê de wê, pêjnên ku mirov wan diafirênê û hwd wê, di jîyane mirov de wê weke aliyna kifşkar jî bin. Zimanekê musikê ê hêstiyar û bi aqil bi hevdû re ku ew nakê bêhêvî û kederên ku mirov ji jîyanê dikê, helbestên ku mirov wan weke temenekê fahmkirina aqilê hêstiyar bibînê û hwd wê bihizirê. Musik jî, helbest jî, wêja jî û hwd

wê weke aliyna hizirî ên ku em dikarin wê di wê çerçoveyê de wan werênina ser ziman bin. Di dewama wê de wê weke aliyekê din ê ku mirov dikarê wê di dewama wê de wê fahmbikê û werênê ser ziman ku wê ev alî wê ji aliyê derûnî û hwd ve jî wê weke aliyna kesên nava civakê wê bi têrkinê re wê temenê wê biafirênin. Di aslê xwe de wê aliyekê jîyanî jî wê bi wê rengê wê mirov dikarê wê salixbikê û wê werênê ser ziman. Di **lihevdû** hûnandina ziman û ankû nivîsên ku wê werina nivîsandin û hwd de wê, di wê warê de wê çawa wê temenekê xort ê afrîner û bizanyarî wê temen biafirênin wê weke aliyekê giring ê ku mirov dikarê wê di serî de wê li wê **bihizirê** bê.

Di her demê de wê, dema ku mirov xwe hanî ser ziman, bi şêwayê xwe hanî ser ziman û bi wê re bi awayekê kirinî ku ew jîyayî û hwd wê weke aliyekê çandî jî wê bi xwe re wê werênê ser ziman. Çand wê di aslê xwe de wê weke aliyekê giring ê ku mirov wê, di serî de wê di wê rengê de wê weke aliyekê giring wê werênê ser ziman.

Di mijare fahmkirina çandê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, di serî de wê, di nava wê de wê weke têtînek giring wê xwe bide dîyarkirin. Mijare çandê wê weke mijarek fahmkirinê a bi têtînê wê di çerçoveya rengê jîyanî de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Di çerçoveya wê ya zimanç, wateyî û hwd de wê, xwediyê temen û çerçoveyek ahengî a fahmkirinê bê.

Li ser têtîna çandê re ku mirov bi gotinê bihizirê wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê gotinek wê karibê bi gelek wateyan were şîrovekirin û pêşxistin. Ji wê dikarê gelek wateyên cûda bi hişmendî li ser rewş, têtî, felsefe û cûreyên din ên zanînê re bi wê re wê, pêşbixê.

Di nava dîrokê de wê pêvajoyên fahmkirina bi çandê re wê, dema ku mirov wê bi aliyê felsefeyê re wê hilde li dest wê, di serî de wê bi awayekê fahmkirinê ê giring wê di serî de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Di nava pêvajoyên dîrokê de wê, pêşketina wê li ser şêwayên hanîna ser ziman û bi wê re pêşxistina awayên jîyanê re wê dîmenekê wê were ser ziman. Di her hanîna ser ziman de wê, weke aliyekê ku wê bi wê re wê dikarê wê werênê ser ziman. Di nava civakê de wê çandê wê gelek awayên wê yên ku ew bi wan were hanîn li ser ziman wê hebê.

Çanda civakî a demên felsefeyê

Piştî pêvajoyên felsefeyê û pêşketina wê re wê, salixkirinên bi têtînê û dahûrkirina element, obje û dîyardayan wê weke aliyekê ku wê, di wê çerçoveyê de wê temenekê fahmkirinê jî wê hin bi hin wê bidest

afirandin û pêşxistina wê bikê. Di wê rengê de wê, dema ku wê bahsa çanda civakê felsefeyê wê were kirin wê, felsefe wê hingî wê weke têtîneka ku wê di wê warê de wê, di nava fahmkirina hebûna têtînenê ku wê bi wê jîyan xwediyê temenekê hevbeş ê ku ew bi wê dihê jîyankirin re wê were ser ziman. Minaq ku mirov bahsa têtîna 'çanda felsefeyê' bikê wê bi wê re wê di wê rengê de wê, di aslê xwe de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê, di serî de wê, bi pêvajoyên pêşketina felsefeyê, kirina wê û şêwayê hizirkirina wê re wê dikarê wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê di wê rengê de wê felsefe wê, dema ku wê bê gotinek weke ku wê bi çandê re wê di wê rengê de wê bi awayekê pirralî wê, were ser ziman wê di temenê wê de wê, pêşketina felsefeya dahûrkirina zanînê wê hebê.

Di kurdî de gotina 'çandê' wê wateya wê ji çandinê, tiştê ku ew hatî çandin, ya ku ew ji axê û çandî û hwd wê were ser ziman. Minaq wê dema ku mirov wê bahsa *çandiniyekê* wê bikê di nava ardekê de wê, ew tiştê ku ew hatî çandin wê, şînbibê û piştê wê ku ew şînbû wê fêkîyên xwe wê bide. Di wê têtîna çandinê a ku ew dibê wê, di aslê xwe de ew wê temenê gotina çandê jî wê bi xwe re wê biafirênê.

Di wê warê de wê, çandini wê di wê rengê de wê, di aslê xwe de wê mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê giring ê bi fahmkirina wê re wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman. Di warê fahmkirina gotina çandê de wê, dema ku mirov wê hilde li dest wê, di wê warê de wê ji gelek aliyên ve wê bi têtîni û salixkirinê wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Di nava pêvajoyek jîyanî a civakî de wê, gelek aliyên bi têtîni û hişmendî ên şalixkirinê yên weke bi rewîstê, bawerî, zanînê û hwd bi gelek cûreyan ku mirov wê, dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman wê hebê. Di wê rengê de wê ew her rengê jîyanê wê di nava xwe de wê, di aslê xwe de wê, şêwayekê wê, di wê rengê de wê, bi wê re wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, her rengê jîyanî wê, weke awayekê wê yê ku ew bi çerçoveya wê re ew dihê jîyankirin wê hebê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring ê ku mirov wê dikarê wê di serî de wê bi wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, salixkirinê me yên bi jîyanî wê çawa wê temenê û rengekê jîyanî wê bi xwe re wê di mejiyê me de wê bidina çêkirinê wê têtîliyê wê bi hişmendiya me re jî wê bi wê salixkirinê re wê hebê.

Di wê warê de wê, çerçoveyek fahmkirinê a ku mirov wê bi çandî dikarê wê werênê ser ziman û wê fahmbikê wê hebê. Di dewama wê de mirov

dikarê wê weke aliyekê giring wê, werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirina çandî wê, di wê rengê de wê xwe di awayekê de wê bide nîşandin.

Di çerçoveya fahmkirina çandî de wê dema ku mirov wê hilde li dest de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê weke reng û çerçoveyek jîyanî wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin. Ku mirov rewş ev wê demê wê hewldana fahmkirin wê bi wê re wê bi awayekê xwezayî wê xwe bide nîşandin.

Di aslê xwe de wê, mieov dikarê wê weke aliyekê din ê giring wê werênê ser ziman ku wê, pêvajoyên felsefeyê wê, di aslê xwe de wê dema ku bi awayekê wê di nava jîyanê de wê bi çerçoveyek çandî wê hilde li dest wê, di wê çerçoveyê de wê, weke aliyekê bi rengê wê fahmkirinê re wê xwe bide nîşandin.

Em dikarin wê jî wê weke aliyekê giring wê werênê ser ziman ku wê piştî serdemên kevnera û pê de wê felsefe wê weke têgînek zanînî ku wê ji temen ve wê temenê hizirkirin û bi wê re kifşkirinên di jîyanê de wê bide dîyarkirin. Ev jî wê bi xwezayî wê çerçoveyek jîyanî a bi felsefeyê re jî wê bi xwe re wê bi jîyane jîyandî û ankû jîyankirî re wê bide dîyarkirin. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê felsefe wê, di wê rengê de wê, pêvajoyên wê yên jîyankirinê ên bi wê rengê wê kifşkirinên wan wê bi demê re wê çerçoveyek têgînî a çandî bi çanda felsefeyê re wê bi demê re ku ew pêşketîya wê bide nîşandin. Ev jî wê, weke çerçoveyek fahmkirinê wê b gotina çanda felsefeyê re wê ji aliyekê ve wê biafirênê. Lê ev wê, tenê wê weke aliyekê ku wê di rewşa jîyanî de ku wê xwe bide nîşandin bê.

Ev aliyê felsefeyî wê weke aliyekê ku wê di wê çerçoveyê de wê dema ku em bi awayekê klasîk li wê dihizirin wê, weke li ser ya jîyankirî, bûhûrî, li şûn mayî û hwd re wê weke aliyekê têgînî ê bi fahmkirinê re wê xwe bide nîşandin. Ji vê aliyê ve wê aliyê têgîna çandî ku mirov wê bi vê aliyê ve wê salixkirineka wê bikê wê weke renekê salixkirinî ê bi rengê li ser ya mejuyî û ankû şûnpeyî re wê were ser ziman. Ji xwe wê, bi wê întîbaya gelemper a klasîk re wê ew wê hertimî wê were ser ziman ku wê, çand wê weke ya li ser rengê jîyanê a jîyankirî re wê bi awayekê wê bikê ku wê ew wê werênê ser ziman.

Ji aliyekê din ve jî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê din ê ku mirov wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, rewşa fahmkirinê a bi wê re wê weke aliyekê giring bê. Lê ku mirov gotina felsefeyê li rengê jîyankirina wê ya nûha û ankû bi têgîna dema nûha li

demên jîyankirî bi hizirê wê hingî wê çerçoveyek felsefeyê a wate-salixkiirî û fahmkirinê re wê bi xwe re wê di wê rengê de wê bi awayekê wê bide me. Di wê rengê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê di serî de wê werênê ser ziman ku wê, gotina felsefeyê wê di aslê xwe de wê weke aliyekê giring wê, di wê rengê de wê mirov dikarê wê di serî de wê werênê ser ziman.

Di mijare fahmkirina têngîna çandê bi felsefeyê û ankû gotina felsefeyê re wê di wê çerçoveyê de wê ji aliyekê ve wê karibê wê têngînê û dîmenê wê bi me re bide çêkirin wê weke ku wê di awayekê klasik de wê felsefe dihê çêkirin wê bi wê re wê felsefekirina çandê jî wê bi wê re wê ji aliyekê ve wê weke ku wê karibê wê temenê wê biafirênê. Temenê wê kirina felsefeya çandê a dayimî wê ne tenê wê bi fahmkirina bi têngîna felsefeyê û gotina wê re bê. Em tenê bi wê re wê hildina li dest wê tenê wê weke aliyekê metafizîkî wê xwe bide nîşandin. Bo ku mirov ne keve wê rewşê de wê, di serî de wê pêwîstî kifşkirina rewşa jîyanê li ser temen û pêvajoyên wê yên dîrokî re bi fahmkirina wê re wê weke aliyekê giring wê di serî de wê xwe bide nîşandin. Di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê, di wê rengê de wê di serî de wê werênê ser ziman.

Di mijare civakê û çandê de wê di serî de wê bi hevdû re wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê din ê giring wê mijare fahmkirinê wê di temenê hebûna têngînên jîyanî de wê xwe hebê. Di nava jîyanê de wê aliyên weke yên ku mirov dikarê di serî de wê werênê ser ziman wê weke aliyên weke yên bi vegotinî û hwd re dikarê balê bikişênê ser wan. Wê gotinên ku ew dihên ser ziman bi wan vegotinan re wê, di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê ê ku mirov wê dikarê wê fahmbikê bê. Her vegotin, çîrok û hwd wê li ser têngînekê, bûyerekê, rewşekê û hwd wê bê hûnandin û ser ziman. Wê, dema ku wê li wê were nerîn wê bi wê re wê, ev alî wê weke aliyna giring ên ku mirov dikarê wê di sserî de wê werênê ser ziman.

Her têngîn wê di aslê xwe de wê, weke aliyekê giring ê fahmkirinê wê, bi xwe re wê werênê ser ziman. Mijare fahmkirinê a ji têngînên civakî ên we, di wê çerçoveyek bi salixkirî a weke têngihiştî bê. Di wê rengê û awayê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Di nava civakê de wê ev û gelek aliyên din ên ku mirov dikarê wan werênê ser ziman wê bi wê re wê hebin. Di wê çerçoveyê de wê dema ku mînaq wê çîrokek wê were vegotin wê dibê ku ew bo yê ku ew li dihênê

wê çîrokek bê. Bo kesekê din ew tişteke din jî bê. Her kesekî ku wê, li wê bihisênê wê bi wê re wê negihîjê heman encamê bi têngînî di mejiyê xwe de. Wê di wê rengê de wê, ew çîrok wê bi wan kesên ku wan li wê hisandîya re wê, bi wê re wê têkiliyek fîzyolojikî wê bi mejiyê mirov re wê bi mifteyî wê bide çêkirin. Di dewama wê de wê, weke aliyekê din wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê fahmkirinên bi çîrokê re wê, di wê rengê de wê, dema ku ew hatina kirin wê bi wê re wê mejî wê, bi xêvê re wê, hinek kodkirinên bi têngînê wê re wê bi wê re wê bibê. Têkiliya meji a bi fahmkirinê a bi wê re wê di awayekê cûda wê xwe de bide nîşandin. Di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê, mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê werênê ser ziman.

Vegotinên civakî wê bo civakê wê di serî de wê heri hindik wê bi sê awayan wê mirov dikarê bi fahmkirinê re wê bi temen bikê û encamê ji wê derxê. Aliyê pêşî wê bi çîrokî wê çerçoveya hûnandina li hevdu wê weke şewayekê têngînî ê ku mejiyê civakê dizanê ku ew ji wê ya bê. Aliyê din wê, bi rewşa bihîstina wê re wê fêrbûna bi wê û afrîneriyên bi wê re bê. Aliyê sêyem jî wê, bi aliyê bi têngînên nû re ku ew di demên nû û hwd de ku ew werê bi kodkirin bê. Di wê çerçoveyê de wê ew wê weke mifteyna birkirinê ên li wer têngihîştinên ku ew mejî wan di xwe de di xêvê de digirê bê. Wê ew çîrok wê di wê çerçoveyê de wê, bo xêvê wê aliyekê wan ê wateyî ê giring jî wê hebê ku mirov wê dikarê wê werênê ser ziman.

Di demên nû de xwandina vegotin û çîrokên kevn wê di wê rengê de jî wê hinek aliyên wê yên ku mirov dikarê wan kifşbikê û werênê ser ziman wê hebin. Di serî de wê, di wê rengê de wê, weke têngîna hem razber û hem jî şenber bo meji wê encamna wan ên ku wê bi wê rengê ku ew bi wan dihê salixkirin wê hebê. Di dewama wê de mirov dikarê wê weke aliyekê din ê giring wê werênê ser ziman ku wê têngînên civakî wê, di wê çerçoveyê de wê, her çîrok, vegotin û hwd ku ew ji demê di bûhûrina li demê wê ji ya ku ew bi wan hatî salixkirin weke wate, têngihîştin, hişmendî û hwd wê ji wê cûdatir wê weke aliyna din jî wê, bi rewşên demkî û rengên pêşketina wê re jî ku wê weke referans ku wê bi xwe re wê barbikin wê bi wan re wê hebê. Di wê rengê û awayê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê, di serî de wê, mirov dikarê wê, weke aliyekê giring wê, di serî de wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê weke aliyekê din wê di serî de wê, werênê ser ziman ku wê mijarên fahmkirinê wê, di wê rengê ku wê di çerçoveya fahmkirina civakî û hwd de bê wê, di serî de wê, hem bi

demkî û hem jî wê bi reşên rengên rewşî û qadî ku ew wê bi wan re wê werina salixkirin re wê, weke rengna ku wê bi xwe re wê di temenekê xêvî a civakî de wê, bi xwe re wê barkirinan wê bidina çêkirin.

Di dewama wê de wê, di wê rengê de wê, di dewama wê de wê, vê rewşê wê bi aliyekê din jî ê bi têngîna ziman-wateyê û her wusa bi wê re wê, bi têtikiliya wê ya nava civakê re wê, bi rengê ku ew dihê dîtin, fahmkirin, derkkirin û hwd re wê, xwediyê fahmkirineka ku mirov wê dikarê wê di serî de wê weke aliyekê giring wê, di wê rengê û awayê de wê, werênê ser ziman bê. Di mijare fahmkirinê de weke aliyekê giring wê di wê rewşê de wê ev wê derkeve li pêş.

Di aslê xwe mijare fahmkirinê a civakî ku wê, em yek bi yek bi endamên wê re wê hildina li dest û ankû ku em bi çerçoveya wê ya giştî re wê hildina li dest wê, her têngîna wê di wê çerçoveyê de wê, ji aliyê wan ve wê bi têtikiliya bi xêva wan a zindî re wê ji aliyê xwe ve wê hinek xwemaliyên ku em bi wê re û di dewama wê de werênina ziman wê hebin.

Hebûna kes a zindî wê di wê warê de wê têtikiliyek teybetî û a giştî wê di zikhevdu de wê bi wan têngînan re wê bi xwe re wê dênê. Wê li ser wan re wê, xêvkirinan wê bikê. Di wê çerçoveyê de wê, ew wê êdî wê bi wê re wê, têtikiliyekê wê bi xweza, hewirdor û beşên civakê re wê bi wê re wê dênê.

Di mijare fahmkirina civakî de wê, di serî de wê, weke aliyekê din di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê werênê ser ziman ku wê, têtikiliya xêva civakî û giştî wê, di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê din ê komplika ku mirov wê di wê çerçoveyê de wê li wê bîponijê û wê hizirbikê bê. Di aslê xwe de wê, çerçoveya gotina xêva civakî wê di wê rengê de wê mirov dikarê wê, di wê rewşê de weke ku me hinekî li jor hanî ser ziman wê bi aliyekê wê bi wê rengê wê werênê ser ziman. Lê aliyên wê yên din jî wê hebin ku mirov karibê wan di serî de wan fahmbikê bê. Minaq têtikiliya kes û civakê wê, weke mijarek civakî û keseyetî jî wê dikarê wê hilde li dest û wê werênê ser ziman bê. Di wê rengê de wê, di serî de wê mirov dikarê wê, werênê ser ziman ku wê, têtikiliya civakî wê, weke aliyekê ku mirov wê di karê wê, hem ji aliyê girseyîya civakî ve wê hilde li dest û hem jî wê ji aliyê rewşa fahmkirina teybetîya civakî ve wê hilde li dest bê.

Di wê rengê de wê, ji aliyê civakî ve wê, di wê çerçoveyê de wê, rêgez, rewîst, destûrî, zagon û hwd ên giştî ku wê di çerçoveyek giştî wê bi wê werina afirandin wê hebin. Di wê rengê de wê di wê çerçoveyê de wê

weke ku mirov wê ji destpêka pêşketina civakî ve wê, hilde li dest wê, bi hevdû re jîyankirin ku wê pêşkeve wê di wê rengê de wê, çawa wê bi hevdû re wê bijîn wê hertimî wê weke aliyekê ku wê were lêpîrsîn bê. Di deewama wê de mirov dikarê wê jî wê weke aliyekê din wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê di serî de wê ev wê xwe bide nîşandin bê. Di mijare fahmkirinê de wê, ev jî wê weke aliyekê din ê giring wê xwe bide nîşandin.

Di mijare fahmkirina giştîya civakî de wê, ew wê were dîtin ku wê, çerçoveya giştî wê, di wê çerçoveyê de wê kesê ku ew li gorî wê dijî wê hem xwe di xwe de wê bixwe wê bijî û hem jî wê di awayekê û ahengekê de wê li gorî wê çerçoveya giştî, nîrx û rengê jîyane wê ya bi temen wê li gorî wê bijî. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê dikarê wê di serî de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê weke aliyekê giring wê di serî de wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirina civakî wê di wê rengê de wê, xwe bide nîşandin. Di nava civakê de wê dema ku mirov wê, bahsa gotina bi *çandbûnê* bikê wê bi wê re wê wateyek ji wê ya wê ew bê ku wê li gorî wê çanda nava civakê û rengê jîyane wê xwe pêşbixê û wê bi çand bibê wê werênê ser ziman. Lê dema ku mirov bahsa bi rengê *biçandbûnê* bikê wê weke ku wê, çandek dervî ya civakê bê û ankû dervî ya devera ku ew li wê dijî û hwd bê ku wê li gorî wê xwe bigihênê li awa û rengekê. Wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê bi çandbûn û biçandbûn wê bi hevdû re wê çerçoveyek wan a bi rengê xwe gihandina awayekê çandî a bi wê jîyankirinê û ankû fahmkirinê wê hebê. Wê di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Di nava jîyane civakî de wê, di serî de wê ev alî wê weke aliyana giring ên ku mirov wê dikarê wê di serî de wê fahmbikê bê. Di mijare civakê de wê çand wê, weke aliyekê ku wê rengê jîyane wê bi xwe re wê bide nîşandin û dîyarkirin jî bê. Wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê di serî de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê werênê ser ziman ku wê, civak û çand wê, dema ku mirov wê, hilde li dest wê di awayekê jîyanî ê sazûmanî a bi civakê re de wê hevdû temem bikin. Di wê rengê û awayê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide nîşandin ku wê civakbûn wê hinekî jî wê bi wê rengê û awayê wê bi wê re wê weke aliyekê giring wê xwe bide nîşandin.

Civakbûn wê aliyekê wê yê temenî ku mirov bi têngîhî wê hilde li dest wê bi çandbûnê re wê xwe bide nîşandin. Çand wê, di nava wê de wê,

weke elementên ku mirov wê fahmbikê wê rengên jîyanê ên bi têngînî wê weke bi kevneşopî, destûrî, orf û adet û hwd wê, bi wê re wê xwe bide nîşandin. Di wê rengê de wê, ev wê weke aliyekê wê yê giring wê di serî de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Di mijare fahmkirina civakî de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare civak û çandê wê di çerçoveya civakbûnê de wê xwe bigihênina li hevdû. Di nava jîyane civakî de wê dema ku mirov wê bahsa wê bikê wê di awayekê de wê, awayekê bi rengê *aqilê civakî* re wê di wê rengê de wê, bi jîyane wê ya bi hevdû re de wê xwe bide nîşandin. Ya ku gotina *aqilê civakî* wê bi temen dikê wê nirxên wê yên hevbeş ên ku ew bi wan û li gorî wan dijî bê. Ev jî wê, weke aliyên têngînî ên weke rewîstê, bawerî, kevneşopî û hwd bin. Wê di wê rengê û awayê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide nîşandin. Di dewama wê de mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, pêvajoyên pêşketina civakî wê di wê rengê de wê, giring bin ku mirov wê li ser wê bisekinê. Wê di dewama wê de wê pêvajoyên pêşketina civakê wê, di serî de wê, di nava pêvajoyên pêşketina xwezayê wê de wê, xwediyê awayekê çêker ê bi jîyanî û afrînerî bê. Di wê rengê de wê mirov dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Mirov wê di nava xwezayê xwe ku ew di wê de dijî de wê, bi wê xwezayê re wê çî bi têngînî, çavdêrî û hwd wê weke çavkanî wê derkbikê wê bi wê re wê afrînerîya ku wê biafirênê wê, temenekê wê yê hûnerî a civakî jî wê biafirênê. Di mijarên civakî ên fahmkirinê de wê, di wê çerçoveyê de wê, aliyê wê yê perwerdeyê û hwd wê, weke ku em di rojên me yên hemdem de wê dibînin wê weke aliyekê kifşkar wê, xwe bide nîşandin. Di rojên hemdem de wê perwerde wê temenekê jîyanê û pêşketineka bi sazûmanî jî wê biafirênê.

Civak wê, dema ku wê xwe fahmbikê wê bi çandê wê fahmbikê. Wê, di wê rengê de wê, bi rengê jîyane xwe, kirin, tevger, reng û awayên wan û hwd re wê fahmbikê. Di dewama wê de wê weke aliyekê din jî wê, têngîn, gotin, bêje û hwd ku wê çawa bi wate û salixdikê wê di aslê xwe de wê weke aliyekê din ê civakî wê di wê rengê û awayê de wê biafirênê.

Di mijare fahmkirinê de wê, di wê rengê de wê rengê salixkirinê wê di nava civakê de wê, di wê rengê de wê, minaq ku em bi gotinên weke 'gotinên xalkê' û hwd re wê werênina ser ziman wê, çawa wê salixkirin wê di awayekê hevbeş ê bi rengê fahmkirinê de wê werina ser ziman wê were dîtin. Di wê têngîna hevbeş de wê armanc wê di serî de wê ew bê ku ew were fahmkirin û di awayekê fahmkirinê de *weke hevdû tênginekê* bide

mirov. Lê di aslê xwe de wê çendî ku wê weke ku wê di dîmenekê de wê mirov wê weke ku wê têbigihê jî lê wê gelek rewş, pêvajo, azmûn û hwd wê bi mirov bi xwe re wê hebin ku wê, temenê hinek têgihên cûda jî ên ku wê bi heman wê têgîha wê gotina xalkê a hevbeş re ku wê bi wê re wê bi teybetî wê biafirê bê. Ev jî wê ji aliyekê kesî ve wê weke renekê xêvî ê teybet bê.

Di wê rewşê de ku em, di çerçoveya civakê de wê werênina ser ziman wê gotin wê çendî ku wê bi giştî wê xwediyê renekê fahmkirinê bê û wê bi wê rengê wê karibê weke mifteyek xêvî jî wê xwe bide dîyarkirin jî bê lê wê, di aslê xwe de wê, ji aliyekê din ve jî ê hevbeş ve jî wê biheman rengê wê mirov karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê rengê û awayê de wê mirov dikarê wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di mijare fahmkirina têgîna civakî de wê, di wê rengê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê, di serî de wê li ser wê bisekinê bê. Di aslê xwe de wê civak û çand wê, di wê rengê de wê, aliyekê wê yê temenî wê, bi çerçoveya çand û ziman û fahmkirinên bi wan re ku wê werina pêşxistin re jî wê hebin ku mirov karibê wê werênê ser ziman bê. Di demên berê de wê gotinek ku wê bi çî rengê û têgînê wê were bikarhanîn wê ew têgîn û aqilê ku ew bi wê rengê di wê demê de ew bi wê hatî ser ziman wê, weke aliyekê fahmkirinê ê teybet ku mirov wê fahmbikê bê. Di roja me de wê, dema ku ew bi renekê din hat salixkirin wê hingî ew salixkirina roja me wê ne tenê wê weke fahmkirineka bi aqilî a ku ew bi wê hatî pêşxistin wê bimênê wê bi wê re wê fahmkirina demên berê a cûda ku ew bi wê gotinê hatîkirin jî wê ji aliyekê ve wê, bide nîşandin bi rengê wê re.

Gotina çandê wê dema ku mirov wê salixbikê wê di aslê xwe de wê ji du aliyan ve wê, mirov dikarê wê bi şîrove û salixkirinên cûda ku wê bê kirin wê werênê ser ziman. Aliyê pêşî wê li ser ziman û rengê fahmkirina bi wê re ku wê were kirin bê. Dikarê wê rengê morfolojikî ê li ser ziman re bi gotina çandî re ew cûda wê were kirin.

Lê gotina çandê wê, dema ku mirov wê, werênê ser ziman ku wê aliyên ku wê bi wê salixkirina wê werina kirinên ên li ser têgînên weke yên nîjadî re ku wê werina kirin wê di aslê xwe de wê weke aliyna ku mirov dikarê wê, di serî de wê fahmbikê wê werênê ser ziman. Di rastiyê de wê, têgîna nîjadî wê, di çerçoveya wê de wê weke têgînek çandî di nava wê de wê herêbikê. Lê mirov nikarê wê, weke çerçoveyek giştî a çandî ku ew dikarê wê, kifşkar bê wê bide nîşandin. Ber ku wê çand wê, di aslê

xwe de wê, çerçoveya wê ya giştî wê ew wê jî wê jî di nava xwe de wê weke têgînekê wê, bide nişandin.

Minaq ku em î ro bahsa malbatê dikin em bahsa malbate biolojikî û ya çandî dikin. Wê di wê temenê wê ji hevdû vaqatandinê de wê, têgînek biolojikî wê weyn bileyizê. Bi têgîna malbata biolojikî re wê, bi girêdana biolojikî û hwd re wê, were ser ziman. Minaq wê zaroyek wê bahsa dê û bavê wê yê ku ew ji wan bûya wê were ser ziman. Lê ji aliyê çandî ve ku mirov wê hilde li dest wê, bi pêvajoyên ku ew bi wê di nava wê de mazinbûya wê were ser ziman. Di wê rengê û awayê de wê were ser ziman. Di wê rengê çandî de jî wê, temen û rengê têkiliyê wê ne girêdaniya bi xwûnê wê bide dîyarkirin. Wê girêdanêya bi çandî a heyî wê bide dîyarkirin. Di wê rengê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê bi wê re wê weke aliyekê giring wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên pêşketina çandê wê di aslê xwe de wê weke aliyekê din ê giring wê di serî de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Piştî demên ronansê çand

Di mijare çandî de wê, di aslê xwe de wê, pêvajoyên piştî ronansê û pê de wê pêşketinê bi zanyarî ku wê pêşketina çandê wê li gorî wan wê were fahmkirin wê bibin. Di aslê xwe de wê, ronans wê tiştêkê din jî wê bikê. Wê ew jî wê bê ku wê pêvajoyên fahmkirin û pêşketina bi felsefeyê ku wê ji serdemên kevnera û pê de wê bi aqilê felsefeyê û kevneşopîya wê re wê pêşkeve re wê, bibê wê, ew wê ji nûve wê şîrovebikê. Wê ji *spekulasyonên metafizîkî* wê paqij bikê. Wê rêya fahmkirineka dervî wê bide kirin. Di wê rengê de wê fahmkirina çandê wê di wê temenekê fahmkirinê ê teorîkî bi razberî û kirinî bi şenberî û hwd re wê, di wê çerçoveyê de wê, bi temenê xwe re wê bidest pêşketina xwe wê bikê.

Di mijare fahmkirina çandê a di wê rengê de wê, bandûra kevneşopîya felsefeyê wê li wê zêdetirî wê bibê. Di wê çerçoveyê de wê, di demên piştî ronansê de wê, bi kifşkirina kevneşopîya felsefeyê û bandûra wê re wê, di aslê xwe de wê, weke aliyekê din ê giring ku wê temenê pêşketinê wê di wê warê de wê bide dîyarkirin bê. Çand ku em hemû hanînên me yên ser ziman, fahmkirin û hwd wan bi wê re werênina ser ziman wê di wê rengê de wê, di aslê xwe de wê weke aliyekê din ê giring wê xwe bide dîyarkirin. Di mijare fahmkirinê de wê, mirov dikarê wê, werênê ser ziman ku wê, mijare fahmkirina çandê wê, di wê çerçoveyê de wê, di demên hemdem de wê bi awayekê zanyarî û di nava wê de wê

bi kifşkirina têtînên wê yên weke bi yên xweşikkirinê (estetismê), levkirinê û hwd wê awayekê temenê ê fahmkirinê jî wê biafirênê. Di wê rengê de wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê, werênê ser ziman ku wê mijare çandê wê di wê rengê de wê, bi hûnerî wê weke aliyekê çêkeriyek xwemalî a ji xwezayê bi biriqîna wê jî bê. Wê, di wê rewşê de wê, ew girtina ji xwezayê wê di aslê xwe de wê weke aliyekê giring ê ku mirov wê dikarê wê di reng û awayê de wê bi têtînî wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di demên piştî ronansê de wê were dîtî ku wê êdî wê şirovekirin wê li ser esasê fahmkirina bi aqilekê hemdem ê weke yê felsefeyê û hwd re wê were kirin û pêşxistin bê. Wê bi wê re wê, felsefe wê kirina wê jî wê di wê warê de wê pêşkeve.

Piştî demên ronansê û pê de wê, nivîsandina dîroka civakan û hwd wê, di wê warê de wê bi temenekê aqilî ê hemdem re wê bibê. Wê ji *spekulasyonên metafizîkî* dûr wê di awayekê de wê were nivîsandin. Di wê warê de wê, têtîna çandê jî ku wê di wê rengê û awayê de wê bi aqilekê wê were nivîsandin wê, hingî wê di temenê pêşketinê demên hemdem de wê cih û war wê bigirê. Wê di wê çerçoveyê de wê, êdî wê weke ku wê dîropk, mirov, civak û hwd wê ji nûve wê were kifşkirin wê pêşxistina wê û hanîna wê ya li ser ziman wê di wê rengê û awayê de wê bê kirin û wê bê hanîn li ser ziman.

Di mijarên fahmkirinê civakî de wê, di wê rengê de wê, aqilzanî wê derkeve li pêş. Wê rastî wê di temenê hizirkirin, bawerkirin û fahmkirinê de wê cih bigirê. Di wê rengê de wê, ev wê weke aliyna giring ên ku wê bi demê re wê pêşkevin bin. Mirov zêdetirî wê li fêr û azmûnên xwe wê bihizirê û wê ji wan wê encaman wê derxê. Wê bi wê re wê bi wan bihizirê û wê bigihijê encamên cûr bi cûr. Di wê rengê û awayê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê aqilekê hemdem wê di wê çerçoveyê de wê, were ser ziman. Wê bi wê re ev aliyên civakî wê werina ser ziman.

Mijare aqil û pêşketina wê di aslê xwe de wê, weke aliyekê giring ku mirov wê di sserî de wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman bê. Di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê, di wê rengê û awayê de wê, xwe bi awayekê wê, di serî de wê, bide nîşandin. Fahmkirinê bi hizirî ku wê bèn kirin wê, di wê rewşê de wê zêdetir wê bibin û wê temenê encamên mirov wê biafirênin. Wê mirov wê, bi aqilê wê xwe di wê rewşê de wê, zêdetirî wê bixwezê ku ew li ser temenê xwe bigihênê li hizirkirin, fahmkirin û encamên bi hizirkirinê bi aqil. Ber çî wê ev yek wê bi demê

re wê weke aliyekê giring wê derkeve li pêş? Ber ku wê weke aliyekê giring ku wê di temenê pêşketina mirov de bê. Ji aliyekê din ve jî wê hinek aliyên wê bi hizirkirina mirov a ji meji ve jî wê bi wê ve girêdayî wê hebin. Di wê rengê de wê, bi wê hebûna zindîyî re wê hinek aliyên fîzyolojikî ên ku mirov di temenê wê de wê hilde li dest û wê fahmbikê jî wê hebê.

Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê weke aliyekê din wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirinê wê di wê rengê û awayê de wê, bi zêdeyî wê derkeve li pêş. Di aslê xwe de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirinê a li ser temen wê bi wê rengê wê, aliyê wê yê bi hizirkirinê û dîrokê re wê çerçoveya mijare me bê. Hinek aliyên ku wê di roja me de wê, bi têngînên nîjadî wê bèn derxistin li pêş em, wan di wê çerçoveyê de ti qiymetê bi wan napîvin.

Ji aliyekê din ve jî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijara hizirkirinê wê di aslê xwe de wê weke aliyekê wê bi rengên wê re wê bi demê re wê pêşkeve, Ronansans wê di demên piştî wê re wê, di dîmenekê de wê weke pêvajoyên pêşketina bi çandî û hûnerî û hwd jî wê dîmenekê wê bide me. Demên weke 'dema barokê', 'dema romantismê' û hwd wê di wê çerçoveyê de wê weke demna ku mirov dikarê bibîrbikê. Di wê rengê de wê, li ser wê temenê wê wê ev wê weke aliyna ku wê mirov dikarê wê werênê ser ziman bê. Dema barokê wê bi wê re wê weke ku wê şoreşek giştî a çandî wê were kirin. Wê, di wê rengê û awayê de wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin. Encamên ku wê, bi hûnerî wê weke bi naqşkirinê ên bi kevir û serdoran û hwd re ku wê bibin wê, nîşanaka wê bin. Her wusa naqîşvanên demên ronansansê ku wê bi dema barokê re wê zêdetirî wê navê wan derkeve li pêş ên weke Da-Vinci, Mikelanj, Ronsard, Montaigne, Machiavelli û hwd wê çend ji wan kesên ku wê di warê de wê navê wan derkeve li pêş bê. Barok wê piştî şerên sih-sihsalî û piştî wê bibê. Yan jî wê, di wê demê de wê ew wê bibê. Di aslê xwe de wê, di wê dema ku wê nîqaş di nava baweriyên de wê werina kirin wê, bertekên weke bi 'protestaniyê' re ku wê derkevin wê, temenê mezhebî ên demên hemdem wê bibê. Protestenî wê di nava xiristiniyatê de wê weke zaroya wê demê bê. Wê, di demê de wê pêşkeve.

Wekî din wê di wê demê de wê, ola wê demê ku wê pêşkeve jî wê hûnera demê ku wê pêşkeve wê, weke naqşên naqîşvanên demê wê ji xwe re wê bikê bingeh. Di wê demê de wê, bi wê re wê di nava olê de jî wê pêvajoyek nû a bi wê re wê pêşkeve.

Naqşên ku wê di wê demê de wê werina çêkirin wê pêjnên olî ên demên berê wê ji xwe re wê bikina bingeh. Wê bi wan wê pêşkevin. Wê weki din wê wan naqşan wê li gorî demê û bi têgiha demê wê cûr bi cûr wê awayên wan wê çêbikin. Ev wê bi demê re wê dîmenekê wê bi xwe re wê bide çêkirin. Di aslê xwe de wê, ev ne tenê wê weke dîmenekê bi reng û awa kirina pêjnên berê di wan naqşan de bê. Wê wekî din wê bi wan naqşan derxistina li têgihîştinê re wê, temenê fahmkirina demê a bi hizirkî jî wê bi wê re wê bide afireandin.

Di wê çerçoveyê de wê, di aslê xwe de wê, weke aliyekê din wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê nêzîkatîya çandî wê di wê demê de wê bi felsefeyê wê pêşkeve. Felsefeya çandê ku wê piştî demên barokê û pê de wê bahsa wê were kirin wê, bi şêwayên weke empresyonismê ku wê li fransa wê piştî şoreşê wê temenê wan wê bê avêtin wê pêşkevin. Wê bi wê re wê têgîna ku wê bi wê re wê werê ser ziman wê ew bê ku mirov bi nerînên xwe yê ji xwezayê di şibekeya hêst, nerîn û hîskirinên xwe de ku ew werênê ser ziman wê, bènê ser ziman. Wê xwezayê wê ne weke têgihêk objektîf lê wê weke rengekê fahmkirinê ê bi şubjektîv ku wê întîba û şopên ji wê dibin ku ew wê bi wan werênê ser ziman. Piştî barokê wê herîkînên ku wê di çerçoveya çandî-hûnerî û hwd de ku wê werina û pêşkevin weke ên weke **empresyonismê**, klasism, neoklasisim, romantism, realism, puanteism, post-empresyonism û hwd wê çend ji wan herîkînên ku wê derkevina li pêş bin. Wê ji temen ve wê, temenê wan li ser nerînê û bi awayekê şubjekirina wê avakirî bin. Wê di wê çerçoveyê de wê ew nerîn, çavkanî û hwd ku ew ji xwezayê bê wê di nerîna mirov de wê çawa wê were dîtin û ser ziman û wê çawa wê awa û dîmenekê wê bide dîyarkirin wê bi wê re wê, were ser ziman.

Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, fahmkirina çandê û hûnerê di wê warê de wê bi felsefeyê wê di wê rengê de wê, bi awayekê wê hin bi hin wê pêşkeve, Di serdemên hemdem de wê, di wê rengê de wê, bi felsefeyê ev herîkînên hûnerî û çandî ên ku wê pêşkevin wê bandûrê li derka mirov a bi fahmkirinê û hwd re wê bikin.

Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê werênê ser ziman ku wê nerîna hûnerî wê, bi demê re wê di wê çerçoveyê de wê bi awayekê wê, xwe bide dîyarkirin. Ji xwezayê girtinê û bi wê re wê çawa wê bi hêst û rengên hêstî wê were ser ziman wê bi wê re wê têkilîdar wê were ser ziman. Wekî din wê ev jî wê weke aliyekê din ku mirov dikarê wê bi wê re wê bihizirê ku wê, bi demê re wê, girtinên me yê bi çavkanî û nerînê

ên ji hewirdorê ku mirov wan dihênê ser zimanê wê çiqasî wê bi hêstî, ramanî, nerînî û hwd wê ji me bi hîskirinên me re wê bi xwe re wê werênê ser ziman wê weke aliyekê din ê ku wê bi wê fahmkirina çandî û hûnerî re ku wê were lêpîrsîn bê.

Di nava têgîna hûner û zanîne û ankû têgîna zanyarî de wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê çavkaniya hemû tiştî wê bi wê re wê ji xwezayê bê. Wê ew darêjka ku ew ji xwezayê hat girtin wê ji aliyekê ve wê di dîmenekê de wê weke ku ew 'kopîkirin' û ankû weke girtineka weke ji wê bê. Lê di aslê xw ede wê dema ku me ew hanî ser ziman wê, ew wê ji aliyekê ve wê, mirov bi hêst û ramanên xwe yên ku ew bi wê fahmdikê re wê ew wê, dagirê. Bi wê dagirtinê re wê navaroka wê werênê ser ziman.

Weke aliyekê din wê di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê werênê ser ziman ku wê xweza wê di wê rewşê de wê weke çavkaniyek me ya zindîyî bê. Wê bi wê re wê xweza wê hertimî wê di dîmenekê de wê were li berçav. Mirov wê dîmenê bi xwe re wê bi xêv dikê. Ew xêvkin wê weke azmûnekê bê. Di dewama wê de wê jî mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, xweza wê bi gûharîna xwe bi xwe re wê ew wê dîmenê ku me bi wê ji wê girtî wê weke aliyekê xwemal ê bi me re ku wê mînaqe wê tûneyî wê li holê bigirê. Ber ku wê xweza wê hertimî wê bigûharê û her ku ew gûharî jî wê reng, dîmen û awayên nû wê bi xwe re wê bide pêşxistin û dîyarkirin li berçav.

Wê jî mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê xweza wê di aslê xwe de wê, di wê rengê û awayê de wê weke aliyekê giring wê di wê rengê û awayê de wê xwe bide dîyarkirin. Di mijare fahmkirina xwezayê de wê mirov dikarê wê werînê ser ziman ku wê xweza wê hertimî wê weke aliyekê giring ê fahmkirinê wê di wê rengê û awayê de wê bide nîşandin.

Di mijare xwezayê û fahmkirina wê de wê, di wê rewşê de wê, xweza wê weke çavkaniyek bi azmûnî wê li hemberî me wê xwe bide nîşandin. Di wê rewşê de wê, ew dîmenên ku em ji wê digirin wê di wê rengê de wê, weke aliyekê ku wê ew bi xwe re wê hebin. Wê, di wê çerçoveyê de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê her ya ku me hanî ser ziman wê, bi wê re jî wê, weke ku ew di çerçoveya xwe de wê, weke afrînerîyekê wê xwe bide nîşandin. Di nava xwezaeyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê rengê û awayê de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman. Xweza wê, pêvajoyên wê yên bi jîyankirinê ku ew derbas dibin wê, di aslê xwe de wê, di wê rengê de wê weke aliyekê

giring wê, di wê rengê û awayê de wê bide nîşandin. Di mijare fahmkirina hebûna xwezayî de wê, di serî de wê weke aliyekê giring ê fahmkirinê wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Xweza wê rast bê ku wê çavkaniya me ya ku ew diafirênê bê. Wê, di wê rewşê de wê pêvajoyên xwezayê ên ku ew hertimî dibûhûrin û mirov wan dijî wê, li dûv hevdû wê weke pêvajoyîna bêhempa û minaq ên ku ew dihên û dijîn bin. Di wê rengê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê di serî de wê werênê ser ziman. Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê fahmkirina xwezayî wê, weke aliyekê temenî wê bi mirov re wê biafirênê. Di nava afrînerîya me ya bi destî û hebûna xwezayê a bi dîtbarîya me re wê, xêva me wê weke temenekê bi weyn wê bilayizê. Wê di serî de wê weke aliyekê giring wê di wê rengê û awayê de wê weke aliyekê giring ê bi fahmkirinê re wê mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Piştî serdemên hedem ên piştî demên barokê û pê de wê, demên romantismê ku wê weke demeka ku wê bi wê weke 'kirina şoreşa hêstê' jî wê were ser ziman wê, di wê çerçoveyê de wê, di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê xwe bide nîşandin. Hêst ku wê, di temenê afrîneriyên me yên bi hûnerî û hwd de bin wê demê wê ev şoreş wê weke aliyekê wê yê giring ê temenî wê biafirênê. Wê di dewama wê de wê weke aliyekê ku wê temenê hizirkirinê wê biafirênê wê, di serî de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Şoreşa hêstê wê, di wê çerçoveyê de wê, bi pêşketina hûnerê a di nava jîyanê de re wê, êdî wê weke ku li nava hemû aliyên jîyanê wê pêşkeve. Di wê rengê de wê mirovê hêstiyar wê êdî wê weke rastîyek fahmkirinê û jîyanê wê bi wê re wê xwe bide nîşandin. Di dewama wê de wê dema ku em bahsa mirovê hemdem dikin em, bahsa têgînên weke 'şano', 'balê' û hwd dikê. Ev wê weke aliyna ku wê hinek hêstan wê hertimî wê bi mirov re wê biafirênin bin. Ev hêst jî wê weke aliyna ku mirov dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman û wê fahmbikê bê. Di dewama wê de mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê werênê ser ziman ku wê têgîna çandê wê, di nava jîyanê de wê weke aliyekê fahmkirinê bê. Di çerçoveya salixkirina çandê û hwd de wê, li ser van aliyên têgînî û hanîna wan a li cem hevdû û bi hevdû re di fahmkirinê û salixkirinekê de gihandina hevdû re wê çerçoveya salixkirina têgîna çandê jî wê bi xwe re wê biafirênê bê. Hûner wê, dema ku mirov wê di çerçoveya rengê fahmkirina mirov a bi têgînî de wê fahmbikê wê weke rêyê kirinên me yên bi dîmen wê bi xwe re wê bide nîşandin û wê werênê

ser ziman. Ku maşînek ku mirov bi wê li demê vegehihê û li kirinên xwe yên ku me kirina em bi wê wan bibîn emê, bi wê re çi tîgînê û fahmkirinê bi wan bigihijênê? Ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê bi wê re dikarê wê bihizirê. Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê werêne ser ziman ku wê mijare fahmkirina çandê wê, di wê rengê û awayê de wê weke aliyekê dîmen û rûyê jîyanê ê heyî wê xwe bide nîşandin. Minaq ku em pêvajoyek jîyankirî a di nava demekê de wê ji demekê heta demekê ku wê li wê bihizirê û wê li berçav bigirê weke filmekê wê bi wê re wê ew wê weke dîmenekê ku mirov dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di wê rewşê de wê jî mîrov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare tîkiliya hûnerê û çandê wê, di wê rengê de wê weke aliyekê bi dîmenkirina bi darêjkî wê bi wê re wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê hûrgil û diyardeyên ku ew temenê wê diafirênin bo fahmkirina wê di wê rengê û awayê de wê weke aliyekê wê yê giring wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di rewşa fahmkirina jîyane mirov de wê, mirov wê ji destpêka jîyane xwe wê qanc xirab wê di awayekê de wê bijî. Wê di wê jîyankirinê de wê di nava wê de wê, gelek kirinên ku em dikarin weke hûrgilên wê jîyanê wê werina ser ziman wê bibin. Her hûrgil wê çendî ku wê bi serê xwe wê xwediyê hebûnek darêjkî bê wê, di dewama wê de wê di çerçoveya giştî de a jîyanê û giştîya wê de jî wê dîmenekê bi wê rengê wê bi xwe re wê bide nîşandin.

Hûner ku ew dîmenekê ji jîyane me bê wê demê em divê ku wê bi temenekê ji jîyane xwe de wê werênina ser ziman. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku ew ya ku ew dema ku ew hat jîyankirin wê bi tîgîn, hêst û hîskirinekê wê were jîyankirin. Wê dema ku mirov ew dîmenê jîyankirinê wê tamaşakir ku ew tîgîn û zanîn bi me re nebê emê, karibin bigihijina heman hîsîyetê bi wê re? Di aslê xwe de wê, di wê rewşê de wê, her tamaşakirin wê temenê hêstên din jî wê bi xwe re wê biafirênê. Wê di wê temenê gihiştina hêstên nû de wê, azmûnên me jî wê bi wan derkkirin û dîtînen me re wê di awayekê afrîner de wê, di nava hilberînîyek hêstî û ramanî de jî bin.

Di warê fahmkirina bi hêstî de wê, mirov dikarê bêjê ku wê di wê rewşê de wê, di nava civakê de wê dema ku ew wê were hizirkirin û ankû wê were tamaşakirin wê, hemû kes wê ji aliyê xwe ve wê bigihijê hêstekê bi wê. Çendî ku wê ew wê, di mejiyê xwe de wê bi teybetî wê, karibê wê mijarê wê bikê temenê hizirkirinê û wê bi wê bigihijê hizirkirina jî lê wê ji aliyekê din ve jî wê weke tîgînek navendî a ku wê weke miftetek xêvî

wê weyn jî wê bi wê rengê wê bileyizê. Ji xwe, hemû têngînên çandî û hûnerî wê di nava civakê de wê bi wê rengê wê wateyek wan ya xêvî wê hebê. Wê bi wê re wê ji aliyekê din ve wê bê temenê fahmkirinên nû. Wê pêşxistinên nû wê bi xwe re wê bide pêşxistin.

Di mijare fahmkirina çerçoveyên civakî de wê, di wê rengê de wê her têngîna çandî, hûnerî û hwd a ku ew hevbeş bû wê, bi wê rengê wê weynek wê ya bi xêvî û civakî wê hebê. Di wê rengê û awayê de wê di serî de wê mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê werênê ser ziman ku civak wê bîrewerîya xwe wê di wê rengê û awayê de wê bi temenekê xêvî wê di wê rengê û awayê de wê bide çêkirin. Di mijare xêvê û civakê de wê, di wê rewşê de wê, aliyên wê yên ku mirov dikarê wê ji aliyê civaknasî, derûnî û hwd ve wê werênê ser ziman wê hebin. Di wê rengê û awayê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê werênê ser ziman. Civak û xêv wê di wê rengê û awayê de wê temenekê wê yê li ser pêvajoyên yên jîyankirinê, gotinên ku ew bi wate û rengên ku ew bikardihênê, awayên hişmendî, têngihiştin, fahmkirin, derkkirinê û hwd re wê hebê. Bi wan re wê, di serî de wê, mirov dikarê wê, ji aliyê kes û giştîya civakê ve hem yek bi yek û hem jî bi hevdû re di zikhevdû de werênê ser ziman.

Di warê hanîna ser ziman a civak û çandê de wê gelek aliyên wê yên ku em dikarin bi wan werênina ser ziman ên weke **antropolojî**, dîrok, ramiyârî, civaknasî, felsefe, zimanzanîn, wêjayê û hwd ve werênê ser ziman. Ev alî wê weke aliyna ku wê di warê fahmkirina civakê bi mejuya wê re jî wê temenekê fahmkirinê wê bide çêkirin bê. Ev aliyên ku wê weke aliyna lêkolînê ên bi jîyanê û hebûna civakî re jî bin wê di serî de wê ji aliyê xwe ve wê çerçoveyek fahmkirinê wê bi têngînî wê karibin bidina me. Ji van aliyan ve bi serekeyî hanîna ser ziman a civakê wê, di derbarê pêvajoyên wê yên pêşketinê, nirx, pîroz, fahmkirin, hişmendî û hwd de jî wê têngîna wê bide me. Mijare civak û çandê bi serê xwe wê, weke mijarek kûr bê. Ji gelek aliyan ve jî wê hewceyî hanîna wê ya li ser ziman wê hebê. Di serî de em bi vê xabatê wê çerçoveya wê ya fahmkirinê wê bînina ser ziman.

ANTROPOLOJÎ, ÇAND Û CIVAK

Dema ku mirov ji aliyê têgîna antropolojiyê ve hebûna civakê wê hilde li dest wê, di aslê xwe de wê weke aliyekê giring ê fahmkirina civakê wê derkeve hemberî me. Di serî de wê mijare civakê û fahmkirna wê weke mijare dîrokî bê. Di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê bi wê re em, hewldidin ku wê di nava şart û mercên wê de wê fahmbikin. Di roja me de em bi rêya zanistên weke civaknasiyê, antropoloji û felsefeyê û hwd re dikin ku di wê çerçoveyê de bi salixkirin û pirsên ku em di wan waran de li wan dikin ku em bi wan wê fahmbikin em dikin ku rêyên weke aqil meşandinê, ceribandînê û hwd re li ser çavkanîyên me yên dîrokî û hwd re wê fahmbikin û werênina ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê dema ku em ji aliyê antropolojikî ve wê demek civakî wê werênina ser ziman wê ji aliyê kok, ziman, çand, pêvajoyên pêşketinê, reng û awayê pêşketinê û hwd ve wê bikin ku wê fahmbikin û wê werênina ser ziman. Di wê rengê de em wê, weke aliyekê giring wê dikarin wê werênina ser ziman ku wê mijare têgîna antropolojiyê wê ber çî wê di destpêkê de wê weke mijareka civakî a fahmkirinê wê mirov dikarê wê hilde li dest? Ber ku wê di warê fahmkirinê û lêkolînê de wê weke aliyekê giring ê fahmkirinê wê temenê fahmkirinê wê di derbarê wê û awayê wê de wê, pirsan bipirsê û wê bersivên wan wê bikê ku wan werênê ser ziman. Di dewama wê de wê weke aliyekê din jî wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirina civakê wê di wê çerçoveyê de wê, di aslê xw ede wê, di rewşa fahmkirina wê de wê weke aliyekê giring wê di wê rewşê de wê derkeve hemberî me.

Di warê fahmkirina civakê de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare civakê wê, di aslê xwe de wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê temenekê fahmkirinê wê were ser ziman. Em ji kû dihên û bi kûve diçin û hwd wê weke pirsna ku wê li ser temenê pêşketinê û ê bi pêvajoyên wê yên herikînê re wê bîn pirsîn bin. Di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Di mijare fahmkirina civakê de wê, di serî de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê giring wê, xwe bide dîyarkirin ku wê civak wê, pêvajoyên wê yên pêşketinê wê, di wê rengê de wê, bide ku

wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Bi antropolojikî wê ji ya qat bi ber ya tam be wê hewldana gihiştina têgihiştin û fahmkirinekê wê weke aliyekê giring ê fahmkirinê bê. Di dewama wê de wê, di wê çerçoveyê de ji ya tam jî hewldana dahûrkinê û gihiştina zanîna qatkan û hwd re wê di wê rengê de wê, weke aliyekê wê yê giring ê ku mirov dikarê wê, di serî de wê, werênê ser ziman.

Bi pêvajoyên dîrokê re wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên jîyane civakê wê dema ku mirov di wê çerçoveyê de wê hilde li dest wê, di çerçoveya fahmkirinê me yên bi wê re ên ku ew di çerçoveya wê de wê, weke aliyekê giring wê, di rewşa fahmkirinê de wê, xwe bi awayekê wê bi wê re wê, bide nîşandin. Antropoloji wê di serî de wê di serî de wê weke aliyekê giring wê balê bikişênê li ser pêvajoyên jîyankirinê temen û elementên jîyanê, rengên jîyankirinê, çawa jîyankirin bûya, bi çi rengê pêşketin bûya û gihiştîya çi awayê, pîvanê û astê û hwd wê bi wê re wê bikê ku wê fahmbikê. Di roja me de wê di derbarê fahmkirinê bi lêkolînê antropolojikî de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê giring wê mijare fahmkirinê wê di wê rengê de wê, xwe bide nîşandin ku wê, fahmkirina hebûnê wê di wê çerçoveyê de wê bi awa û temenê wê re wê weke aliyekê ku wê li wê bihizirê û wê bikê ku wê fahmbikê bê.

Bo fahmkirina civakê Antropolojî

Di nava pêvajoyên jîyankirinê de wê mirov dikarê wê bi jîyane civakê re wê, di serî de wê bi wê werênê ser ziman ku wê dema ku em î ro pêvajoyên jîyane demên berê lêkolîn dikin em, bi şewayê rengên jîyane wê demê ji bermehiyên ku ew ji wê demê mana bi wan dikin wê fahmbikin û wê werênina ser ziman. Dii wê çerçoveyê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê, werênê ser ziman. Di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirinê wê, di serî de wê, xwe bi wê rengê wê bide dîyarkirin. Di nava jîyane civakê de wê gelek aliyên wê yên ku em bi dikarin rengê pêşketina wê ji wê fahmbikin û wan werênina ser ziman wê hebin. Ji amûrên ku ew bi wan jîyankiriya heta ku wê bigihijê rengê hizirkirinê wê û awayên bi gotinkirinê wê, gelek aliyên ku em dikarin bi wan re wê werênina ser ziman û fahmbikin û werênina sser ziman wê hebê.

Di wê rewşê de wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên fahmkirinê û hewldanên me yên bi gihiştina li

bersivên di derbarê pêşketina demên ne dîyar de wê di wê rengê de wê weke aliyekê giring ê ku mirov dikarê balê bikişênê ser wê bê. Pêvajoyên pêşketina jîyane civakê wê, di wê rengê de wê, xwe di awayekê wê bi wê re wê, bide nîşandin.

Antropoloji wê di warê fahmkirinê de wê bi xosletên wê yên biolojîkî re wê di nava pêvajoyên jîyanê û dîrokî de wê, bikê ku wê bi awayên ew pêşketîya û heya wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Wê di wê rengê de wê, di nava hewliddanaka fahmkirinê de wê, bikê ku wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Antropolojîya civaknasî jî wê di çerçoveya fahmkirina xosletên çandî û hwd wê bi wê re wê, bi cûdahiya nava wan wê, bi xosletên wê re wê bikê ku wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, weke şewayên lêkolîn û fahmkirinê ên ardkolanê wê pêşkevin. Wê bi wê re wê, bermehiyên ku wê demên berê wê werina kifşkirin wê bi wê re wê bi fahmkirina wan re wê di derbarê jîyane demê de wê, xosletna wê bide me. Bi fahmkirina wan xosletan re wê bikê ku wê werênê ser ziman û wê encamê derxê li holê.

Ji aliyê civakî ve wê antropoloji ê bi awayên wê yên weke bi civaknasiyê û hwd re wê bi zêdeyî wê derkeve li pêş weke şewayekê fahmkirinê. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê di temenê fahmkirinê de wê, weke aliyekê giring wê xwe di wê rengê de wê bide nîşandin.

Her civak wê bi çand û awayê jîyane xwe re wê bi wê re wê hebê. Wê di wê çerçoveyê de wê bi xosletên wê re ew wê were fahmkirin. Wê di wê çerçoveyê de wê di nava pêvajoyên wê yên dîrokî de wê, bikê ku wê fahmbikê wê werênê ser ziman. Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên jîyankirinê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werina ser ziman.

Di warê fahmkirina civakê û pêvajoyên wê bi fahmkirina têgîna antropolojîyê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê bi têgîna antropolojîyê re wê aliyên wê yên çandî û fîzîkî û hwd wê derkevina hemberî me. Di wê çerçoveyê de wê aliyê fîzîkî wê weke ku em bi aliyên biolojîyî û hwd re wê dibînin wê, xwediyê temenekê lêkolînê û fahmkirinê bê. Aliyê a çandî jî wê weke aliyekê din ê fahmkirinê ê ku mirov dikarê wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirina rengê jîyanê û bi wê re wê çawa pêşkeve di nava pêvajoyên dîrokê de wê, li ser wê bisekinê. Elementên çandî û rengên pêşketina wan wê weke çavkaniya wê û temenê fahmkirina wê biafirênin. Minaq wê, bi erkolojîyê re wê, bermehiyên ji demên berê wê

bên lêkolîn û fahmkiirn. Di warê fahmkirina koka civakê, beşên nava wê ûp hwd de jî wê têtîna etnolojiyê wê bi awayekê wê derkeve li pêş.

Wê weke aliyekê wê yê giring ê din jî wê fahmkirina hebûna civakê wê di çerçoveya têtîliya nava pêşketina ziman û çandî a bi serê xwe û bi hevdû re wê dikarê wê werênê ser ziman. Di wê rewşê de wê, ziman bi rengê pêşketina wê, watelêkirinên wê û hwd re wê weke aliyekê ku wê ji wê karibê rengê fahmkirinê bi têtînek erkolojikî wê hilde li dest. Di wê çerçoveyê de wê, di nava pêvajoya pêşketinê a jîyane mirov de wê, bi awayekê jî wê rengê hizirkirina mirov wê bi pêvajoyên pêşketinê re wê encamên wê bi xwe re wê bibin. Wê, di wê rengê û awayê de wê ew jî wê, bi wê pêvajoyên pêşketina çandî û civakî bi hevdû re de wê, xwe bidê nîşandin.

Ji aliyê din ve jî wê, dema ku mirov ji aliyê têtîna çandî ve têtîna antropolojiyê wê hilde li dest wê di dewama wê de wê bi wê re wê were fahmkiirn ku mirov çawa xwediyê renekê jîyanê ya û çawa jîya ya wê were fahmkirin. Minaq ji aliyê antropolojikî ve ku mirov hilde li drest mirovna ku ew ji çandekê ne hatibin wê bi wan tevger, xuy û hwd re wê, hewl bêdayin ku ew werina fahmkirin. Di dewma wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê ew wê bi wê re wê, were fahmkirin. Zaroyek ku ew ji çandek weke minaq ya îtalî û ankû ispanyoli were wê, li gorî wê bi wê xwediyê xosletên wê bin. Wê bi zimanê wê biaxifin. Wê, di dewama wê de wê, bi wê re wê, pêşketina xwe wê bijîn. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê bi wê fahmbikê bê.

Ji aliyê antropolojiyê ve fahmkirina civakî

Ji aliyê têtîna antropolojikî ve wê civak wê, di wê warê de wê, pêvajoyên wê yên pêşketinê wê bi fahmkirina wan re wê tenê wê aliyekê wan wê were fahmkirin. Di wê rewşê de wê, di dewama wê de wê, bi bermehiyên wê yên ji nava jîyane wê ku ew bi tamî û ankû qatî werina kifşkirin wên bi wan bi derfet bê ku mirov fahmbikê ku ew çawa jîya na û xwediyê çî rengê jîyankirinê, pergale baweriyê û hwd bin. Minaq em di roja me de demên sumerîyan wê bi wê rengê em ji bermehiyên ji dema wan mana wê bi wê rengê wan fahmbikin. Wê bi wê re em, dikin ku wan fahmbikin ku ew çawa jîya na, xwediyê çî rengê baweriyê û pergale wê bûna, bi çî awayê xwediyê awayekê pergali a ramyarî û temenê wê ya aborî bin û hwd wê bikê ku wê fahmbikin. Ji aliyê din ve jî wê, di wê warê de wê, hizirkirinên wan ku ew hatibibina bûhûrandin li demê û ankû

bi derfet bê ku mirov xwe bigihênê wan wê, bi wê re wê, temenekê fahmkirinê ê giring wê bide çêkirin.

Minaq wê di dewama wê de mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirina çanda civakê wê ji aliyekê ve wê bi zimanê wê re wê temenekê giring ê fahmkirinê wê biafirênê. Têkiliya nava ziman û çandê wê bi hevdû afirandin, pêşxistin û dana fahmkirinê re wê di çerçoveya jîyane civakî de wê bi awayekê sazûmanî wê xwe bide dîyarkirin. Di wê rengê de wê ziman wê, dema ku em bahsa gotinên wê bikin weke ku me li jor li deverekê hanî ser ziman ku wê, çawa wê, salixkirin wê werina kirin wê ew gotin wê di awayê wê pêşketina dema xwe de wê karibê bibê xwediyê gelek awayên fahmkirinê ên ku em wan ji wê fahmbikin. Di dewama wê de wê dikarin wê weke aliyekê din jî wê bi gotinêmn kevneşopîyî re wê dikarê wê werênê ser ziman. Minaq wê gotinêmn kevneşopî wê di wan de wê aqilekê teybet ê salixkirî li ser rewşên jîyanî û hwd re wê hebê. Wê di wê rengê û awayê de wê ew wê bi wê re wê, were fahmkirin. Di wê rengê bi hevokkirina wê re wê de wê, ew wê weke aliyekê wê yê ku mirov dikarê wê bi wê re wê dahûrbikê û wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê ziman û çand wê têkiliya wan a bi hevdû re wê di derbarê fahmkirina civakê û têkiliya wê ya çandê û pêvajoyên wê yên pêşketinê ên bi hevdû re de jî wê ji gelek aliyên ve wê karibê temenekê fahmkirinê bi wê re wê bide nîşandin. Em î ro minaq li rengê jîyane civake kurd a demên berê dinerin ku ew çawa jîyankirina, xwediyê çî rengê pêşketinê bûna û hwd bi wê dikin ku wan fahmbikin. Her wusa wê, di wê rengê de wê, di derbarê rengê jîyane wan de wê di wê rengê de wê têgînekê wê bi xwe re wê bide me ku em wê bi wê re wê, ji wê fahmbikin.

Di mijare fahmkirina civakê de wê, mirov dikarê wê di dewama wê de wê, werênina ser ziman ku wê pêvajoyên çandî wê di warê fahmkirina civakê de wê, temenekê fahmkirinê a bi antropolojikî wê pirr zêde baş jî wê karibê ji aliyê xwe ve bo me bide afireandin. Di wê çerçoveyê de wê ya giring wê ew bê ku mirov wê di demên wê de ku ew çawa jîya ya wê weke xwe wê kifşbikin û bi rengê hizirkirinê wê werênina ser ziman û wê derxistina li têgihiştinê. Di mijare fahmkirina civakê de wê, di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê ev wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Kevneşopî wê di derbarê jîyane civakî a çandî û hwd de wê, ji gelek aliyên ve wê vegotinbar bê. Wê, di derbarê jîyane wê de wê, rengê jîyane wê de wê awayekê rêgezî ê temenî wê bi xwe re wê bide afirandin. Wê ji

aliyekê din ve jî wê temenê wê yê bi destûrî, zagonî û hwd jî wê di wê rengê û awayê de wê bi wê re wê biafirênê û wê werênê li holê. Kevneşopî wê, çerçoveya wê ya bi ji hevdû cûdakirina ya baş û nebaşîyê wê weke ast û pîvaneka temenî bê ku wê li ser wê re wê temenê ya baş û ne baş wê ji hevdû cûda wê nbi rêgezî wê bikê ku wê pêşbixê, salixbikê û wê werênê ser ziman. Wê, di wê rengê de wê ew wê weke aliyekê wê yê giirng ê fahmkirênê bê ku mirov wê werênê ser ziman bê. Di nava jîyane civakê de wê, gelek beş, kom, kêmetewî, beşên têgînî û ankû felsefeyî û hwd wê hebin. Wê ev wê weke hevdû ne jîn û heta ku ew dibê ku ne weke hevdû di hizirin jî. Wê di wê warê de wê, weke aliyekê wan ê temenê wê di nava wê de wê çawa wê nêzîkatîyê wê li hevdû wê bkin û wê hevdû fahmbikin û wê hildina li dest û ankû her kom û kes ji aliyê wan ve nêzîkbûna wan a li yê din ê li hemberî wan wê di wê rengê de wê bi zêdeyî wê weke aliyekê giring ku w derkeve li pêş bê. Di dewama wê de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê bi hevdû re wê, werina fahmkirin.

Di mijare fahmkirina temenê civakê de ku ew ji aliyê çandî û hwd ve bê wê malbat wê weke aliyekê giring ê ku mirov wê dikarê wê bikirpênê û wê werlênê ser ziman bê. Wê di wê rengê de wê, çawa wê xwediyê pêvajoyên pêşketinê, rengê têkiliyê nava hevdû bê û xwediyê çi nirxên ku ew li ser temenê wan dijî û hwd wê weke aliyna giring ên ku mirov dikarê wan werênê ser ziman bê.

Di wê rengê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare civakê û civakbûnê wê di wê çerçoveyê de wê bi temenê wê yê çandî re wê bibê. Di dewama wê de mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê werênê ser ziman.

Di mijare fahmkirina civakê de wê, hertimî wê weke aliyekê giring wê civak wê bi nirxên wê re wê derkeve li pêş. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê civak wê, di wê rengê de wê, bi nava wê re wê, were fahmkirin. Wekî din wê bi awayê wê yê pêşketinê, nirxên wê yê temenî wê were kifşkirin.

Di nava civakê de wê, dema ku mirov ji aliyê çandî ve wê hilde li dest wê, weke ji aliyên weke zawacê, pergale xizmtiyê, mal û ankû malbat, şêwayên parastinê, perwerde, şêwayên pêşxistina tiştên bi wê jîyankirinê û hwd re wê xwe bide nîşandin. Ev wê weke aliyna wê yê ku mirov dikarê wê werênê ser ziman bê. Di dewama wê de wê mirov wê weke zindiyekê wê xwediyê pêwîstîniyên jîyanî bin. Ew jî ew çawa dihên tederîkkirin wê weke aliyekê din ê ku mirov wê li ser wê bisekinê bê.

Şêwayên pêşxistin û çêkirina zad, temenê zêdebûnê weke xwe binîfşî dana domandinê, mazinbûn û ankû balixbûn, tendûrûstî, tevgerî, kirinî, parastin û hwd wê weke aliyna ku mirov diakrê di dewama wê de werênê ser ziman bê.

Mirov wê di nava jîyanê de wê, dema ku wê bijî wê van aliyan wê temenê fahmkirina xwe de wê, weke aliyna ku wê, li berçav bigirê di fahmkirina xwe de bin.

Wekî din wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mirov wê di pêvajoyên jîyane xwe de wê, çawa wê, hevdû wê bi hevdû re bijîn wê weke aliyekê din ku wê fahmbikê bê. Ber vll yekê wê hê di demên destpêkê de wê dest bi çêkirina destûr, zagon, û rêgezên bi hevdû re jîyankirinê û hwd bikê. Wê ev wê weke aliyna ku wê hemû ali wê bêî ku ew zirerekê bidina hevdû û bînpêkirinekê ji aliyê xwe ve li dijî yên din bikin ku ew bijîn wê temenê wê biafirênê bê. Di wê rengê de wê, di wê çerçoveyê de wê rêgezên jîyanê wê di wê rewşê de wê, ji aliyekê ve wê, rêgezên xwezayî wê temenê wê bê. Lê di wê çerçoveyê de wê aqil wê bi pêşketina wê re wê, temenê fahmkirinê û hwd wê bi mirov re wê bide afirandin û wê di dewama wê de wê êdî wê mirov wê bi wê re wê, weke aliyekê din ê giring wê bi wê re wê fahmbikê.

Di warê fahmkirina civakê de wê ji van aliyan ve wê civak wê bi wê re wê, bi zêdeyî wê, xwe di awayekê de wê, bide dîyarkirin. Wê çand wê rengê tevgerên mirov ên hemûyan wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Di nava çandekê wê de wê mirovê wê çandê wê li gorî wê çawa xwediyê fahmkirinekê na, çawa nêzî hevdû dibin, mirov pênasedikin, têkiliyên xwe yên bi hevdû û hwd re pênasê dikin wê bi wê re wê, werina ser ziman. Di dewama wê de mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê çand wê di wê warê de wê çerçoveyek sazûmanî a civakî wê di wê rengê de wê biafirênê. Wê, mirov wê weke ku wê çawa wê li bersiva her pirsê di mejiyê xwe de wê lê bigerihê wê di nava çandê de jî wê li bersiva kirinên rast ên bi salixkirina wan re jî wê lê bigerihê. Di wê warê de wê, bo ya baş were kirin çî dibêjê û ya ku ew newê kirin çî dihê destnîşandin û hwd wê bi wê re wê, li wê bihizirê û wê li wê bikeve nava lêgerînekê de. Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê weke aliyekê din ê giring wê werênê ser ziman ku wê mijare çand bi civakê re wê weke temenekê fahmkirinê wê di wê rengê û awayê de wê biafirênê.

Bi antropolojîyê çand

Malinowski wê dema ku wê bahsa çandê bikê wê di nava heywan û mirov de wê bi ji hevdû cûdakirinekê re wê şîroveyek çandî wê bi wan re wê pêşbixê. Minaq wê, mirov wê bi paraastin, mal, zawac, perwerde, têkiliyên malbatî, paqijî û hwd re wê werênê ser ziman. Lê dema ku wê bi heywanekê re wê werênê ser ziman wê bi zedebûnê, zad, pêwîstîya rehetbûyîna laş, parastin, tevger, mazinbûnê û tendûrûstîyê re wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê ya ku wê were fahmkirin wê ew bê ku wê çand wê çerçoveyek jîyanî a bi wê re wê hebê.

Di aslê xwe de wê hemû hizirkirin, fahmkirin û rengên me yên jîyanî wê di wê çerçoveyê de wê mirov dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di nava jîyanê de wê çand wê weke temenekê fahmkirinê bê. Hemû çûreyên me yên fahmkirinê wê mirov dikarê di nava wê de wê werênê ser ziman.

Hizirkirinên mirov ên li jîyanê, fezeyê û gerdûnê, şewayên jîyankirinê, xwarinê û hwd wê di wê çerçoveyê de wê, werê ser ziman. Edward Tylor wê dema ku wê hewlbide ku ew çerçoveya giştî a têngîna çandê wê werênê sr ziman wê bi gotina 'çand, weke zanînê, baweriyê, hûnerê, rewîstê, dadê, ord û weke endamê civakê mirov ku wê hemû amûr û jêhatîyên ku bideest xistina wê hemûya giştîya hemûyan bê.' Di asta giştî de ku mirov çandê wê salixbikê wê hemû tiştên ku mirov afrandina û çêkirina wê hilde li nava xwe. Wê di wê rengê de wê bi çerçoveyek giştî wê di serî de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê çand wê, dema ku mirov wê fahmdikê wê çandî ku wê bi temenekê zanînê re wê bi wê rengê bi giştî wê mirov wê salixdikê jî wê întîbaya ku ew bi mirov re çêdikê wê, ew bê ku wê, bi zêdeyî wê, aliyên weke orf, adet, kevneşopî, rewîst û hwd wê bi wan re wê bi sînor wê were ser ziman.

Mijare di nava wê de salixkirina aliyên din ên çandî wê di wê çerçoveyê de wê di aslê xwe de wê weke ku ew tiştina din ên cûda jî bin wê çerçoveyek têngîna wê bi mirov re wê biafirênê. Lê em wê dibînin ku wê çand wê ji aliyekê ve wê çerçoveya wê ya fahmkirinê wê li ser rewşa jêhatî, alimandin û kêrhatîya mirovî wê weke ku wê avabê. Di wê çerçoveyê de wê di asta dawî de wê her tiştê ku ew hat fêrkirin û bû û êdî ku ew êdî heya wê weke aliyekê wê yê çandî jî bê. Di wê çand wê weke çerçoveya jîyane li gorî wê bê. Minaq pêvajoyên ramyarî ku ew dihên jîyankirin wê di dewama wê de wê bi xwe re wê, çanda xwe ya ramyarî wê biafirênê. Di wê çerçoveyê de wê dema ku em dibêjin “.. wê çanda xwe ya ramyarî wê biafirênê” di farqe de na ku em balê dikişênina li ser

rewş û aliyekê rûdayî ê mejuyî. Di wê rengê û awayê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê, di serî de wê, weke aliyekê giring wê werênê ser ziman.

Di mijare fahmkirina çandê de wê, di wê rengê de wê, weke aliyekê giring wê, di serî de wê, ev rewşa weke ku em bi wê re dibînin wê ji dîmenekê jîyanî bê. Wê di wê dîmenê de wê weke hinek xatên jîyanî hatibin girtin bin. Di dewama wê de wê weke çerçoveyek jîyanî a bisazûman wê, bi wê re wê were ser ziman. Em di roja me de wê, dema ku em bahsa 'jîyanek bi çandî' dikin wê bi wê re em, weke ku wê qastê dikin ku em bi wê re wê werênina ser ziman weke jîyanek bi sazûman, pergala û pêşketî em dikin ku wê werênina ser ziman. Wê di wê rengê û awayê de wê ew wê bi wê re wê weke aliyekê giring wê, xwe bide nîşandin. Çandê ku em, weke têngîneka di encama jîyane her zindiyê de ku ew diafirê wê weke pêvajoyên jîyankirina wê re wê, di wê çerçoveyê de wê weke têngînek gerdûnî wê were li holê. Bi wê re jî wê weke aliyekê ku em dikarin bi rengê jîyane civakê re wê werênina ser ziman bê. Di wê rewşê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê werênina ser ziman ku wê temenê wê bi fahmkirinên me yên bi zimanî re wê xwe bide nîşandin. Em dema ku bahsa ziman dikin em di wê rengê de wê ji aliyekê ve jî wê, di wê rengê de wê, bi fahmkirinekê jî wê bi salixkirinên xwe re wê dihênina ser ziman.

Fahmkirina civakî wê, di wê rengê de wê, di nava wê de wê, bi têtikiliyên rewşî û hwd re wê, têtikiliya fahmkirinê wê bi wê re wê bi hevdu re wê biafirênê.

Çand wê dema ku mirov bahsa temenê wê û gûharîna wê bikê wê demê mirov dikarê wê li vir hebûna jîyane civakî, bi têtikiliyên wê yên nava wê, danûstandinên wên ku ew di nava xwe de dikê û fahmkirinên wê yên dem bi dem ku ew dibin û pêşdikevin re wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di wê rengê de wê çand wê mirov nikarê wê weke temenekê sekinîner (*immutable*) wê werênina ser ziman. Wê weke temenekê gûharîner ê ku ew hertimî digûharê ê bi herîkîna jîyanê a li ser fahmkirinê re wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de mirov dikarê gotina peresendina çandê wê pêşbixê û bi wê re wê ji vê aliyê ve wê werênê ser ziman. Peresendina çandî wê bi demê re wê, çawa wê bi pêvajoyên gûharandinê wê bi xwe re wê bide çêkirin û wê derbasbikê wê bi wê re wê mirov dikarê wê kifşbikê û wê werênê ser ziman.

Dema ku em pêvajoyên pêşketinê ên bi jîyane civakê ve girêdayî ên weke bi olê, ramyarî, rewîstê û hwd re wê hilde li dest wê, di wê rengê de

wê, mirov dikarê wê fahmbikê. Ev têngînên ku me bahsa wan kir wê, di aslê xwe de wê, ew jî wê di xwe de wê xwediyê dîmenekê weke ´stabîl ên ne gûharîner´ bin wê bina me. Lê wê di awayekê stabil de wê gûharîner bê, ku pêvajoyên destwardenê li jîyane civakê nebin. Lê ew wê hemû wê di temenê wan de wê kifşkarîya bi gûharînî a civakî wê bi têkiliyên wê yên civaknasî ên gûharîner re wê hebê.

Di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên gûharandinê wê, di wê çerçoveyê de wê, di temenê xwe de wê fektora hebûna jîyane a bi zindiyî wê bi hawênê. Ev wê weke fektorek aktiv bê. Her wusa aliyê jîyanê ê ne zindî jî wê pêvajoyên wê yên gûharînê wê hebin lê ew ne aktiv bin.

Di wê rengê de wê, di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên fahmkirinê wê di wê rengê û awayê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê, di serî de mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên gûharînê ên çandî wê, dem bi dem wê mirov wê wê kifşbikê.

Çand wê ji temen ve wê rengê hizirkirinê, hêst û hîskirinên me wê bide kifşkirin. Wê di wê çerçoveyê de wê weke têngînek refaransî a ku wê bandûrê wê li wê bikê bê. Çendî ku mirov car bi car weke wê bi kirinekê û hwd re wê weke wê bi wê re wê ne di nava hemhizrê de jî bê lê wê di aslê xwe de wê, bi wê re wê weke ku mirov wê kifşdikê wê, ew ne wekhevî hizirkirin jî wê weke aliyekê ku mirov wê weke ku wê bi pêwîstî wê bi wê re wê bijî bê wê dîmenekê wê bi xwe re wê bide nîşandin. Di wê warê de wê ev aliyê çandê wê hebê. Aliyên ku em bi wê re di weke hevdû dihizirkirinekê de bin û aliyên ku em bi wê re ne di hizirkirinekê de bin wê bi hevdû re wê çerçoveyek dualiteyî a hizirkirinê wê bi çandê re wê biafirênê ku mirov bi wê re dihizirê bê. Wê di wê çerçoveyê de wê ev herdû alî wê, bandûra wan li hevdû di pêşketina mirov a di nava çandê de jî wê hebê. Wê rastiyên mirov ên çandî ên di nava wê de wê bi wê re wê bidina dîyarkirin. Aliyên ku em bi wê ne di wekehevdû dihizirkirinê de na wê, aliyên me yên ku em bi wê re di hizirkirinekê de na wê, di temenê pêşketina wan de wê weynekê wê bileyizin. Wê vajî wê jî wê, weke aliyekê din wê rast bê.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê, mirov wê fahmbikê wê têngîna rast û ne rastî, şaş û ne şaş, xelat û ne xelat û hwd ên nava çandê wê bi wê rengê wê li ser wê têngîna ku em bi wê re di wek ehevdû dihizirekê de na û weke hevdû ne dihizirekê de na wê bi wê re wê bi awayekê çaprazî

wê di awayekê de wê şewayekê wê kifşkirinê ê afrîner ê bi têtîni wê di wê rewşê de wê hebê. Wê di wê çerçoveyê de wê temenê hizirkirina me ya bi ya rast û nerast re wê bi wê re wê sînore wê bi fahmkirin û têtîhiştinê re wê xwe bide nîşandin.

Yanî bi gotineka din wê aliyên ku em weke şaş dibînin û ne rast dibînin wê ne weke aliyên ne pêwîst bin. Wê vajî wê weke aliyna pêwîst ku em di temenê pêşketina xwe ya di nava jîyane civakî û hwd de wê, bi wê re wê bijîn bê. Wê di wê çerçoveyê de wê ev alî wê di aslê xwe de wê weke aliyna weke mekanismayên civakî ên xwe adilandinê di çerçoveyek civakî a rast de jî bê. Wê temenê wê bi wê rengê wê biafirênê bê. Yanî wê di wê rewşê de wê mijare ya rast û ya ne rast wê weke aliyna ku mirov dikarê wê, di serî de wê weke aliyna giring wê, werênê ser ziman û wê fahmbikê bê.

Di wê çerçoveyê de wê nakokiyên felsefeyî ên nava çandê wê di wê çerçoveyê de wê, şewayekê wan ên bandûr li hevdûkirinê û bi wê re pêşxistin û pêşketina a bi hevdû re wê bi wan re wê hebê. Wê temenê nakokî ku mirov wê baş fahm nekê mirov wê nikaribê wê aliyê çandî û pêşketina wê û pêvajoyên wê yêm peresendinê jî wê mirov wê fahmbikê.

Di nava çandê de wê, 'pîvanên me yên rast' ku em bi wan hevdû herê dikin û ankû red dikin wê di wê çerçoveyê de wê, vajî wê pîvanên redkirinê ên civakî wê werina dîtin. Di wê çerçoveyê de wê, di aslê xwe de wê, ev aliyên pîvanên rast û ne rastiyê wê weke aliyekê ku wê pîr zêde wê di mijare fahmkirina civakê de wê temenê spekulasyonên bi fahmkirinê re jî bin. Wê di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê, werênê ser ziman ku wê biqasî di nava civakê de wê ew bi kes re wê bibê bi awayekê di farqê de bê û ne di farqê de bê wê, bi heman rengê wê bi hêzên serdest ên li ser serê civakê re jî wê ew wê weke aliyekê din ê ku mirov dikarê wê werênê ser ziman wê hebê. Aliyekê bi tang fahmkirinê wê bi şewayên weke bi kirina ramyarîyê, axiftin, nivîsandin û hwd re ku wê, bahsa fahmkirina pêşketina çandî wê were kirin wê di wê çerçoveyê de wê, were kirin. Ev alî wê, ne di ahenge xwe de wê di rê de wê bimeşîn. Wê weke aliyna ku wê bi wan wê destwardan wê li nava jîyane civakê wê werina kirin jî bin. Di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare çandê wê, di wê warê de wê, weke aliyekê giring wê di serî de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê temenekê digûharîner ê jîyanî jî bê. Di hemû fahmkirinên me de wê temenê dîtbarî wê hebê. Wê, di wê çerçoveyê de wê, ev jî wê ji kes li kes û ankû ji herêmê li herêmê û

hwd wê, karibê temenê gûharînên di gotinê, nûans û hwd de bixwe re werênê li holê. Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê weke aliyekê giring wê, di serî de wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirina civakî wê di wê rengê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê derkeve li hemberî me. Di mijare fahmkirinê de wê, di serî de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirinê wê, di aslê xwe de wê weke aliyekê giring ê ku mirov wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Çand wê di nava civakê de wê dema ku mirov wê hilde li dest wê, mirov dikarê wê di gelek awa û dîmenan de wê werênê ser ziman. Di awayekê giştî de wê minaq wê weke çanda dema zaroktiyê, ciwaniyê, balixbûnê û ankû mazinbûnê, pîrbûn û kalbûnê û hwd wê dikarê wê werênê ser ziman. Ev dem û temen wê temenê rengên nerînên ji hevdû cûda ên li jîyanê û pêşxistinên fahmkirinên ji hev cûdatir jî bin. Di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê çand û civak wê di wê warê de wê, bi têkiliya wan awa û dîmenan re jî wê aliyekê din ê bi hevdû bandûrkirin û bi wê re di encama wê de pêşxistin û pêşketinê bide çêkirin re wê bide afirandin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê dikarê wê, di serî de wê jî wê aliyê ve wê weke aliyekê giring wê werênê ser ziman bê. Mirov weke zindiyekê wê gelek aliyên wê yên ku ew bi aktivî bi fizîkî û ne fizîkî ku ew wê werina ser ziman wê hebin. Minaq wê, aliyê xwarin û vexwarin wê fizîkî bê. Lê bi rengê dîtîna wê ya bi nerînê wê weke têgînek ne fizîkî bê. Wê çawa wê bikê bi rêgezên rewîstî û hwd ku ew wê dide dîyarkirin wê ew wê weke aliyekê wê yê din bê. Ev rewş wê di hemû rewşên din ên civakê de jî wê bi aliyê wê yê fizîkî û ne fizîkî re wê bi wê rengê wê xwe bide dîyarkirin. ..

DÎROK, ÇAND Û CIVAK

Ji aliyê pêşketina çand û civakê ve hildana li dest nêzîya civaknasîyî wê, di warê fahmkirina civakê û têkiliya wê ya bi pêşketina çandê û hwd de jî wê, têgîn û çerçoveyek giring a fahmkirinê wê bide nîşandin. Di wê warê de wê, dema ku mirov navaroka civakê wê dinerê wê ew wê weke ji endamên wê ên bi hevdû re dijîn re wê were û biafirênê wê, were dîtin. Ev wê tenê wê dîmenekê serrû ê pîrr zêde qaba bê. Di aslê xwe de wê civak wê, di nava wê de wê gelek aliyên wê yên bi bendî ku mirov dikarê wan hilde li dest û wan werênê ser ziman wê hebê. Di wê warê de wê, weke aliyekê giring wê, di serî de wê, di nava civakê de wê, têkiliya nava wan wê di aslê xwe de wê bi wê re wê hevdû wê bi bandûrbikin. Di nava civakê de wê, temen û aliyekê wê yê bi pêşketina wê re jî wê bi hevdû bandûrkirina li hevdû bê. Wê, di serî de wê di wê rengê û awayê de wê, di serî de wê mirov dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê werênê ser ziman.

Di nava civakê de wê, têkiliyên nava wê, ku ew dihên li darxistin wê di nava wê de wê, mirov wê li ser wan ve bê û wê li wan serwer bê. Di wê çerçoveyê de wê têkiliyên nava civakê ên ku wê bibibin ên weke têkiliyên nava civakê ên weke yên bi dêûbav, zaro, xizm, dapîr û bapîr û hwd re wê bi gelek aliyên din re wê di nava civakê de wê, were ser ziman. Di nava rûpelên dîrokê de ku wê bahsa rengê têkiliyî ê bi hîyararşikî wê bi civakê re wê were kirin jî wê di temenê wê de wê ji aliyekê ve wê ev xate baviksalarîyê û ankû ya dayiksalaerîyê û hwd wê hebê. Di aslê xwe de wê, çendî ku wê hinek aliyan ve wê bi çandê ve wê were salixkirin jî wê, çendî ku wê di encama wê jîyankirine de wê dîmenek bi wê hatî bi têgihîştin wê hebê jî lê wê, di temenê wê de wê ev xat wê hebê.

Di wê warê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê din ê giring wê di serî de wê werênê ser ziman ku wê mijare civakê û çandê wê bi hevdû tememkirina wê ya bi civakbûnê re wê xwe bide nîşandin. Çand wê, temenê wê civakbûnê bê. Wê bi salixkirin û bi hişkirina wan têkiliyên nava civakê û hwd re wê, temenê wê were afirandin. Di wê çerçoveyê de wê, bi wê re wê her têkilî û rêyên têkiliyê ku wê wateyên nû wê bi wê li wê were kirin jî wê ew jî wê weke aliyna din ên bi pêşketina wê re ku mirov wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê weke aliyekê din jî wê werênê ser ziman ku wê çanda civakê wê, dema ku wê bahsa wê were kirin têgînên ku wê civak wê bi hişkirina û wê bi wan re wê bijî wê xwe bide nîşandin bê. Di dewama wê de wê civake çandî wê biafirê û wê bi wê re wê temenê xwe yê pêşketinê wê biafirê. Civake çandî wê weke pêvajoyên civakê ên ku ew bi aqil xwe diafirênin û li ser temenê rewîstî, dad, ol û ankû bawerî û hwd ku ew dijî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Bi gotineka din wê weke civake ku ew xwediyê wan pêşketina bi sazûman û pergaliya wan re jî bê.

Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê werênê ser ziman ku wê civak wê di aslê xwe de wê, weke aliyekê wê yê giring ê din jî wê di wê rengê û awayê dew wê, xwe bi wê re wê, bide nîşandin. Civak wê, dema ku wê pêşkeve wê, pêvajoyên wê yên jîyankirinê wê li gorî asta demê a bi aqilî wê biafirin. Wê, di wê çerçoveyê de wê minaq wê civake dema mîtolojiyê wê bi nirxên wê bijî. Civake dema aqilê felsefeyê wê bi wê re wê bijî. Civake dema zanîstê wê bi aqilê zanistî û encamên wê bijî. Di wê çerçoveyê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê dikarê wê, di serî de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Civak wê piştî ku ew civake çandî afirî û pê de wê weke ku wê Durkheim jî wê werênê ser ziman wê li ser temenê xwe wê êdî wê di rêya xwe de wê bi pêşketina xwe re wê hebina xwe wê bide domandin.

Dîroka pêşketina çand û civakê

Ku mirov ji kîjan aliyê ve hilde li dest wê dîroka civakê wê pîrr zêde wê kevn wê herê. Wê herê heta demên berî-şariştaniyê. Demên berî-şariştaniyê ên ku em dikarin wan bi têgînek civakî û çerçoveya wê de wê, hilde li dest û wê werênê ser ziman wê, demên piştî peleolitikê ên mezolîtîkê-neolitikê bin. Di wê çerçoveyê de ev demên civakî wê weke demna civakî ên bêçîn jî wê werina bi navkirin û wê bînan hanîn li ser ziman. Li kurdistanê li mesopotamiya başûr dema çanda ubeydê û pêvajoyên wên pêşketinê wê ji nîşanaka û bermehiyên ku wê bi arkolojiyê wê werina dîtin wê ji wan wê were fahmkirin ku wê, pêvajoyek civakî a bêhîyararşikî, bêçînî û bê sazîyên serdest ku wê pêşkeve wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê çanda dema ubeydê a civakê û di dewama wê de a tel-xalefê li mesopotamiya bakûr wê di wê çerçoveyê de wê, mirov dikarê wê weke aliyê bi pêvajoyên civakî ên berî-şariştaniyê re wan werênê ser ziman bin.

Piştî wê re wê li ser wê temenê re wê hin bi hin wê pêvajoyên şariştaniyê ên bi hiyararşikî, çînî û serdestî û hwd wê pêşkevin. Di wê çerçoveyê de wê, di dewama wê de mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên şariştaniyê wê, bi wê re wê, bi vegotinên yazdanî û hwd re wê bi pêvajoyên pêşketina mîtolojiyê û hwd re wê pêşkeve. Di aslê xwe de wê, pêvajoyên anamîsmê û totemismê wê ji aliyekê ve wê weke demna ku wê di wan de ê bawerî pêşdikeve ên weke navber jî bin. Wê di wê çerçoveyê de wê, di demên bûhûrîna pêvajoyên şariştaniyê ên bi serdestî û hwd de wê, di wê awayê de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê, werênê ser ziman.

Pêvajoyên şariştaniyê wê, di wê çerçoveyê de wê, di aslê xwe de wê ji destpêka wan û pê de wê weke pêvajoyîna bi çand ku wê pêşketin bin. Wê piştî pêşketina çanda şariştanî û pê de wê, di wê çerçoveyê de wê pêvajoyên şariştaniyê wê pêşkevin.

Pêvajoyên şariştaniyê wê dema ku wê pêşkevin wê di temenê pêvajoyên pêşketinê çandî û hwd de ku mirov lê binerê û wan werênê ser ziman wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, bi demê re wê pêvajoyên çandî wê pêşkevin. Çanda civakê wê ji aliyekê ve wê, ji aliyê çanda civakî a şariştanî ve wê were bindestkirin. Wê di wê çerçoveyê de wê çanda serdestiyê wê weke rengê çanda civakên demên şariştaniyê wê pêşkeve. Ev rengê çandî wê, di aslê xwe de wê, weke şewayekê çandî ê ku wê ji gelek aliyên ve wê, ne ne weke yê çanda civakê wê xwediyê xosletên civakî bê. Wê, di wê çerçoveyê de wê, şaşiya bi pêvajoyên pêşketina şariştaniyê re wê bi wê re wê xwe di wê rengê de wê bide nîşandin ku wê, ji serî ve wê bi têtîni wê were kifşkirin û wê bi wê re wê pêvajoyên pêşxistina civaketiya wê têtîni ku ew were pêşxistin wê di wê rengê de wê, li wê were nerîn û wê bi awayekê wê rengê pêşketina wê xwe bide nîşandin. Di aslê xwe de wê, ev wê weke aliyekê û rengê pêşketinê a bi pêvajoyên şariştaniyê ku wê heta roja me wê, dem bi dem wê pêvajoyên xwe bi awayekê wê bidê jîyankirin bê. Di wê rengê û awayê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên civaketiya wê, di wê çerçoveyê de wê ji aliyê wê çanda civakî a serdest ve wê hertimî wê rastî destwardenên wê jî wê were.

Di wê çerçoveyê de wê, ev têtîni serdestiyê ku mirov wê bi serê xwe wê weke têtînekê wê dahûrbikê wê, di wê çerçoveyê de wê di temenê hemû pêvajoyên şerên navxweyî û ankû şerên bi civakan û hebûna wan re jî bê. Wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê

kifşbikê û wê werênê ser ziman. Civake kurd a ku wê ji demên sûmerî-gûtîyan û heta roja me hebûna xwe ya civakî jîyankiriya wê di encama wê de wê di roja me de jî wê hebûna wê di bin pêvajoyên şerên desthilatdariyên herêmê de wê bê hiştin. Di wê rengê û awayê de wê, di serî de wê, di aslê xwe de ev pêvajoyên ku wê, bi serdestiyê ew baş newina dahûrkirin wê ev xate pêşketinê wê baş newê fahmkirin. Bi wê re wê bi awayekê rast wê pêşketinek civakî jî wê mirov nikaribê wê bi tememî wê bahsa wê jî bikê.

Di dewama wê de mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên çanda civakê wê, destpêka wan ya bi şariştanî wê ji demên sûmerîyan wê destpêbikê. Piştî jî wê dem bi dem wê ew wê di wê çerçoveyê de wê, xwe bide nîşandin. Wê rengê têtîna serdestiyê hemû dîroka mirovatîyê kir weke dîrokek şer lê mirovan hîç heta roja me kêm ji wê fêr û dersek derxist.

Pêvajoyên pêşketina jîyane civakî wê, di serî de wê, mirov dikarê wê weke aliyekê din ê giring wê werênê ser ziman ku wê, bi demê re wê çendî ku wê di bin şert û mercên bindestiyê jî wê bijî wê, hebûna xwe wê di awayekê de wê bide nîşandin. Civaketî wê care pêşî wê bi hişmendîya xwe re wê, rengê xwe wê destpêka wê bi demên felsefeyê ên kevnera re wê destpêbikê û wê di demên serdemên navîn de wê kûrbûna bi wê re ku wê bibê wê, bê temenî ku wê êdî ew li ser temenê bi çerçoveyek civakî were û pêşkeve. Di wê rengê û awayê de wê di aslê xwe de wê pêvajoyên pêşketina wê bi dîrokê re wê weke aliyekê giring wê, di serî de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Pêvajoyên pêşketina civakî ên kevn wê di wê demê de wê bi awayekê wê werina dîtî. Wê, di wê demê de wê, demên şariştanî wê pêşkevin. Di dewama wê de wê, hin bi hin wê di nava wê de wê sazûmanên civakî wê pêşkevin. Hanînen ser ziman ên weke bi vegotînî, nivîskî û hwd wê ji gelek aliyan ve wê temenê nêzîkatîyên mirov wê biafirênin. Di nava jîyane civakî de wê, pêşketina civakî a bi sazûmanê wê temenê wê yê bi pêşketinî wê biafirênê. Çand wê bi demê re wê di nava jîyane civakê de wê çendî ku wê pêvajoyên wê yên jîyankirinê wê bibin wê bi wê re wê biafirê. Di wê rengê de wê, di demekê de wê dema ku mirov jîyankir wê bi çî temenê wê bijî û wê jîyane xwe wê çî rengê wê îdeme bikê wê bi wê re wê, di awayekê de wê, bide nîşandin. Çanda civakê û pêşketina wê, bi wê re wê, di ahengekê de wê pêşkeve. Pêvajoyên wê yên pêşketinê wê li ser ên jîyankirinê re wê biafirin. Di nava jîyanê de wê rengên dîtbarî ên bi têtîna, weke nivîsên bi çirokî, vegotînî û hwd wê, di wê rewşê de wê temenekê wê biafirênin.

Wê, di nava jîyane civakê de wê, bi wê re wê, rengê jîyankirinê, nêzîkbûna li hevdû û hwd wê di awayekê de wê bi wê re wê biafirê.

Di roja me de wê dema ku wê bahsa nêzîkbûna li hevdû wê were kirin wêbi şewayekê wê, weke nîşanaka pêşketina mirov jî wê were dîtin û ser ziman. Minaq ku mirovekê ku wî tiştekekê rast nekir û ankû ne bi zanîni kir wê, weke kesekê 'ne şariştan' wê, were dîtin û wê bê hanîn ser ziman. Ev wê, di demên berê de jî wê ji aliyekê ve wê wusa bê. Wê, di wê rengê de wê, rengê nêzîbûnê û hwd wê, weke aliyekê ku wê bi wê pêşketina çandî re wê, xwe bide nîşandin. Minaq wê, di xirisatiyanetê de wê, kuştina mirov wê were mahkûm kirin. Ev wê weke aliyekê çandî ê li ser baweriyê re wê biafirênê. Dema ku mirov bi wê bawer kir û jîyankir û weke wê kir wê, ew wê weke çandekê wê bi wê re wê, weke ku wê pêşbixê û wê bide jîyankirin.

Di nava kurdan de minaq wê, kevneşopîya hemawiyê wê hebê. Li gorî wê kevneşopîyê wê jin wê weke nîrxek pîroz wê were dîtin û wê, dema ku wê du kes û ankû aşîr ku ew hatina hemberî hevû ku ew bi hevdû şer bikin ku wê, çû li nava wan sekinî û hemawîya xwe avêt li ardê wê ew wê, mecbûrî bê bo herdû aliyên ku ew dawiyê li hember sekina li hemberî hevdû dawiyê li wê werênin. Ev wê weke aliyekê ku wê weke nîrxek civakî jî wê were dîtin bê.

Di dewama wê de wê jî mirov dikarê wê nbi pêvajoyên wê yên pêşketinê re wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên pêşketina jîyane civakî wê, di wê çerçoveyê de wê, weke aliyekê giring wê, dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di nava jîyane civakî de wê, mirov dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê, mijare civakê û çandê wê bi hevdû afirandinê re ku wê were fahmkirin wê bi wê re wê, weke pêvajoyeka wê ya dîrokî wê pêvajoyên wê yên pêşketinê wê bi civakî wê bi wê re wê werina ser ziman. Çand wê, şenberîya wê di rengê jîyankirina mirov de wê, dikarê wê fahmbikê. Wê weke aliyekê ku wê ji kirinên me dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê, weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Dîroka pêşketina çand û dîrokê

Di kurdî de wê goitna dîrokê wê temenê wê li ser 'dî' û ya 'ro'yê wê ava bê. Lê dema ku wê, 'k' wê bi *ro* ve wê were kirin wê bê *rok* û wê êdî wê weke rojek demên bûhûrî wê wateyekê wê bide me. Di dewama wê dwe wê dema ku ew hat cem hevdû wê dîrok wê, weke navê 'rojek hatî

dîtin' wê wateyekê wê bide me. Di wê çerçoveyê de wê, wateya ku wê bide me wê bi wê re wê çerçoveyek fahmkirinê wê bi wê re wê li ser *temenê jîyankirinê* re wê bi xwe re wê werênê ser ziman. Di aslê xwe de wê dema ku wê em bahsa çandê bikin di çerçoveya gotina dîrokê de wê, li gotina gotina *temenê jîyankirinê* de wê, gotina *rengê jîyankirinê* wê, bi awayekê wê were li holê û wê wateyekê wê bi xwe re wê biafirênê. Gotina çandê wê di kurdî de wê, *temenê* wê li ser esasê li ser ardê çandina şênîyekê, ji wê ya çandî ku wê bi şînbûnê wê, şitil bibê û wê pêşkeve wê, were ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê gotina çandê wê di awayekê de wê çerçoveyek fahmkirinê wê di wê rengê û awayê de wê bi mirov re wê bide çêkirin. Di çerçoveya fahmkirina gotina çandê bi ya dîrokê re wê, di wê çerçoveyê de wê ji du awayan ve wê mirov dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Aliyê ya ku ew hatî çandin wê were fahmkirin. Ya din jî wê bi pêvajoya wê çandiniyê re wê di çerçoveya fahmkirina bi gotina *dîroka çandê* re wê were ser ziman.

Di aslê xw ede wê, çand û dîrok wê di wê çerçoveyê de wê, çerçoveyek fahmkirinê wê bi ya ku ew diafirê wê, werênê ser ziman. Ji gotina çandê a kurdî wê wateya ku ew bi pêvajoyên demê re ew di pêvajoyek pêşketinê a bênavber wê were fahmkirin. Yanî bi gotineka din wê ji destpêkê heta dawî wê bi wê re wê di awayekê de wê bi fahmkirina wê re wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Çand wê, di wê çerçoveyê de wê, dema ku em di wê çerçoveyê û mantiqê de wê bi jîyane civakê re wê fahmbikin wê demê wê çavkaniya wê ya weke ardnigariya çandiniyê wê civak û jîyane wê bê. Wê di wê çerçoveyê de wê ji wê diafirênê wê were fahmkirin. Di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring ê fahmkirinê wê bi wê re wê dikarê wê mirov wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê di serî de wê werênê ser ziman ku wê civak û jîyane civakê wê di wê rengê de wê, di aslê xwe de wê weke aliyekê giring wê, di wê rengê û awayê de wê, dikarê wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê, werênê ser ziman ku wê, çand û civak wê, di wê çerçoveyê de wê, weke ku me di paragrafa li ser wê de wê ji wê fahmkir wê, ji nava civakê wê bi pêşkeve. Wê, di wê çerçoveyê de wê xwediyê awayekê fahmkirinê bê.

Çand wê, di her rewşên jîyanî ên zindiyî û ne zindiyî de wê, mirov dikarê wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman. Lê aliyê wê yê bi fahmkirinê wê bi hişmendîya me ve wê girêdayî bê.

Di warê çandê û hanîna wê ya li ser ziman ve wê di serî de wê bi rengê jîyanê, kok û çerçoveya pêvajoyln civakî re wê were ser ziman. Di wê rengê û away de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman. Çand wê, di wê rengê de wê, di aslê xwe de wê, di roja me de wê di şewayekê bîrdozikî de wê weke têgînekê wê bê bi rêxistinkirin û wê bê bikarhanîn. Di wê çerçoveyê de wê, ne weke têgîneka civakî a xwezayî lê weke têgîneka serdest ku wê, civak wê li gorî wê bijî wê, were dîtîn û li wê nerîn. Di wê çerçoveyê de wê, di aslê xwe de wê, di awayekê û dîmenekê de wê weke ku wê ji rastîya xwe cûdatir wê bi awayekê ji wê dûrketinê wê di rengê de wê, xwe bide nîşandin.

Pêvajoyên şariştaniyê wê, dema ku wê bi çerçoveya çandî re wê were şîrovekirin û fahmkirin wê li ser temenê çerçoveya rengê jîyanê, fahmkirinê, bawerî, zêhn weke bi kevneşopî, orf û adetên û hwd re wê were ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, bi wê rengê re wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê li ser temenekê wê, were sr ziman. Çand wê di roja me de wê, weke qadaka fahmkirinê û lêkolînê ku wê di nava çerçoveya fahmkirina dîrokê de wê, were ser ziman jî wê li wê were dîtîn û wê bi wê re wê were fahmkirin. Di wê rengê de wê, di aslê xw ede wê, çand wê, di wê rengê de wê, bi rengê jîyanî, sazûmana wê ya civakî, pergale wê ya rêveberinê û hwd re wê, çerçoveyeka wê ya fahmkirinê wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê, di aslê xwe de wê çand wê çerçoveya wê ya salixkirinê ku mirov li wê bihizirê wê, pîrr zêde wê, weke çerçoveyek berfireh bê. Li mesopotamiya wê dema ku mirov li pêvajoyên wê yên bi hezaran salan ên jîyane civakî û şariştanî ku mirov li wê dinerê wê, bi wê re wê, di awayekê de wê, bi wê re wê, di wê rengê de wê, xwe bi awayekê pêşketina çanda xwe re wê derkeve li pêş. Li herêmê ji demên sûmer, gûtî, babil, asûrî, aqad, hûrî, mîtannî, med û hwd wê, di dewama wê de wê gelek pêvajoyên civakî ku wê werina wê, li dûv hevdû wê bi têgîhiştinekê wê pêşkevin û wê werina ser ziman.

Çand wê weke pêvajoyek pêşketinê a ku mirov piştî ku ew hat dinyê û jîya û pê de wê pêşkeve. Wê bi têkiliya naba mirovan wê pêşkeve û wê, temenê wê ziman wê biafirênê. Her mirov wê di nava wê pêvajoya çandî de wê xwe werênê ser ziman û wê pêvajoyek derûnî, civaknasî û heta ku fîzyolojikî û hwd wê bi xwe re wê bi wê re wê bijî. Çand wê, pêvajoyek pêşketinê bê û wê bi demê re wê bi pêşkeve. Wê ew pêşketin jî wê bi demê re wê karibê wê di rengê gûharîner xwe de bi wê re wê bide nîşandin. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê mirov dikarê wê, werênê ser ziman ku wê, di dewama wê de wê, weke aliyekê

giring wê werênê ser ziman.Çand wê ji aliyekê din ve jî wê, xwediyê reng û referansên fahmkirinê ku wê rengê fahmkirina mirov, mêyl, alî û awayê wê jî ku wê bi xwe re wê ji hinek aliyan ve wê ji temen ve wê bide dîyarkirin. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê, werênê ser ziman ku wê pêvajoyên wê yên pêşketinê wê bi wê re wê xwe di pêvajoyên pêşketinên ên ku wê li dûv wê werin de jî wê weke temenê wê bidina nîşandin.

Çand wê di nava mirovan de wê, têkiliyekê wê bi rengê wê yê salixkirî û zimanê wê yê bi aqil re wê bide çêkirin. Wê, dema ku mirov wê bi hevdû re wê têkiliyê wê dênê di nava rewşên civaknasî wê ne tenê wê bi gotinê û wateya wê re wê hevdû wê fahmbikê. Wê ji mimîk, xuy, gavavêtin û hwd jî wê gelek wateyên ku wê derxê wê bi wan wê hevdû wê fahmbikê. Çand wê di awayekê de wê bi xosletên ku wê ji hevdû re wê nas werina wê bi wê re wê temenê têkiliya hevdû a bi hevdû re wê bi rêkiliyên civaknasî re wê bide çêkirin. Di wê rengê de minaq wê dema ku wê, mirov wê, carekê hevdû ditibê û bi hevdû re demek derbaskiribê wê piştî ku ew ji hevdû çûn û piştî wê bi demekê carek din wan hevdû dît wê, ew hêsta ku wê bi wan re wê çêbikê wê, weke aliyekê ku wê, temenê nêzîkatîya wan wê biafirênê bê. Ev hêst wê bi herkesekê re wê biafirê. Dûbarekirina wê hêst û bi wê re hevnasîn wê temenê entegrasyona civakî a nava hevdû jî wê biafirênê.

Di wê rewşê de wê, aliyên ku wê hevdû bikişênin wê karibin weke xosletên dîtbar ên fîzîkî bin û wê bi wê re karibin gotin û wateyên ji fahmkirinê ku ew bi gotinan berê ji hevdû re hatina gotin û ankû ji hevdû bi nerîna xwe re ku mirov gihiştibê wê weke encamekê bê. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring jî wê di dewama wê de wê ev wê bi wê re wê werê kifşkirin ku wê çand wê, di wê çerçoveyê de wê temen û çerçoveyek fahmkirinê a bi gîyanî jî wê biafirênê.

Ev wê, dema ku wê di roja me de wê, bê gotin wê bi têngîna 'netewîyê' re wê were salixkirin û wê bê hanîn li ser ziman. Lê di aslê xwe de mirov dikarê derxê wê rewşê fahmbikê. Ber ku wê, ev rewş wê, ne weke rewşeka ku wê tenê di nava hinek mirovên ku wê tenê di çerçoveya netewekê de wê bi zimanekê bi afirin û wê hevdû bi wê fahmbikin bi tenê wê pêşkeve bê. Ji wê zêdetirî wê weke rewşek mirovî a gerdûnî ku wê temenê wê jîyankirin û hevnasîna bi wê ku mirov rastî hevdû dihê û ankû hevdû dibînin û hwd re wê biafirê bê.

Ji aliyê çandî ve wê, dema ku mirov wê, weke ku em ji gotina çandî a kurdî fahmdikin wê, bi wê re wê çerçoveya nava têkiliyên mirov de ku

wê biibn û wê pêşkevin wê were fahmkirin. Ev wê ne tenê wê weke rewşên weke yên ku mirov dikarê wê, tenê bi wê rengê werênê ser ziman bê. Wekî din wê minaq rewşên weke yên xwarinê wê di roja me de wê bi zêdeyî wê weke çerçoveyek çandî û ankû wê weke *çandek civakî* jî ku wê were pênasekirin wê bi wê re wê were ser ziman. Çanda çêkirina xwarinê wê, di aslê xwe de wê weke aliyekê hûnerî wê bi xwe re wê bihawênê. Wê, di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di wê rewşê de wê, rewşên ku wê, mirov li wan serwer bê û wê bi wê re wê çêbikê bê. Minaq meyir, pirax, paqlava û hwd wê hinek xwarinên kurdan bin. Paqlawa wê li herêmên li dora afrînê heta ku wê bigihijê nisêbînê wê li devereke wê pêşkeve. Li herêmên weke rehayê wê 'kofteya tuj' û ankû Kevokên goştê xav wê dikarê wê werênê ser ziman. Wekî din minaq wê dema ku wê bahsa şerbetê wê were kirin. Wê, şerbete weke ya ava tirî û hwd wê bibê. Minaq di kurdî de wê, tirşkirina xwarinê weke ku wê, bi hilandinê wê were çêkirin wê were kirin. Di roja me de wê bi navê 'tirşû' wê were bi navkirin. Tirşû, navê wê bixwe di kurdî de li ser gotina 'tirş' dihê û ew wê weke ya ku ew hatî tirşkirin bê. Minaq nanê tanûrê ku wê bi hewirê tirş ê meyendî wê were çêkirin wê weke kevneşopîyek bi hezaran salan bê.

Ev rewş û gelek rewşên din ên weke wan wê weke rewşên civakî ên ku mirov dikarê wê li kurdistanê wê bi çanda xwarinê re wê di serî de wê werênê ser ziman. Çanda xwarinê wê di wê warê de wê weke çandaka jîyankirinê a ku wê mirov wê bi wê re wê, pîrr kevn ku wê xwediyê dîrokek civakî bê.

Minaq sedrenc wê weke weke leyistikek ku wê di nava kurdan de wê di demên mediya de wê were kifşkirin bê. Wê bi wê re wê leyistiikê weke 'dama', 'tawla' û hwd wê weke leyistikna kurdî bin. Tawla' wê heta roja me jî wê weke navê hijmarên wê, navên hijmarên kurdî wê, 'yek', 'du' 'sê', 'çar', 'pênc' 'şaş' û hwd wê werina bikarhanîn.

Ev rewş û gelek rewşên din ên weke wan wê weke rewşna çandî ên herêmê ku mirov dikarê di serî de wê, werênê ser ziman bê. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê, werênê ser ziman ku wê, rewşên weke çêkirina mahfûr, marş, berr, kulav û hwd wê di nava kurdan de wê weke rewşna ku wê dîroka wan wê heta demên mîtannîyan jî wê herê bê. Wê, di wê çerçoveyê de wê, dema ku em ji vegotinên bi çîrokî ên nava gel li kurdistanê dinerin wê di wan de wê, ev wê zêdetirî wê kevntir wê were birin. Di dewama wê de wê, weke aliyekê giring ku wê di nava wê de wê gelek aliyên din jî wê hebin. Pêşxistina leyistikan û bi wan re

bûhûrandina dema xwe û ankû bi wê rengê çêkirina tiştan û bi wê derxistina li holê wê, weke çandaka civakî a pirr zêde wê kkevn bê. Minaq wê dema ku wê kurek wê dil biavêjê ser keçekê wê di demên berê de wê ji wê re wê 'cêrn û mêkût' êkê wê çêbikira. Ev wê weke çandaka ku wê, di demên piştê de jî wê biheta çêkirin ba. *Cêrnûmêkût* wê, weke amûrna kutandin û ankû lêdana danê wele genim ku wê bikiran weke savar û hwd ba. Tiştên weke van ên weke tanûr, teşî, tifik, bangor û hwd wê tenê wê hinek ji wan tiştên ku wê werina pêşxistin û wê bi wan wê, ew wê, were pêşxistin bê. Wê, di wê rengê de wê, em dema ku wê li van rengên pêşketî ên ku wê bi teknika destî û hwd wê ji demên berê wê heta roja me wê were mirov bi wê, têdigihê ku wê ji demên berê û heta roja me wê, çawa wê pêvajoyek pêşketinê a bi çanda civakî ku ew bi wê dijîn wê hebûba.

Jêhatîyên destî wê weke hûnerna destî wê bên dîtî wê bi wan re wê, pirr zêde wê, li ser wê were sekin in. Di dewama wê de mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di rewşa fahmkirina wê de wê weke aliyekê giring wê, di wê rengê de wê di nava çanda civakî de wê, ev rengên pêşketî wê weke aliyna çandî wê werina dîtî. Di wê çerçoveyê de wê dema ku mirov wê di wê rengê de di dewama wê de wê werênê ser ziman wê aliyê weke cilûbergên li xwekirinê wê weke aliyekê din ê giring wê di dewama wê de wê mirov dikarê werênê ser ziman bê. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, di serî de wê mirov karibê wê werênê ser ziman bê. *Şal û şapikên* kurdan wê bi rengê wan re wê hertimî wê li wan wê werina dîtî. Wê dema ku ew derdiketina derve wê bi wê re bin. Wê yên kar û yên civakan ên weke ku ew bi nav dikin "yên bi tifratiyê" wê ji hev cûda ban. Wê weki din wê herêm bi herêm wê reng û awayên wan ên ji hev cûda jî wê hebûban.

Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê weke aliyekê din wê, pêvajoyên pêşketinê ên ku wê li ser wan aliyan re wê bên derbaskirin wê weke aliyna ku mirov dikarê di serî de weke aliyekê giring wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê awayê de wê, pêvajoyên pêşketinê ên bi jîyane civakê re wê, di wê rengê û awayê de wê, bi zêdeyî wê bi pêşketina wan a çandî re wê werina ser ziman. Di wê rengê wê, çilûberg, xwarin û awayên wê û hwd wê, weke aliyna çandî ên ku wê bi wê hem reng û hem jî ast û pîvane pêşketina xwe wê bi wê re wê bê dayîn nîşandin wê were dîtî. Wê, bi wê re wê weke civak wê xwe dîtî wê bi wan aliyan re wê, were dîtî û ser ziman. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê, werênê ser ziman ku wê pêvajoyên pêşketina civakê wê dema

ku mirov bi awa û xosletên wê re wan lê dikolê û wan diikê ku wan fahmbikê wê weke aliyekê giring ê di wê rengê û awayê de wê, xwe bide nîşandin bê. Cîvak wê, dema ku mirov pêvajoyên wê yên bi çandî wê fahmbikê wê, di wê rengê de wê di awayekê de wê, rengê jîyane wêbi kirin, tevger, awa, reng û hwd re wê, bi wê re wê weke ku wê were li berçav.

RAMYARÎ, ÇAND Û CIVAK

Bêgûman ji aliyê dîrokê ve ku mirov hilde li dest wê, hê gelek aliyên ku wê werina ser ziman wê hebin. Di wê çerçoveyê de wê çerçoveyek wê ya giştî a a fahmkirinê wê bi wê re wê mirov dikaribê wê werênê ser ziman. Di mijare fahmkirina dîroka çand û civakê bi pêşketina wan re wê, di wê çerçoveyê de wê bi gelek pêşketinan re wê, xwe di jîyanê de wê bide nîşandin. Weke aliyekê din jî wê mirov dikarê wê, di dewama wê de wê, werênê ser ziman ku wê, civak û çand wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê, mirov dikarê wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê fahmbikê.

Di alsê xw ede wê, weke aliyekê din ê ku mirov wê, di serî de wê, nbi rewşa têgîna ramyarî re wê werênê ser ziman wê, di serî de wê, weke aliyekê ku bi têgîna serwerî, serdest û hwd re ku wê were ser ziman bê. Di pêvajoyên şariştaniyê ên ku wê pêşkevin de wê, hin bi hin wê ev alî wê weke aliyekê giring wê, xwe bi wê re wê, bide nîşandin.

Pêvajoyên pêşketina civaketiyê wê ji aliyekê ve wê, di aslê xwe de wê, bi rewşên pêşketina wê ya temenî a jîyanî ve wê girêdayî bê. Di pêvajoyên şariştaniyê wê de wê, di pêşketina wê de wê cihê rêveberîyê wê mirov çawa wê dikarê bi awayekê rast wê fahmbikê? Di aslê xwe de wê, di serî de wê li şûna rêveberiyek kifşkar wê, weke kifşkirineka civakî a bi wê re wê, karibê weke aliyekê temenî weyne bileyizê. Lê di wê rewşê de wê, mirov dikarê wê, werênê ser ziman ku wê pêvajoyên rêveberîyê ên di demên pêşketina civakê de wê, di rengê ku wê heta roja me wê pêşkeve de wê hertimî wê di awayekê destwardenîya li nava jîyane civakê ê bi armanca kifşkirinê re ku wê bê. Ev jî wê weke aliyekê rêveberîyê negativ bê ku mirov wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di wê rengê de wê mirov dikarê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên pêşketina rêveberîyê wê ne weke pêvajoyîna pêşketina civakî bin. Vajî wê pêvajoyên pêşketina civakê di wê temenê de ku mirov wan hilde li dest wê hingî wê mirov karibê wê weke aliyekê giring ê ku mirov wê bi wê re wê, di serî de wê, hilde li dest û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Ya rast wê, hingî wê weke aliyekê giring wê, were fahmkirin.

Ya rast were fahmkirin û ya rast wê dem bi dem wê karibê ji hevdû cûda bê. Di wê rengê de wê, mirov dikarê werênê ser ziman ku wê, di

çerçoveya kirinên rêveberîyê û ankû gotinên wê de fahmkirina civakê jî wê karibê bi xwe re wê, bibê temenê şaşîyên bi fahmkirinê re. Di dewama wê de wê, di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, civak wê sazûmana wê, hertimî wê weke temenekê kifşkar ê pêşketinê wê karibê ji temen ve wê bide nîşandin û dîyarkirin bê.

Di pêvajoyên şariştaniyê ên ku wê piştê wê, pêşkevin de wê, were dîtîn ku wê rêveberî û ankû hebûna wê ya bi serdestî wê hertimî wê, weke aliyekê ku wê bi civakê re wê di nava nakokiyê de jî ku wê karibê xwe bide nîşandin bê. Di wê rengê de wê, di wê çerçoveyê de wê, ji serî ve kifşkirina bi wê a di jîyane civakê de re wê, di aslê xwe de wê, di serî de wê bi wê re wê, weke aliyekê ku wê di serî de wê ji temen ve wê bi wê werina hemberî hevdu bê.

Li vir wê, rêveberî wê weke rêzaniyek li serî bê. Di wê rewşê de wê ew wê çawa wê rast wê were fahmkirin wê giring bê ku mirov wê, di serî de wê, hilde li dest.

Ramyarîya çand û civakê

Di mijare ramyarîyê de wê dema ku mirov di çerçoveya têgîna çand û civakê de wê hilde li dest wê di serî de wê weke aliyekê ku wê pirr zêde wê kûr wê derkeve hemberî me. Ji aliyê çandê ve wê hilde li dest wê weke ku wê weke têgîneka ramyarî a çareserker jî wê karibê çand xwe di nava jîyane civakê de xwe bide nîşandin. Wê, dema ku wê çand wê di wê rengê de wê weke rêyek çareserîyê xwe bide nîşandin wê hingî wê mirov dikarê weke rêya çareserîyê a çandî û ankû çareserîya ramyarî a çandî wê dikarê wê bi navbikê û wê werênê ser ziman. Di wê rewşê de wê dema ku mirov wê di wê rengê gotina ramyarîyê de wê gotina çandê wê weke perspektif û temenekê referansî wê hilde li dest wê, hingî wê çareserîyên wê jî wê bi çandî û nerîna çandî û fahmkirina wê re wê xwe bidina nîşandin. Di wê rengê de wê, weke aliyekê ku mirov wê bi wê re wê karibê fahmbikê wê çerçoveya çandî ku wê weke çerçoveyek nerînî a fahmkirinê wê fahmbikê bê.

Di çerçoveya çareserîya çandî û têgîna wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mijare çandê wê weke aliyekê giring wê, di wê rengê û awayê de wê, di serî de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Dema ku mirov wê ji nerînek ramyarî a serdest ve li mijarê binerê wê hingî wê di wê rengê de wê weke ku wê, wê çawa wê di wê rengê û awayê de wê ew wê were pêşxistin wê were lê nerîn. Wê di wê rengê de

wê, ew wê, weke aliyekê ku wê, di wê rengê de wê, bi refaransên wê were pêşxistin wê were dîtin. Lê dema ku em ji aliyê têngîna civakî û çandî ve wê hildina li dest û wê bi perspektîfa civakî û çandî wê li wê binerê wê, hingî wê li şûna wê, ya ku wê weke temen û temenekê têngîni ê kifşkar ku wê derkeve li pêş jî wê, fahmkirina civakî a çandî û civakî bê. Wê, di wê rengê de wê, xwediyê temenekê kifşkirinê ê ji temen ve bê. Wê, di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, di serî de wê mirov dikarê wê, werênê ser ziman.

Di mijare fahmkirina ramyarîyê a di warê çand û civakê de wê, di serî de wê ji du aliyan ve wê dikarê wê ji hevdû cûda bikê. Aliyê pêşî wê ji aliyê civakê ve bi nerînê a bi perspektîfa çand û civakê bê. Aliyê din jî wê bi perspektîfa ramyarî a serdestîyê bê. Wê aliyê duyem wêl karibê bi ber pêvajoyek pêşketinê a ku wê bi wê di temenê wê de wê, bi gotina 'emparyalîsma çandî' û hwd ku wê di çerçoveyek kifşkirî de wê bi serwerî hatî kifşkirin re wê li wê bihizirê wê were û pêşkeve. Ev jî wê, weke aliyekê ku wê hemû pêşketinên civakî ên weke çandê û hwd wê, di xîmeta xwe serdestîya xwe de wê bikarbênê û wê bi wê re wê, yên rêyên weke yên bişavtinê û hwd re wê, têngînen çandî, dîrokî û hwd ên ên din ên komên civakî û hwd wê di nava xwe de wê bihalênê û wê, weke xwe bikê. Ji têngîna gotina *emparyalîsma çandî* ya ku wê weke întîbayekê wê were fahmkirin ku wê bi çandî wê, xwe serwer bikê wê were fahmkirin. Wê bi wê re jî wê, rengên din wê bi temenê wan û hebûna wan ya çandî û ramyarî û hwd wê ji xwe re wê bikê armanc ku wan bikê bin sehêta xwe û bi wê re wan di nava xwe de weke xwe û di rengê xwe de bide gûharandin û pêşxistin. Wan jî rastîya wan dûrbikê.

Di wê rengê de wê, ev wê, tenê û tenê wê armancek wê ya serdestiyê wê hebê. Di dewama wê de wê, mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mijare fahmkirina ramyarîyê û çandê û ankû hûnerê û ramyarîyê bi hevdû re wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê ku wê, di wê rewşê de wê, xwe di awayekê de wê bide nîşandin. Ev rengê wê yê ku ew pêşkeve wê karibê pêşîya pêşketina civakê li ser temenê wê yê dîrokî ê bi ahenge wê re jî wê xirabikê. Karibê wê ji rêya derxê û wê pêşîya wê bigirê ku ew di nava xwe de ew xwe bi xwe çareserîyên xwe pêşbixê û bi wê pêvajoyên xwe yên çareserîyê di nava xwe de wan bide pêşxistin jî.

Ev jî wê weke aliyna din ên ku mirov dikarê di serî de wê weke aliyekê din wê di dewama wê de wê, werênê ser ziman ku wê di mijare fahmkirina perspektîfa çandî weke rêya çareserîyên civakî ku wê mirov

wê esas hilde wê di serî de wê, weke aliyekê giring wê, pêwîstîya wê asta serdestîya bi hegomonikî a sehêthar wê ji minimize bikê. Wê di serî de wê ev wê weke aliyekê giring wê dikarê wê werênê ser ziman. Di nava pêvajoyên pêşketina şariştaniyê de wê, hertimî wê di xatên çareserîyî wê di nava jîyane civakê de wê werina hemberî hevdû. Yek wê ya civakî ku wê li ser temenê wê yê çandî, hûnerî û hwd ku wê xwe bi rengê jîyane civakê di nava aramî, aheng û rewşa wê de xwe bide nîşandin û dîyarkirin bê. Aliyê din jî wê yê bi serdestî û desthilatdarîya bi zihniyetekê a weke rêveberîyekê û hwd ku wê bo desthilatdarîya xwe wê, her rêyê ji xwe re wê mubah bibînê ku ew xwe serdest bikê û wê, hebûna civakên din û komên din ên civakê wê ji xwe re wê, armanc bigirê û hêrişî wan bikê wê, di wê çerçoveyê de wê, pêşkeve wê, werina hemberî hevdû. Ev herdû alî û xat wê, weke du aliyên ku wê, temenê pêvajoyên şerên di nava civakê de jî bin. Di aslê xwe de wê, pêvajoyên şariştanî wê bi pêşketina wan a civakî re ku ew di ahenge wê de rast û rehet were hiştin wê, di temenekê de wê, çareserîyên çandî wê bi zêdeyî wê weke aliyekê ramyarîya civakî ê pêşketina wê derxê li pêş û wê bi wê re wê, xwe di temenê de wê bi wê bide pêşxistin. Di wê rengê de wê ramyarîya civakê wê, rêyên wê yên çareserîyê ên ku ew hîlbijêrê di nava xwe de wê di temenê pêşketina wê ya çandî a nava wê de bin. Wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê balê bikişênê li ser wê.

Temenê pêvajoyên pêşketina civakê wê di wê çerçoveyê de ku mirov bi elementên wê yên temenî ên weke çandê, hûnerê, dîrok, ramyarî, aborî û hwd re wê bi gelek aliyên din re wê hilde li dest wê bi wê re wê were dîtin wê hevdû wê bandûr bikin û wê bi hevdû re wê di çerçoveya ahenge civakê de wê di dîmenekê de wê têkilîdar bin. Ev wê weke aliyekê wê yê giring ê ku mirov dikarê wê, di serî wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, pêvajoyên pêşketina civakê bi mejuya wê re wê di wê warê de wê weke aliyekê giring ê ku mirov wê, dikarê wê di temenê hişmendiya wê ya civakî de wê fahmbikê bê. Wê hişmendiya civakî a çandî, dîrokî, aborî û hwd wê, di wê rengê de wê, di çerçoveya pêşketina wê de wê bi dest hizirkirina xwe bikê wê çareserîya herî rast wê bo xwe wê, karibê wê bide nîşandin.

Di wê rewşê de wê, di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê dema ku em bahsa têngîna ramyarî a çandî dikin em tenê bahsa wê nakin ku wê çawa wê bi hin alikarî û teşwîkkirinê wê çawa wê

aliyên çandî ên weke hûnerê, şano û hwd wê, bên teşwikkirin û wê werina pêşxistin. Ew jî dibê ku ew pêwîst bê. Lê li vir em di serî de bi nerîneka fahmkirinê û bi wê li navaroka civakê, fahmkirina wê, dîrok û pêvajoyên wê yên pêşketinê bi nerîne û bi wê nerîne gihiştina rêyên çareserîyê wê qast dikin. Ev wê di serî de wê weke aliyekê wê yê ku wê di temenê fahmkirina wê ya civakî de jî ku wê, ew wê li ser temenê wê bide pêşxistin jî bê wê dikarê wê werênê ser ziman.

Ji aliyekê din ve jî wê dema ku em bahsa nerînek çandî dikin ku em bi wê binerîn wê di serî de wê bi wê re wê, xwe û hem bi mejuya xwe û îroya xwe fahmbikê û wê bi wê re wê, di ahenge wê de wê plan, proje, bernema û hwd wê bo pêşarajê û hwd jî wê werê pêşxistin û wê li ser wê temenê wê pêşxistinên civakî wê derî li wan wê vekê. Di wê çerçoveyê de wê civak wê dema ku wê bi nerîna çandî xwe dît wê, weke ku wê bi têgin û hişmendiya xwe re ew xwe biafrênê û bi wê re ew karibê çareserîyên xwe di nava xwe de ew pêşbixê wê, xwediyê sîyan û ankû qûdretê bê.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê, weke aliyekê wê yê giirng wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên pêşketina civakê wê di wê rengê de wê, dema ku wê ji aliyên zanist û zanyarîyên ku ew bi wê hatina kifşkirin ku ew tenê bi wan jî bi awayekê rast were lê nerîn wê di wê rengê de wê, karibê temeneê pêşketinê ê rast wê di wê rengê de wê bi wê re wê bide çêkirin û pêşxistin. Kifşkirina bi nerînek çandî wê di aslê xwe de wê ji aliyê civakê ve wê bi ramyarî, aborî, dîrokî û hwd wê temenê fahmkirin û têgihiştin û heta wê, pêşxistinekê jî bê.

Ku mirov di dewama wê de li ser aliyê civakî ên weke aborî û çandê bi wê re mirov gotinekê jî wê bêjê ku wê aliyê çand wê di çerçoveya pêvajoyên pêşketina çandî a civakî de wê kifşkarîyek wê ya ku wê mirov dikarê wê ji temen ve wê fahmbikê û wê werênê ser ziman jî bê. Di aslê xwe de wê dema ku mirov wê ji aliyê civakê û pêşketina wê ve wê hilde li dest wê, çand wê weke çerçoveyek adilîner, pêşketiner û sazûmanî a civakî bê. Wê, di wê çerçoveyê de wê, aliyê jîyane aborî jî wê di nava wê de wê, weke aliyekê mirov dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ku mirov ji aliyê têgînên temenî ve wê hilde li deest wê weke temenê aborî, temenî civaknasî, temenê ramyarî û hwd wê, weke aliyna ku wê di wê çerçoveyê de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman. Têkiliya nava zanînen civakî ên weke aborîyê, çandê, ramyarî, dîrok û hwd de wê, têkiliyek civakî a pêşketiner bê. Wê, di wê çerçoveya wê têkiliyê de wê, pêvajoyên pêşketinê wê werin û bibin. Marks wê werênê ser ziman ku wê

hemû çerçoveya təkiliyên hilberîner wê, çerçoveya temenê aborî wê biafirênin. Wê beremberê wê, awayên hişmendiyên ku wê di nava civakê de wê bibin wê weke ramyarî, destûr û hwd wê pêşkevin û wê bi wê re wê çerçoveyek sazûmanî a civakî wê bi wê re wê bi xwe re wê werênina li holê. Wê, di wê çerçoveyê de wê dema ku mirov civakê wê hilde li dest wê, divê ku mirov wê bi çerçoveya wê ya giştî re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Ev aliyên temenê jêrîn ên hilberîner û aliyên temenê jorîn ên weke ramyarîyê û hwd wê, di wê çerçoveyê de wê di nava təkiliyek beremberî hevdû a bi bandûrî de bin. Di dewama wê de wê, di aslê xwe de wê, çendî ku wê aliyê temenî ê aborî ê temenî wê kifşkirinên wê ji temen ve wê hebin lê em nikarin wê bêî ya kifşkirinên temenê jorîn wê fahmbikin. Di wê çerçoveyê de wê, dema ku mirov wê bi aliyekê ve wê hilde li dest ku ew bi aborî bê, dîrokî bê, ramyarî bê, olî bê û hwd wê, ne têr bê ku mirov wê fahmbikê bê. Wê ev alî bi fektorî û elementî wê di nava hevdû de wê bi bandûr û təkiliya wan a bi hevdû re wê, temenekê giştî ê pêşketinê wê biafirênin. Çendî ku wê di çerçoveya fahmkirinê de wê pêwîstiya ji hevdû cûda fahmkirina temenê bingihînî û yê jorîn wê hebê jî lê wê di çerçoveya pêşketinê de wê di çerçoveyek giştî de wê bi hevdû re wê xwediyê awayekê pêşketinê bê. Wê, di serî de wê di dewama wê de mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê civak wê bi wê jêrûjorîya wê re wê, di nava pêvajoyên xwe yên pêşketinê de wê, pêşketina xwe wê bijî.

Di aslê xwe de wê aliyê civakî wê, di wê rengê de wê weke aliyekê giring wê xwe bide nîşandin. Di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê di serî de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mijare civakê wê, di wê çerçoveyê de wê weke mijarek navendî a bi pêşketina wê re bê. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê, werênê ser ziman ku wê hemû aliyên wê di çerçoveya wê temenê wê yê giştî û teybetî de wê hevdû temem bikin. Wê civak wê ji aliyên xwe ve wê pêvajoyên xwe yên pêşketinê wê bijî.

Ev wê bi wê re wê were dîtin ku wê, dema ku mirov van aliyên weke çandî, ramyarî, aborî, olî, rewîstî û hwd ku em ji kîjan aliyê ve wan hildina li dest û ji wê aliyê ve wê, bikin ku wê temenê pêşketinê ji wê aliyê ve wê bidina çêkirin wê bandûra wê li aliyên din jî wê xwe bide nîşandin. Ev wê bo aliyên din jî wê wusa bê. Di wê çerçoveyê de wê pêşketina wê tenê wê bi aliyekê ve wê bi sînor wê nemênê. Ev jî wê dide nîşandin ku wê dema ku em wê hildina li dest ku em wê di çerçoveyek giştî de wê bi hemû aliyên wê yên wê re wê fahmbikin û di wê têgihîştinê

de bin ku wê hemû aliyên wê yên bi pêşketina wê re wê bandûrê wê li aliyên din jî wê bi wê re wê bikin wê were dîtin.

Di aslê xwe de wê, di wê warê de wê ev aliyên weke aliyên civakê ên temenê jêrûjorîn ku mirov dikarê wan kifşbikê ku wê ji kijan aliyê ve wê were kifşkirin wê li şûna ku wê bo pêşketina civakê û mirov wê were bikarhanîn wê bo pêşketina bi aliyekê ve pêşxistin û minimalizekirina aliyên din bi karhanîna wê û zanîna wê jî wê weke aliyekê din ê ku mirov dikarê wê, di serî de wê, fahmbikê. Di roja me de wê, têtîngên marksîsmê û heta ku wê yên din jî wê bi pergali û sazûmanî di çerçoveya fahmkirina civakê de ku wê werina pêşxistin wê, mejiyê mirov wê di nava hewldana derxistina encamên ku ew di wê çerçoveyê de ew xwe bigihênîyê de bê.

Çand û civak, çand û aborî, çand û ramyarî û hwd wê, bi wê re wê, dema ku mirov ji kîjan aliyê ve ji aliyê civakê ve wê hilde li dest wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide nîşandin. Di wê çerçoveyê de wê, di aslê xwe de wê, di roja me de wê, têtîngên ramyarîyê wê bi zêdeyî wê bi çanda wê re wê weke aliyekê kifşkar wê, di serdemên hemdem de wê, derkeve li pêş. Çendî ku wê bahsa temenê wê yê aborî û hwd ku ew li ser wan dihê meşandin wê were kirin jî lê wê ji aliyekê ve jî wê weke aliyekê giring ê kifşkar wê di wê rengê de wê ev wê derkeve li pêş. Di çerçoveya civakê de wê dema ku em bahsa van aliyan bi pêşketina wan re bikin wê di navaroka civakê de wê bi gihiştina wan bi encam, bandûr û rengên wan ên têtîkiliyî di temenê civaknasîyî de wê weke aliyekê ku wê di serî de wê mirov dikarê wê wrênê ser ziman bê. Di wê rengê de wê, di serî de wê aliyê wê yê weke rengê fahmkirinê ê ramyarî wê, di serî de wê, weke aliyekê çandî û têtîngî wê di wê çerçoveyê de wê xwediyê kifşkirinekê bi awayî bê. Wê, di wê rengê û awayê de wê ev wê bi wê re wê, bi zêdeyî wê weke aliyekê giring wê derkeve li pêş. Di aslê xwe de wê dema ku mirov ji vê aliyê ve wê werênê ser ziman wê, di serî de wê dema ku wê mijar wê were fahmkirinê wê ew wê bi wê re wê were dîtin ku wê, di rewşa fahmkirinê van aliyan hemûyan wê, bi xwe re wê bikê ku wê weke temenê fahmkirinê wê bikarbênê. Em dema ku temenê aborî wê bikin ku wê di çerçoveya temenên civakî ên weke ramyarî, civaknasî, dîrokî, çandî û hwd de wê fahmbikin wê lîteratura aborî wê têtî bikê ku em wê fahmbikin û ankû em bigihijina fahmkirineka têtî? Bêgûman wê ev alî û gelek aliyên din ên weke wê cihê gûmanê bin. Ber ku wê di wê çerçoveyê de wê, ev aliyên zanîna ku ew werina ser ziman wê bi awayekê wê çendî ku wê werênina ser ziman jî lê wê di awayekê de wê, xwediyê temenekê fahmkirinê ê bi hevdu re bin. Di wê rengê de wê ev alî hemû

wê hevdû wê temembikin. Weke ku em aliyê aborî bi aliyê dîrokî, ramyarî, çandî û hwd re wê têrbikin û wê bi wê têrbûnê karibin wê werênina ser ziman wê, ev rewş wê bo aliyên din jî wê di çerçoveya giştîya pêşketina civakî û jîyanî de wê wusa bê.

Çanda ramyarî

Ramyarîya çandî wê, dema ku mirov wê, werênê ser ziman wê weke çerçoveya hemû nerînên ku ew di çerçoveya fahmkirina ramyarî de wê werina ser ziman wê hilde li nava xwe. Weki din wê ji aliyê têgînî ve wê hilde li dest wê, weke aliyekê ku mirov wê bi çerçoveyek sazûmanç, pergali û teorikî de wê fahmbikê wê, weke çerçoveyek fahmkirinê li ser pêvajoyên ramyarî, rengên kirin, û pêvajoyên wan ên pêşketina ku wê hilde li nava xwe. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman wê, weke aliyekê giring wê, di serî de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên çandî ên ramyarî ku wan fahmbikê û bi wan re wê werênê ser ziman bê.

Çanda ramyarî wê, bi gotinî û têgînî wê ya ku wê bi fahmkirinî wê bide mirov wê, di çerçoveya pêvajoyên jîyankirî ên fahmkirinê de wê, têgînekê wê bide me. Di encama wan pêvajoyên jîyankirî de ku ew bûna wê pêşketina têgîn, nerîn, xuy, awayên sazûmanî û hwd wê, di nava wê de wê bi hevdû re wê diahengê de hebûna wan ya di nava jîyane civakê de wê bi encam, bandûr û têkiliyên wan ên nava wê re wê werina ser ziman.

Di mijare fahmkirina çanda ramyarî de wê, weke aliyekê giring wê, di serî de wê mirov dikarê wê, werênê ser ziman ku wê, çanda ramyarî wê, çerçoveyek ramyarî wê bihemû aliyên wê re wê werênê ser ziman. Wê, di wê rengê û awayê de wê, weke aliyekê giring wê mirov dikarê werênê ser ziman ku wê gelek aliyên bi goitnî pêşxistina wan a di çerçoveya gotina ramyarîyê de ku wê mirov karibê wê bikê wê bibin. Mînaq wê weke gotina çanda ramyariyê wê, gotina ramyarîya çandî jî wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman. Întîbaya ku wê bi fahmkirinî mirov ji goitna ramyarîya çandî wê bigirê wê ew bê ku wê, bi çerçoveya fahmkirina ramyarîya di çerçoveya pêşxistina çandî de wê bi sînor wê di awayekê de wê, were ser ziman bê. Wê, di wê çerçoveyê de wê, bi politikayên ku wê pêşbixê û wê wan pîretize bikê wê çerçoveya çandî wê, ji ser xwe wê bi pêşketina wê û çerçoveya wê ya jîyanî a çandî re wê ji xwe re wê esas wê bigirê.

Di wê çerçoveyê de wê, mirov dikarê wê, werênê ser ziman ku wê weke aliyekê giring wê, di serî de wê, mirov dikarê wê, werênê ser ziman ku wê weke aliyekê giring wê, gotina çanda ramyarî wê, di serî de wê bi fahmkirina çerçoveyek giştî a ramyarî de wê hemû nêzîkatî û nerînên ramyarî ku wê bên pêşxistin û nîşandin wê hilde li nava çerçoveya xwe ya fahmkirinê.

Dema ku mirov wê gotina çanda ramyarî wê, hilde li dest wê, di wê çerçoveyê de wê hemû fêrûazmûn, pêvajoyên ramyarî, dîrok, mêyl û hwd wê di wê çerçoveyê de wê werina ser ziman. Wê, di nava civakekê de wê, ramyarîya wê, temenê wê hem li ser sazûmana wê ya ramyarî û hem jî pêvajoyên wê yên azmûnî ên ku ew bi têgînî temenê wê diafirênin bê. Di wê çanda ramyarî ku mirov wê, werênê ser ziman wê, di wê rengê de wê, di aslê xwe de wê, ji aliyekê din ve jî wê, weke aliyekê din wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Gotina çanda ramyarî wê, di wê rengê de wê li ser temenê wê yê dîrokî, civakî, aborî çandî û hwd re wê, dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê, di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê werênê ser ziman. Di mijare fahmkirina çanda ramyarî de wê, aliyên wê yên civakî ku mirov wê hilde li dest wê, di wê çerçoveyê de wê, weke hişmendiyek xwe rêvebirinê a rêzanî bê. Wê, di wê çerçoveyê de wê bi fahmkirinê re wê dikarê wê werênê ser ziman.

Dema ku mirov wê di çerçoveya civakê de wê hilde li dest wê, sînorê nerîn, fahmkirin û nêzîkatîya ramyarî û yên ne ramyarî ji hevdû cûdakirin û wê fahmkirina wê weke aliyekê din ê giring ku em dikarê wê di temenê nêzîkatîya giştîya civakî û fahmkirina wê de wê, hildina li dest bê wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Wê dema ku wê bi awayekê serdestî bi wê bihizirê wê têgîneka ku wê bê gotin ku wê 'çanda ramyarî wê reng bide nixên civakî.' Lê di aslê xwe de wê, di wê çerçoveyê de gotineka weke ku em bi wê rengê bêjin wê, ne bi temenekê civakî bê. Wê bi temenekê bîrdozîkî û zihniyetî bê. Wê, di wê çerçoveyê de wê dema ku wê, rêveberîyekê wê xwest ku wê hemû sazûmana civakê wê bikê bin sehêta xwe û bo wê bergir pêşxistin û pergale ramyarî di wê çerçoveyê de gihand wate , gotin û fahmkirinê li ser serê aliyên din wê hingî wê, ew wê weke aliyekê negativ jî wê xwe biawayekê wê di pêvajoyên pêşketina civakî de wê karibê bide nîşandin bê.

Di wê rengê de wê, di serî de wê mirov dikarê wê, werênê ser ziman ku wê ya ku wê, di aslê xwe de wê ji temen ve wê rengê bide nirxên civakê wê ne çanda ramiyarî bê. Ya ku wê rengê bi çanda ramiyarî wê nirxên civakî bin. Di wê çerçoveyê de ku mirov wê fahmbikê wê rasttir bê. Wê di wê çerçoveyê de wê, baştir wê were fahmkirin.

Di wê warê de wê di lîteratura gotina çanda ramiyarî de wê gotinên weke 'levkirinê', 'lêkirinê', 'lêhatinê', 'wekhevdu' û hwd wê, weke gotinên ku wê hem bi serê xwe wê karibin bê gihandin li wateyan û hem jî bi rewş û têkiliya wan ya bi hevdu û rewşan re ku wê karibin temenê watelêkirinan wê bi wê re wê bidina çêkirin bin. Di wê çerçoveyê de wê jî aliyekê ve wê mirov çî van gotinan fahmdikê wê çendî eê giring bê wê, bi wê re wê, weke aliyekê giriing wê bi rastiya wê re ew divê ku ew çawa li ser temenekê zanînê were fahmkirin wê ewçendî jî wê giringtir bê. Di vê wateyê de, çanda ramiyarî berhema dîroka hevpar a pergalek ramiyarî û dîroka jiyana kesên ku di demek diyarkirî de pergal ava kirine bê. Çanda ramiyarî hem di bûyerên giştî de û hem jî di ezmûnên taybet de bingeh digire, û nirxên bingehîn ên ramiyarî yên civakê bisazûman esas digire.

Aliyekê din ê bi gotina çanda ramiyarî de wê mirov dikarê bi têgîn û çerçoveya têgînên weke yên antropoloji, civaknasî, derûniyê û hwd de ku mirov dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Gotin wê di wê, di wê çerçoveyê de wê di nava zanînen din ên weke bi antropolojikî, civaknasî û hwd de jî wê herê. Wê di wê çerçoveyê de wê, temen û çerçoveyek fahmkirinê wê bi xwe re wê, li ser temenê dîrokî, teorîkî û hwd re wê, bi çerçoveya xwe ya fahmkirinê re wê, bide hanîn li ser ziman.

Ji aliyê dîrokî û fahmkirina wê ve ku mirov gotina çanda ramiyarî wê hilde li dest wê, di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê giring wê, di nava wê fahmkirina wê de wê weke ku wê xwe bide nîşandin bê di dewama wê de wê mirov dikarê wê, werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirinê wê, di wê rengê û awayê de wê xwe bide nîşandin.

Di wê çerçoveyê de wê, di aslê xwe de wê, çerçoveya fahmkirina çanda ramiyarî wê, bi çerçoveyek zanyarî re wê, di wê rengê de wê, weke temenekê fahmkirinê ê ku mirov wê dikarê wê hilde li dest û wê werênê ser ziman bê. Çerçoveya wê ya bi gotinê heta ku mirov bixwezê wê karibê were berfirehkirin û mazinkirin. Ji xwe, wê di wê çerçoveyê de wê, di çerçoveya rengên fahmkirinê, û beşên din ên zanînê û ankû zanînen civakî ku ew bi wê ve werina girêdan jî wê, di wê rengê û awayê de wê temenê fahmkirinê wê werina çêkirin.

Zanîna civakî wê, di wê şeklê de wê di temenekê fahmkirinê de wê mirov dikarê wê bi awayekê wê ji aliyekê din ve jî wê bi temenekê dîrokî re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Lê di aslê xwe de wê, di wê çerçoveyê de ku mirov têngîna çanda ramyarî bi çerçoveyek zanyarî re wê hilde li dest wê, temen û derfeta fahmkirina rast û kêmesîyên demên berê jî wê bide dîyarkirin ku mirov wê fahmbikê. Tenê di wê çerçoveyê de wê, ya pêwîst wê ew bê ku wê, bi nerînek rexnegir wê hilde li dest û wê fahmbikê bê. Di wê çerçoveyê de wê têngîna çanda ramyarî wê bi şewayekê şubjektiv wê çawa wê bixwezê ku wê were pêşxistin ji wê zêdetirî wê weke temenkê fahmkirinê ê objektiv ji mirov re wê di wê rewşê de wê, bi xwe re wê bide çekirin. Di wê rengê û awayê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê, di serî de wê hilde li dest û wê werênê ser ziman.

Pergale çanda ramyarî

Pergale çanda ramyarî wê di çerçoveya pêvajoyên pêşketina pêvajoyên xwe rêvebirinê û bi wê rew sazi û sazûmana wê ya ku wê ava bibê wê di çerçoveya wê de wê xwediyê wateyekê bê. Minaq em dikarê di nava sînorê welatekê de bahsa parlemenê, hikimetê saziyên rêvebiriyê û hwd bikê û bi wê re wê werênê ser ziman.

Çanda ramyarî wê çerçoveya nixrên civakî ên madî û manawî wê bi xwe re wê biafirênê. Wê di wê rengê û awayê de wê weke aliyekê wê yê aliyên wê ku ew dihên zanîn, derkkirin, bawerkirin, hêstîyarî û hwd wê weke aliyna wê yên civakî bê. Wê, di wê çerçoveyê de wê, hêst û awayên ku wê civak wê bi wê bijî û wê biafirin wê di wê rengê û awayê de wê salixbikê û wê werênê ser ziman.

Ya ku wê helwesta ramyarî wê bide afirandin wê têngînên zêhnî ên ku wê, di wê rengê û awayê de wê, kes wê bê xwestin ku ew li gorî wê were jîyankirin. Çanda ramyarî bi pergali ku mirov wê werênê ser ziman wê çerçoveyek wê ya fahmkirinê a bi qalib weke bi xuy, tevgerên kifşkirî û ankû pêşdihênzana û hwd ve wê, were dîtin. Di wê rengê de wê, çerçoveyek fahmkirinê ku wê piştta wê bide li wê hebê û wê bi wê re wê bijî.

Di wê rengê de wê civak wê bi wê re wê di nava xwe de wê bigihijê aqilekê ku ew bi wê re binerê. Wê di wê rengê wê pergale çanda ramyarî ku mirov wê bi çerçoveyek fahmkirinê li civakê li wê bihizirê wê bi nava civakê re ku wê bi xwe bixwe ku wê karibê aqil bide nîşandin û pirsgirêkên xwe bide nîşandin. Hinekî jî wê dema ku wê bahsa çanda

ramyarî û ankû kevnêşopîya ramyarî wê were kirin wê di wê temenê de ku wê têgihiştinek û temenekê fahmkirinê ku wê hebê ku mirov wê li ser wê re karibê wê li gorî wê, tevbigirihê, çareseriyên pêşbixê û pêvajoyên pêşketinê bijî.

Di dewama wê de wê pêvajoyên pêşketinê wê weke aliyna ku wê di wê temenê de wê weke hem yên bi jîyankirinê bin û hem jî ji aliye wê ve wê weke kûrbûnêka bi wê çanda ramyarî a bi têgihiştinê bê.

Di wê rewşê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê di serî de wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirina çanda ramyarî a civakî wê di serî de ku wê civak wê bi xwe wê karibê wan çareseriyên xwe bi wîna xwe pêşbixê û wê ti astengiyên rêveberî û hwd wê li pêşîya wê nebin. Di wê rengê de wê weke aliyekê din ku wê bi xwe bixwe wê karibê wan pêşbixê bê. Ev wê, weke aliyekê bi civakî ê bi azadî û biserêxwe ku wê karibê bi wê bijî û wê biryarên xwe di nava xwe de wê bigirê û wê bi wê re wê piretize wan wê pêşbikê bê.

Mijare fahmkirina rêveberîya civakê wê di her demê de wê weke aliyekê ku wê xwe bide nîşandin bê. Ber ku wê ew li şûna ku wê civakê wê bi hemû alî û beşên wê û cihêrengiyên wê re wê binerê û wê fahmbikê û bibînê wê, ew wê, ji şibekeya xwe ya zêhnî ve wê binerê wê û wê bi wê re wê weke ku ew dixwezê ku ew bibînê wê bikê û bixwezê ku ew bibînê. Ev jî wê weke aliyekê temenî ê bi pirsgirêk ku wê di her demê de wê xwe bide nîşandin û diyarkirin bê.

Rêveber ji aliye xwe ve xwe weke *teqez a pêwîst* wê xwe bo civakê wê bibînê. Wê heta ku wê ew bihizirê ku ew ya rasttir dihizirê û dikarê baştir bibînê. Heta ku wê bihizirê ku wê ew baştir ji endamên civakê dibînê. Wê bihizirê ku ew nebê wê civak wê nikaribê xwe li ser lingan bigirê û bijî. Di wê rengê de wê heta ku wê karibê bihizirê wê hemû hizirkirinan wê li ser hebûna xwe ku ew bi wê dikê ku wê bide nîşandin ku ew çend pêwîsta û giring a wê bide nîşandin. Lê di aslê xwe de wê civak wê hertimî wê, dema ku ew bi serê xwe û bi awayekê xwezayî were hizirkirin wê bi wê were dîtin ku ew çendî xwediyê aqil û pêşketineka ji ya wê li pêştir jî bê.

Di wê warê de têkiliya nava civakê û fahmkirina civakê wê di serî de wê, weke aliyekê giring wê bi rengê wê re mirov divê ku wê hilde li dest. Di wê rengê de wê, di dewama wê de wê mirov dikarê weke aliyekê giring ku wê civak wê çanda wê ku wê bi pêvajoyên wê yên pêşketinê re wê temenê wê biafirênê wê, weke aliyekê giring ê temenî wê biafirênê bê. Di dewama wê de wê, weke aliyekê giring wê mijare fahmkirinê ku

mirov wê bi ziman re wê, hilde li dest wê, di aslê xwe de wê gotinên ziman û rengê slaixkirin û watelêkirinên wê, di wê rengê de wê weke aliyekê giring ê ku mirov dikarê wê di temenê wê de wê werênê ser ziman. Di wê warê de wê, dema ku mirov wê civakê hilde li dest wê, mirov nikarê wê tenê wê bi zimanê ramyarî tenê wê şîrovebikê û wê fahmbikê. Dervî wê jî wê aliyên wê yên ku ew werina fahmkirin wê hebin. Zimanê ramyarî wê tenê wê aliyekê û şaqekê wê werênê ser ziman, weke ku wê çawa wê dîrok, aborî, civaknasî, derûnî û hwd wê aliyên wê yên din wê werênina ser ziman.

Dema ku ew di nava zimanekê de bi wê rengê hat girtin wê weke ku ew were tafisandin wê li wê were. Wê weke ku wê bêbêhn were hiştin wê li wê were. Her kesek di karê ji aliyê xwe ve li wê binerê û bêjê ku 'ez ya herî baştir dibînim û ez dizanim. Lê çendî ku ew zanibê jî wê, ew zanîn wê, sînore wê heta wê devera ku ew dizanê bê. Wê ne heta fahmkirina hemû aliyên civakê û hwd bê.

Teoriya çanda ramyarî

Teoriya çanda ramyarî wê piştî şerê cihanê ê duyem û pê de wê pêşkeve. Wê armanca wê ew bê ku wê çerçoveyek pergali a ku wê bi temenê wê re wê pêşbixê û wê werênê ser ziman bê. Di wê warê de wê pêvajoyên çanda ramyarî wê dahûrn bikin û ji wê têgîn û çerçoveyên teorîkî wê pêşbixin. Di wê çerçoveyê de wê mejiyekê ramyarî ê rêveberî ku wê çawa wê, were pêşxistin wê di wê çerçoveyê de wê, were pêşxistin. Di wê warê de wê, xabatên ku wê werina kirin wê, bi kesên weke Gabriel A. Almond û Sidney Verba û hwd re wê, temenekê wê bi xwe re wê, werênê ser ziman. Di wê warê de wê, dema ku w xabatê biin û wê bin navê *'The Civic Culture'* de wê biweşênin wê piştî wê li deverên weke amarikaya latin, ingilistan, italya, almanya û hwd wê xabatên kûrtir wê bi wê re wê di wê çerçoveyê de wê werina kirin û pêşxistin. Li ser wê temenê wê piştî wê, hin bi hin wê têgînên weke 'demokrasiyê' û hwd jî wê pêşkevin. Têgînên weke 'demorkasiya radikal' û hwd wê, di wê rengê de wê li ser esasê tevlihbûyîna hemwelatîyan li pêvajoya biryargirtinan wê, weke aliyekê ku wê di wê rewşê de wê mirov karibê wê bikirpênê û wê werênê ser ziman bê.

Lê ji aliyê teorîkî ve wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê di serî de wê bi têgîna çandî û felsefeyî wê temenekê fahmkirinê bi pêvajoyên dîrokî û jîyanî û her wusa li ser temenê fêrûazmûnên demên berê re ku wê were pêşxistin jî wê di wê rengê de wê were ser ziman. Wê di wê

warê de wê lêkolînên ku wê werina kirin wê li ser esasê tevlîbûyîna hemwelatîyan bin. Minaq wê Richard W. Wilson wê, di xabate ya xwe bi navê "The Many Voices of Political Culture; Assessing Different Approaches" wê balê bikişênê li ser pirsgirêka fahmkirina makro-mikro'yê. Û wê bênê ser ziman ku wê dema ku bi mikroyî hat hildan li dest wê, hingî wê karibê bersivê bide xwestekên kes. Tenê di awayekê makroyî de hanîna ser ziman wê, têra fahmkirinê nekê. Di wê warê de wê, di nava civakê de wê kes bêî ku ew rasti astengiyekê di nava civakê de ku ew xwe werênê ser ziman wê, di wê warê de wê Wilson wê balê bikişênê li ser wê. Di nava têkiliya çanda ramyarî xwestekan de wê çawa wê têkiliyek dînamîk wê were derxistin li holê wê, li ser wê were sekin in. Li gorî wî mirov nikarê çanda ramyarî tenê weke hilberîna bijartina bibînê û bijartinan jî nikarê bi tememî weke hilberîna çanda ramyarî bi serê xwe û giştî bi tenê wê werênê ser ziman. Kesên Daniel J. Elazar ku wê di warê têngîna teorîkî a çanda ramyarî de wê xabatê bikin wê balê bikişênîna li ser kêmetewên ku ew dijîn. Di wê warê de wê, bi hevdû re wê çawa wê tîpolojîyekê wê bidina çêkirin û afirandin wê bikê ku ew li ser wê bisekinê û çeroveyeya wê derxê û wê werênê ser ziman. Lê Elazar wê li ser temenê bazarê û wekheviya wê ya ku ew dikê ku ew bi gotina demokrasiyê re wê çêbikê û wê werênê ser ziman bi teorîkî wê li ser wê re wê bikê ku ew wê werênê ser ziman.

Di wê warê de wê, di warê teorîya çanda ramyarî de wê nîrx û baweriyên hevbeş û bi wê re dîroka hevbeş wê weke temenekê wê bikê ku wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê li ser wê temenê wê dahûrîyên ku wê bikê ku wê bi wê re wê çerçoveyek civakî a ku wê bi wê re wê, kes bêî ku ew xwe bi tafisênê û ankû ji aliyê ya hindik ji aliyê ya girseyî ve were tafisandin wê li ser wê bisekinê. Di wê rengê de wê ev mijar wê di wê rengê de wê di aslê xwe de wê, ji aliyekê ve wê, divîyabû ku wê cihêrengiya dîrokê wê hanîba ser ziman û wê fahmkiriba. Lê di wê rengê ku wê şîroveyên wê werina kirin de wê, di temenê pêvajoyek 'entegrekirinê' de ku wê werina pêşxistin. Ev jî wê di awayekê de wê, têngîna teorîkî wê di aslê xwe de wê, bêxistin temenekê serdestîyek desthilatdarî ku wê bi wê were pêşxistin bê. Di wê rengê de wê, di wê rengê de wê ji pêşxistina temen û çerçoveyk wekhev zêdetirî wê wek di rengekê gihandina hevdû û kirina weke hevdû bi bihayê aliyekê tabîî aliyê dîn kirinê re wê di temenekê de wê rengê wê xwe bide nîşandin. Ev jî wê, di awayekê rast de wê di fahmkirina wê de wê weke aliyekê pêşîlêgirtina wê biafirênê bê.

Di aslê xwe de wê, di wê rengê de wê dema ku mirov wê j iwê aliyê ve wê bihizirê wê bibînê ku wê çawa wê bê xwestin ku wê modelek wê were pêşxistin wê di wê rengê de wê were dîtin. Ev jî wê weke aliyekê wê ye ku mirov wê di serî de wê li ser wê bisekinê bê.

Di mijare fahmkirina têngîna çandî a ramyarî de wê, di wê rengê de wê, dema ku mirov wê bixwezê li ser temenekê rast wê fahmbikê wê, demê wê pêwîstîya di awayekê objektiv de wê di serî de wê pêşî li ser temenekê bi rastiya wê re wê kifşkirinê bê. Piştî wê, di temenekê rast de wê bi xwestek bijartin û rengê jîyanê û hwd re wê, fahmkirin û çêkirina temenê wê û parastina wê re dikarê wê li ser wê bisekinê bê.

Di mijare fahmkirina civakî de wê, di dema ku mirov wê fahmbikê wê weke aliyekê têngînî ku mirov wê di wê rengê û awayê de wê di serî de wê dikarê wê li ser wê bisekinê wê, di serî de wê çawa wê, di temenekê rast û wekhev de wê, fahmkirinek wê bi wê re wê, bi temenkirina wê were kirin bê. Çanda ramyarî wê, di wê rengê de wê, di serî de wê, armanca wê ne ew bê ku ew tenê rewşek çandî bo temenekê desthilatdarî ku ew hema çawa bê wê pêşbixê bê. Ji wê zêdetirî wê çawa wê awayekê rast de wê ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman wê di wê rengê û awayê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring ê ku mirov dikarê wê ser wê bisekinê û wê fahmbikê bê. Mijare çanda ramyarî wê, di wê warê de wê ji aliyê têngînên weke ez çawa tevbigerihim, ez kê me, çi dikarim bikim, maf û azadiya min a bingihînî çi na û hwd wê weke aliyê ku wê dikarê wê di serî de wê li ser wê bihizirê û wan werênê ser ziman. Ji xwe wê di wê rengê û awayê de wê temenê fahmkirinê wê bi rêgezî wê di wê rengê de wê weke aliyekê giring wê bi fahmkirina wê re wê xwe bide nîşandin. Di roja me de wê, ev jî wê weke aliyekê din wê, aliyên weke kes û kom, koma mazin û ya piçûk û hwd wê weke aliyê ku wê di wê çerçoveyê de wê bi têngîna maf û azadiyê ku mirov karibê wê di serî de wê li ser wê bisekinê û wê fahmbikê bê.

Aliyekê din ê ku mirov wê di serî de wê fahmbikê ku wê aliyê awayê jîyanê û çanda ramyarî wê hertimî wê nikaribê weke hevdû wê şîrovebikê. Di aslê xwe de wê, ji hevdû cûda wê weke du qadên fahmkirinê wê di wê çerçoveyê de wê karibin derkevina hemberî me. Ber vê yekê wê, di wê warê de wê ev wê çawa wê werina fahmkirin û wê awayê jîyanê wê, li ser temenê wê çawa wê were fahmkirin û wê ji wê fahmkirineka çandî wê di wê warê de wê çawa were fahmkirin wê weke aliyekê din ê giring bê ku mirov dikarê wê li ser wê bisekinê bê.

Di dewama wê de wê kesên weke Lowell Dittmer wê li ser dageran û têngîkirina derûnî re wê werênê ser ziman. wê balê bikişênê girêdan, hevhengî, levkirin û bi wê jîyankirina hêstên ku ew bi wê bijî re wê werênê ser ziman.

CIVAKNASÎ, ÇAND Û CIVAK

Ji aliyê civaknasî ve fahmkirina çand û civakê wê di aslê xwe de wê weke aliyekê ku wê bi têtîna çandê û ya civakê re jî wê cûda û cûda wê pêwîstiya hildana li dest û fahmkirina wan wê bi hevdû re wê hebê. Di warê fahmkirina çandê di nava têtîliyên civakî de û ankû ji aliyê çandî ve fahmkirina civaknasiyê wê weke aliyê cûda bin. Wê di wê warê de wê, çand wê dema ku ew di nava têtîliyên mirov de wê bi awayekê dîtbarî ku ew bi têtîliyan re hat ser ziman wê weke aliyekê ku mirov wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê, di wê rengê û awayê de wê, karibê wê fahmbikê wê werênê ser ziman bê.

Di mijare fahmkirina aliyê çandî û civakî bi têtîna civaknasiyê re wê, di aslê xwe de wê weke aliyekê giring ku mirov wê, dikarê wê bi fahmkirina civakê re jî wê hilde li dest bê. Çand wê dema ku ew di nava têtîliyan de ew hat ser ziman wê weke aliyekê wê xwe bide nîşandin. Di mijare fahmkirina çandê û civakê de wê, di nava têtîliyên civaknasî de wê bi hevdûbûyîna çand û civakê û yekîtîya nava wan re wê were hildan li dest. Di wê çerçoveyê de wê, dema ku mirov ji aliyê civakî ve wê têtîliyê wê hilde li dest wê mirov dikarê wê bi du awayan wê hilde li dest. Yek wê, bi awayê objektîv ê ku wê li ser temenekê têtîliyê ê bi hevdû re ku mirov weke mirov û ankû weke zindiyekê ku wê têtîliyê didênê dikarê fahmbikê. Aliyê din jî wê weke aliyekê din ê şubjektîv ê ku wê di wê çerçoveyê de wê bi rengên weke yê çandî û hwd ku wê were fahmkirin bê. Di wê rengê de wê, dema ku mirov wê mijare fahmkirina têtîliyê bi rengê re wê fahmbikê wê, di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê giring wê xwe bide nîşandin.

Di nava têtîliyên me de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare çandê wê di aslê xwe de wê weke aliyekê giring wê di wê rengê û awayê de wê, çand wê, di serî de wê weke aliyekê ku wê di nava têtîliyên me yê civaknasî de wê weke aliyekê bi têtînî ê ku wê rengê wê û awayê kirina wê bi xwe re ku wê bide dîyarkirin jî bê.

Minaq di nava komekê de wê, dema ku wê têkilî wê were danîn wê, di wê komê de wê, kesên ku ew bi heman nîrxê mazinbûna xwediyê heman zimanê û çandê na wê hevdû wê di wê çerçoveyê de wê fahmbikin. Wê jîr û zêhnê wan ê fahmkirinê wê di wê çerçoveyê de wê bi kodkîrinên xwe re wê, têkiliyekê serbest wê karibê wê dênê û wê bi wê re wê, temenekê fahmkirinê wê di aslê xwe de wê pêşbixê. Lê di dewama wê de mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê aliyê fahmkirina têkiliyan wê di wê rengê de wê weke aliyekê kifşkar wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di nava komê de wê, kesên ku ew hevdû dibînin ku ew bi fizîkî hevdû nas nekin jî wê hêstek nêzîkbûnê wê bi wan re wê li ser esasê fahmkirina û naskirina bi çandî, zimanî û hwd ku wê bibê re wê, biafirê û wê bi wê re wê li hevdû wê biserbestbûnekê wê biaxifin û wê têkiliyê dênin. Di wê rengê de wê naskirina zimanî, çandî û hwd wê, temen û rengê têkiliya bi hevdû re wê biafirênê. Wê di wê rengê de wê, ew wê weke sînorekê wê biafirênê, Ew wê di nava wê sînorê de wê weke ku ew wê bi wê rengê hena û dunya ji wê dunya ku ew dijî û pêde nîn a wê di awayekê de wê di xwe de wê hîsbikin.

Civaknasîya çandî

Ku mirov ji aliyê têngîna civaknasîya çandî ve wê pêşî wê hilde li dest û wê fahmbikê wê aliyên weke giringîya çandî, nêzîkatîyên civakî, antropolojîkî, kevneşopî, orf, adet, zanîn civak, têkilî û hwd wê bi gelek aliyên din re wê, karibê wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman. Aliyên din ên ku wê têngîna çandî wê weke aliyekê zanînê û bîrdozîkî jî wê nêzîkî wê li wê were kirin û wê fahmkirin wê weke aliyana din ên bi nerînê ku mirov dikarê wan fahmbikê bê.

Pêvajoyên pêşketinê wê di wê rengê de wê, di aslê xwe de wê weke aliyana giring ên ku mirov dikarê wê di serî de wê bi aliyên wê yên weke hûnerî, wêjeyî û hwd re jî wê hilde li dest bê. Di serî de wê dema ku mirov wê çandî bi têngînek civaknasî wê hilde li dest wê bi fahmkirinek hûnerî jî wê ji temen ve wê xwe li hişê me bide dîyarkirin. Di dewama wê de minrov dikarê wê jî wê bi wê re wê weke aliyekê giring ê ku mirov wê fahmbikê wê werênê ser ziman ku wê, di nava têkiliyên civaknasî de wê, karîna danîna wan têkiliyan, rengên fahmkirinê ên bi hevdû re û di derbarê hevdû de û hwd wê, weke aliyana giring ên ku wê rengê nerîna me ya bi çandî jî wê bi xwe re wê bide nîşandin bê.

Pêvajoyên pêşketina çandî û hevgerîtinê wê yên nava civakê û hwd wê, weke aliyana ku mirov wê dikarê wê di serî de wê fahmbikê bê. Di roja

me de wê dema ku wê bahsa pêşketinên şariştaniyên demên berê wê were kirin wê bi hevdû re wê çawa wê têkiliyek wan a hevdû fahmkirinê wê hebê wê bi antropolojikî wê jî wê hewldanên fahmkirina wê hebin û wê pêşkevin. Di wê çerçoveyê de wê antropoloji wê weke aliyekê giring wê xwe di wê çerçoveyê de wê weke temenekê fahmkirinê ê zanîni wê bide nîşandin.

Di mijare fahmkirina civaknasîya çandî de wê şêwayê wê weke aliyekê giring ku wê temenê wê bi zanîni jî wê biafirênê wê derkeve hemberî me. Di wê şêwayê de wê, çawa wê fahmkirinek wê bi wê re wê were pêşxistin wê xwe bide nîşandin wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê derkeve li hemberî me. Di nava çerçoveya çandê de wê aliyên wê yên wê yên weke bi fahmkirinê re ku mirov dikarê wan fahmbikê ên weke kevneşopî, rewîst, orf, adet û hwd wê hebin. Wekî din wê aliyên din ên weke baweriyê û hwd jî wê weke aliyna bi yaqinkirinê ku wê di wê dewama wê de wê werina jîyankirin û wê temenekê wê yê bi çandî ku wê bi çerçoveya fahmkirina çanda baweriyê re wê bibê wê dikarê di nava wê de wê fahmbikê.

Civaknasîya çandî wê temenê wê yê fahmkirinê wê di nava dîrokê de wê bi pêvajoyên wê yên pêşketinê re wê ji gelek aliyan ve wê bi pêvajoyên pêşketinê re wê wereê hildan li dest. Di wê çerçoveyê de wê aliyê têgîna civaknasiya çandî a teorîkî û kirinî ku mirov ji hevdû cûda bi têgîni û teorîkî wan pêşbixê û werênê ser ziman wê di wê warê de wê, weke aliyekê giring wê pêwîstîya fahmkirina bi antropolojikî û dîrokî wê bi pêvajoyên fahmkirinê re jî wê hebê. Ber ku wê di wê rengê de wê, ev wê, weke aliyna giring wê, xwe bi wê re wê weke aliyna temen wê bidina nîşandin bin.

Pêvajoyên civaknasiya çandî wê di serî de wê weke pêvajoyên dîrokî ên pêşketina civakî ê bi awyaên pêşketinê û peresendina wê ya di nava rûpelên din de jî bê. Di wê rengê de wê dem bi dem wê çawa wê pêvajoyîna pêşketinê wê bijî wê bi wê re wê temenekê fahmkirinê wê bi wê re wê were dîtîn.

Pêvajoyên pêşketina çandî û di nava têkiliyên civaknasî de wê fahmkirina ku em wê dikin wê di serî de wê, weke aliyekê ku mirov wê bi nerîni wê fahmbikê bê, Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê di nava jîyane civakê de wê ev wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê, fahmbikê ku wê, çand wê bi rengên wê yên fahmkirinî û nerîni re wê weke çerçoveyek fahmkirinê wê xwe bide nîşandin. Marks wê dema ku wê li ser têgîna nerîni re wê weke çerçoveyek 'bîrdozîkî' wê

pênasebikê û wê werênê ser ziman wê di wê rengê de wê, di aslê xwe de wê, balê bikişênê li ser wê rengê wê yê fahmkirinê.

Li vir wê, mirov dikarê wê bêjê ku wê mijare çandê wê ji aliyê têtîni ve wê di aslê xwe de wê hemû pêvajoyên pêşketinê ên civakî wê bi gelek awayên wê re wê hilde li nava xwe. Lê li vir wê dema ku e, bi têtîni civaknasiyê re wê hildina li dest wê, di serî de wê, bi mijare têtîliyê û rengê û wê û hevdu fahmkirin û dîtina bi wê re wê di awayekê de wê, xwe bide nîşandin. Di wê rengê û awayê de wê têtîni 'ya ji me' wê di wê rewşê de wê weke aliyekê ku wê temenê wê têtîliyê wê bide dîyarkirin bê di çerçoveya fahmkirinek çandî de.

Civaknasiya çandî diyardeyên çandî di çerçoveyek berfireh a civakî de vedikole. Wateya vê yekê ev e ku, mînaqî, dahûrkirina çawaniya çand "jîyînê" ya. Vebijarkên çandî çawa têne teşe kirin, û ev çi têtîlî bi mînaqî, pozîsyona heye li ser wê disekinê. Çand çawa sînor û rêgezên li ser endamên civakek diyarkirî datîne, û endamên civakê çawa, raman û dagerên çandî bikar tînin û bi watedikin wê, weke aliyekê ku wê weke mijare fahmkirina wê bê. civaknasiya çandî bi nêzikatiyên teorîk ên cihêreng re mijûl dibe ku tevliheviya qada çandî dahûrbike. Têtîliya di navbera çand, ramyarî, aborî û hwd de dê di nîqaşên pêvajoyên civakî de were sekinandin. Bi çandî wê, mînaq wekî xalên navendî perspektîfên ramyarî-aborî, civaknasî-civakî, çand-mirov, pêşketin-civak û hwd weke çend xalên ku wê di asta takekesî û pêkhatî de têne dahûrkirin bin.

Di warê fahmkirina civaknasiya çandî de wê, weke aliyekê giring wê civaknasiya çandî wê bi aliyên weke mirovê pêşketî, mirovê bi çand, çanda xwarinê, çanda werjîşê, çanda musikê, çanda hemdem, çanda civakî û hwd wê weke van wê bi gelek aliyên têtîni ên ku wê di nava wê de wê werina dahûrkirin û fahmkirin re wê xwediyê çerçoveyek fahmkirinê a bi jîyanê û civakê re bê. Di wê rengê de wê, çand wê, di wê çerçoveyê de wê, ji aliyê ku em wê hildina li dest wê, di serî de wê çawa wê, di çerçoveyek pêşketinê de wê hilde li dest wê, bi wê ve girêdayî wê mirov karibê wê fahmbikê bê.

Di nava pêvajoyên pêşketina mirov a jîyane civakî de wê rêgez û restên ku wê di nava jîyane me de wê bandûrê wê li mirov bikin û wê rengê pêşketina mirov jî wê bidina nîşandin û dîyarkirin wê pêşkevin. Di wê rengê de wê, di serî de wê, rengê dîtîni, nerîn, fahmkirinî û hwd wê bi wê re wê were ser ziman.

Em di nava jîyane xwe ya civakî de wê rastî gelek têtîni ji hev cûda ên pêşketî dihên. Hemû jî wê di warekê û awayekê de wê weke aliyana ku wê

reng wê bidina jîyane me û kirinên me bin. Minaq wê têgînên bawerî wê rengê kirin, nêzikatiya li hevdû û hwd wê bide nîşandin. Heta ku wê hevdû herêkirin û redkirnê jî wê li ser esasên wê re wê bide dîyarkirin.

Mijare civaknasî wê di wê warê de wê erkûkarê wê çibê? Wê tenê wê çêkirina fahmkirinekê bê? Di aslê xwe de wê dema ku mirov wê li wê bihizirê wê mirov dikarê wê bi wê re wê fahmbikê wê çawa wê, di wê warê de wê bi hevdû wê bide nîşandin, naskirin û fahmkirin û di wê temenê de wê çawa wê, temenê têkiliyê wê di her warê de wê bi hevdû re wê bide çêkirin û wê çerçoveyek mirovî wê bi wê re wê bide pêşxistin wê, weke erkûkarê wê ye ku mirov wê di serî de wê kifşbikê û fahmbikê bê.

Civaknasî û civak

Civaknasiya çandî wê di aslê xwe de wê di wê warê de mirov dikarê wê bi aliyê civakê û fahmkirina wê de wê di çerçoveya fahmkirina civaknasîhîya civakî de jî wê berfireh bikê û wê bikê temenekê fahmkirinê jî. Lê di wê warê de di serî de wê weke aliyekê giring wê dema ku mirov bahsa civakê wê bikê wê çawa wê di wê rengê de wê fahmkirinê wê bi wê re wê, bide me wê weke aliyekê wê giring ê din jî wê karibê xwe bide nîşandin bê.

Di dewama wê de wê, civak wê bi civaknasiya wê re wê were fahmkirin wê bi gelek alî, kom û beşên wê yên wê navendî, herêmî, têgînî û hwd re wê karibê werê dîtin. Di nava civake kurd de wê minaq wê komên ku ew herêm bi herêm bi zimanî bi zaravayên cûda pêşketina, xwediyê rêngên bawerî ên ji hevdû cûda weke êzîdîtîyê, yarsanîtîyê, feylîtîyê, zerdeştî, îslam, mesîhî û hwd jî dikarê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê weke aliyekê din ev kom wê çawa hevdû dibînin û fahmdikin û bi hevdû re xwediyê têkiliyek çawa na wê di serî de wê weke mijarek lêkolînê a mijare civaknasîya civakê bê.

Civaknasî di wê warê de dema ku ew dikê ku ew wê fahmbikê wê ew fahmkirin wê tenê wê weke fahmkirinekê wê li holê wê nemênê. Ji wê zêdetirî wê weke aliyekê hevdû fahmkirinê û bi zêhnî û zanînî wê weke têkiliyek bi hişmendî a bi hevdû danînê re jî wê di awayekê de wê xwediyê wateyekê bê.

Di aslê xwe de wê fahmkirin wê ne tenê wê weke fahmkirinê bê. Weke ku em bi têgîna fahmkirina civaknasîyê re wê dibînin wê fahmkirin wê temenekê naskirinê û têkilîdanîna bi hevdû re jî wê biafirênê bê. Ber vê yekê wê civaknasî wê di wê warê de wê weke aliyekê hevdû fahmkirin û

nêzbûna li hevdû jî wê bi wê re wê biafirênê ku mirov wê di serî de wê fahmbikê bê.

Ev çerçoveya fahmkirina civaknasî ku em bahsa wê dikin wê çerçoveyek temenî û rast a bi fahmkirinê bê. Di dewama wê de wê weke alî û çerçoveyek fahmkirinê a ku wê hevdû bi wate dikê, binirxdikê û di hevdû de digihênê têgihîştinekê bê. Di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê ji xwe wê naskirina bi civaknasî wê temenekê wê yê bi fahmkirinê ê li ser temenê watelêkirinê û bi wê re fahmkirinê re jî bê. Ji aliyê civakî ve wê, dema ku mirov wê hilde li dest wê, bi wê re wê were dîtin ku wê çawa wê, hevdû bibînê û fahmbikê wê ew bi wê rengê wê, temenê naskirin û nêzbûna li hevdû jî wê biafirênê, Naskirin heya ku ew nêzîhevdû dikê û naskirin heya ku ew ji hevdû dûrdikê. Ev wê, di wê çerçoveyê de wê, mirov dikarê wê bi fahmkirin û naskirinê re wê weke aliyekê giring ê têgînê wê werênê ser ziman

Di aslê xwe de wê li ser temenê hêza aqil û bandûra wê ya li keseyetiyê rengê pêşketina mirov jî wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê hêza aqil û fahmkirinê a ku ew di wê rengê û awayê de wê bi çerçoveya fahmkirina civaknasî re wê dibînê wê weke aliyekê giring wê xwe di wê rengê û awayê de wê bide nîşandin û dîyarkirin. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirinê wê di wê rengê de wê weke aliyekê giring wê xwe bide nîşandin. Ji vê aliyê ve aliyekê din ê bi tîkiliya aqil û civaknasiyê bi tîkiliyan û rengê wê yê bi fahmkirinê re mirov wê kifşdikê. Ev jî wê weke aliyekê giring ê ku mirov wê bi wê re dikarê wê, hilde li dest û wê fahmbikê bê.

Di mijare fahmkirina civaknasiya civakî de wê, di wê rengê de wê, di serî de wê fahmkirin wê weke aliyekê objektiv wê di serî de wê, di dîmenekê de wê weke ku wê derkeve dervî wê rengê fahmkirina bi rengê çandî. Di aslê xwe de wê aliyê fahmkirina çandî wê di wê rengê de wê weke aliyekê şubjeyî wê xwe di wê çerçoveyê de wê, di fahmkirinê de wê weke aliyê duyem ê vê rewşê wê bide nîşandin.

Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirinê wê di wê rewşê de wê, weke aliyekê pêşketina civaknasî jî wê bi xwe re wê wê biafirênê. Fahmkirina civaknasî wê ji aliyekê ve wê, jêhatîyek bi zîrekî wê bi xwe re wê bide çêkirin. Di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Di wê rengê de wê, di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê civaknasîya civakê wê di serî de wê, bi hevdû fahmkirina wan re wê hebûna wan ya ontolojikî û zanînê wê bi hevdû re wê di çerçoveyek hevbeş de wê xwediyê giştîyekê jî bê. Wê, di wê rengê de wê, çendî ku ew gelemperî bi nava komê re bû wê ghiştina li hevdû û civakbûnê jî wê weke aliyekê wê yê din wê bi wê re wê pêşkeve. Gelemperîya bi komê re wê di serî de wê ji wê aliyê ve wê bi ghiştina wê uya civakî re wê civakbûna wê di serî de wê bi wê re wê pêşbixê. Di wê rengê û awayê de wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de mirov diakrê wê werênê ser ziman.

Di wê warê de wê civakbûnê wê, weke aliyekê wê yê giring wê di wê rewşê de wê temenê wê yê civaknasî wê hebê. Wê di wê çerçoveyê de wê di serî de wê weke aliyê wê yê civaknasî wê ghiştina zanîna hevdû û gelemperîya fahmkirina hevdû bê. Aliyê din jî wê bi têngiştina hevdû û bi wê re nêzbûna li hevdû bê. Aliyê din ê sêyem jî wê bi pêşketina nîrxên hevbeş û bi wê re li gorî wê bi hevdû re bi civakî tevgerîna wê bê.

Çand û təkili

Çand ku mirov wê ji kîjan aliyê ve wê lê bînerê wê mirov dibînê ku wê bi rengê ku mirov bi wê pêşdikeve wê şewayê təkiliyên mirov ên bi hevdû re jî wê bide dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de mirov wê çawa wê hevdû bibînê, li ser çî pîvanê wê hevdû herêbikê wê weke aliyna çandî jî wê bide nîşandin.

Di dewama wê de wê, dema ku mirov bahsa çandê bikê wê, li gorî herêman, komên civakî û hwd wê, cûdahiyên çandî pêşkevin. Ev jî wê, weke aliyna ku wê di mijare təkiliyên wan ên bi hevdû re de wê weke aliyna bi çand û təkiliya wê re wê werina hildan li dest bin. Di wê rewşê de wê mirov dikarê werênê ser ziman ku wê çand wê, temenê təkiliyên me yê ku ew diafirênê wê bi rengê fahmkirina hevdû re wê, were dîtin. Mînaq mirovekê kurd, arab, pers ingilisî, alman û hwd wê li ser rewşên wan ên çandî re wê werina salixkirin. Wê, di dewama wê de wê aliyên çandî ên ji hevdû cûda ên bi têngîni weke bi bawerî ên weke êzîdî, yarsanî, zerdeştî, cihû, xiristiyanî, misilman û hwd wê, ji hevdû cûda wê xwediyê fahmkirin û rêst û pîvanên cûda bin. Di wê çerçoveyê de wê, mirov dikarê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê çand û ziman wê dema ku mirov wê weke mijarekê wê di temenê fahmkirina çandê de wê hilde li dest wê weke aliyekê giring wê xwe bide nîşandin. Di her zimanê de wê çawa wê salixkirin wê werina kirin û wê çî bi têngîni û rengê têngîni

wê were dîtin û derxistin li pêş wê weke aliyna ku wê, ji gelek aliyan ve wê rengê kirina fahmkirina hevdû jî wê bide dîyarkirin bê. Minaq mirovekê ku ew bi têngînên nîjadê dihê mazinkirin û yekê ku ew bi têngînên vajî wê dihê mazinkirin wê werina hemberî hevdû bi pêşketinên xwe yên çandî re.

Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê werênê ser ziman ku wê di wê warê de wê ziman wê, di wê rengê de wê bi rengê gotinên wê û watelêkirinên wê re wê, di temenê fahmkirina mirov de bê. Di aslê xwe de wê her ziman wê, di wê de wê bi hanînên ser ziman û xwemaliya wê re wê xwediyê xosletên xwe yên xas û teybet bê. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê rengê watelêkirinên bi gotinî û hwd wê, rengê hizirkirin, li hevdû hûnandina bi hzirkî û hwd jî wê bide dîyarkirin. Ber vê yekê wê ziman û çand û wê weke aliyekê giring ê mijare çand û civakê bê.

Em li vir wê jî wê weke aliyekê din wê werênina ser ziman ku wê mijare fahmkirina çandî wê di wê rengê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman wê bi zêdeyî wê bi fahmkirinê û rengê wê re wê derkeve li pêş. Ziman wê di dema ku wê di nava civakê de minaq ku wê weke heman zimanê wê biaxifin wê hêst, raman û fahmkirinên hevbeş wê di wê rengê de wê weke ku wê biafirênê.

Ziman weke rêya xwe hanîna ser ziman wê bi wê re wê, temenê fahmkirin û dana fahmkirinê bê. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê çendî ku wê weke di awayekê û dîmenekê de wê bi ziman wê hêst, raman û hizrên hevbeş wê bi wê re wê biafirin lê ku mirov ji aliyê her mirovê ku ew bi wê zimanê jî diafirin wê bi wê hêst, raman û hizra hevbeş û hwd re wê di mejiyê xwe de wê li ser pêvajoyên xwe yên pêşketinê û hwd re wê xwediyê hizrên cûda ku wê ew bi wan têngînên hevbeş re bi kodkirina wê bibin. Hevbeşî wê di wê warê de wê weke rewşek ku wê dikarê wê hem di temenekê weke hevrastiyeka bi fahmkirinê a di wê rengê de wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê werênê ser ziman ku wê mijare civakê wê, di wê rengê de wê fahmkirinên wê di aslê xwe de wê, çendî ku wê di çerçoveyek 'hevbeş' de wê werina pênasekirin û ser ziman lê wê ji wê zêdetirî wê di wê fahmkirinê û têngînê de wê ji mirov li mirov wê hebê. Di wê rewşê de wê, dema ku mirov wê bêjê ku wê du mirov wê heman gotinê wê werênina ser ziman jî lê wê bi mejiyê wan û

hizirkirinên wan re wê elementên zanînî, hizrî û hwd ên cûda wê bi wê rengê 'wekehev' hanîna ser ziman re wê bi wan re wê hebin.

Ew wekehev hanîna ser ziman wê bi xwe re wê gelek newekhevîyên bi têtîni wê di xwe de wê bi kirdeyî û wateyî wê bi hawênin û wê werênina ser ziman. Di dewama wê de wê weke aliyekê din ê têtîliyê wê di çerçoveya giştî a civakî de wê bi axiftin, danûstandin û parvekirinên mirovî re wê dikarê wê werênê ser ziman. Di aslê xwe de wê di her rewşê de wê, rewşên ku wê dikarê wê weke xwe û tenê bi hebûna wê re wê salixbikê û wê werênê ser ziman wê, bibin.

Di nava jîyane civakê de wê, gelek kom, beş û hwd wê hebin. Hemû jî wê, bi nirxî, çandî û hwd wê, xwediyê pêvajoyên pêşketinê ên ji hevdû cûda bin. Wê, di wê rengê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Ev pêvajo wê her yekê ku ew dihên ser ziman, ew pêşketin ku ew dihên hevbeşkirin, ew zanînen ku ew ji hevdû re dihên hanîn ser ziman û hwd wê, temenê pêşketinên nava mirovan jî wê bi xwe re wê biafirênin. Di wê çerçoveyê de wê dema ku mirov wê hizrekê wê werênê ser ziman wê biqasî wê wateya wê hizrê û tiştta ku ew ji me re dibêjê wê wilqasî jî wê di nava şertûmercên ku ew di nava wê de dihê gotin de jî wê, tiştta din jî wê bi têtîni wê bix we re wê bi kod û reffarans bikin û wê werênina ser ziman. Di dewama wê de wê, di wê rengê de wê, mirov dikarê aliyekê din wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê mirov wê, di dewama wê bihizirên wê werina ser ziman re wê, biqasî wê bi saya wan wê bi fêrûazmûnên me yên berê ên di xêva me de re wê, levkirin û afirîn wê bi wan re wê bibê wê wilqasî jî wê, bi wê re wê, bê temenê hizirkirinên di nava şertûmercên ku ew bi wan dihê ser ziman re ku ew di nava wê de dihêna ser ziman.

Cih, ciwar û ankû mekan wê hertimî wê bi dîtbarîyên bi xwe re wê hermonîyekê wê ji hişmendî, fahmkirin û têtîhiştina me re wê bo derkkirinê wê pêşkêşbikê.

Di aslê xwe de wê, dema ku mirov wê ji aliyê nerînê û kifşkirina wê ya bi çerçoveyî ve bi wê bihizirê wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di nava şertûmercên ku ew bi wê dihê ser ziman re wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, ew jî wê weke aliyê din ên ku wê karibin bi wê hizirkirinê re çerçoveyek fahmkirinê wê biafirênin bin. Hizirkirin wê hertimî wê di nava şertûmercên xwe yên ku ew di wê de dihê hizirkirin de wê jî wê di xwe de wê bigirê.

Di aslê xwe de wê çand û têtîlî wê di nava pêşketina fahmkirina zanistê de wê weke aliyekê giring wê bi gelek aliyên wê re wê mirov dikarê wê

werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê çand wê ku wê bahsa têkiliya nava wan wê were kirin wê di serî de wê, çawa hevdû dibînin fahmdikin wê weke aliyekê giring wê li holê bimênê. Dervî wê, piştî ku hevdû fahmkirin wê li ser aliyên levkirî û fahmkirî û hwd re wê bandûrê jî wê li hevdû bikin. Di wê warê de wê bêî ku mirov di farqê de bê wê, hevnasîna bi çandî û hwd wê, encamên wê yên bi wê rengê wê bide çêkirin. Naskirin, fahmkirin û hwd wê bi wê re wê, temenê darazkirineka hevdû herêkirinê a bi çandê bê û ankû aliyên din ên zanînê bê wê bi xwe re wê, karibê bide pêşxistin.

Barkirina li hevdû wê, bandûra li hevdû û hwd wê bi wê re mirov dikarê balê bikişênê li ser wê. Di aslê xwe de wê, çand wê, çerçoveya wê ya jîyanî wê, di wê warê de wê, ji du aliyên ve wê mirov dikarê wê bi pêvajoyên wê yên pêşketinê û bandûrê re wê bi pêşketina wê re wê werênê ser ziman. Yek wê bi jîyane dinava wê civakê bi têkilî, danûstandin û hwd ên nava wê rew bê. Aliyê din ê duyem jî wê bi têkilîya dervî xwe re wê, bi hevnasîna bi çandên derve re ku wê têkiliyê dênê bê. Di roja me de wê, weke aliyekê çanda popular wê rêyên weke ragihandinê û hwd ên weke bi çapameniyê û hwd wê bi zêdeyî wê pêşkevin û wê derkevina li pêş. Di wê rengê de ev rengên danûstandin û ragihandinê wê di serî de wê bandûrê wê bi çandî û aliyên din jî wê li pêşketina mirov wê bikê.

Dema ku mirov bahsa têkiliya nava civakê bikê wê mirov dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, gotin, rengê wê yê bi watelêkirinê, û heta dengdayîna li wê weke aliyna ku wê karibê wê di wê çerçoveya hebûna wê ya heyînê û wateyî de wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê dema ku ew hatina bikarhanîn wê weke aliyna ku mirov bi fahmkirinê derxistina êi têgihiştinê wê aliyna çandî jî wê, biafirênê. Carna mirov di jîyane xwe ya hesanî de dibêjê ku 'ez, ne xuyê min a ku ez dengê xwe bilind bikim', 'ez heta ku ez fahm nekim ez neaxifim', 'bo min malbat pirr zêde giring a', 'ez hertimî seat li dora heftan ber êvarî li malê di nava malbata xwe de me' û hwd wê weke gotinna ku mirov bi wan şêkil digirê jî bê. Wê ev awayna çandî ê ku mirov bi wan di nava xwe de awa û reng distênê wê bi wê re wê, xwe bide nîşandin bê.

Civak û têkilî û ankû çand û têkilî wê weke du aliyên ku ew çandî ku ew di fahmkirinê de weke ku ji hevdû cûda jî bin wê li hevdû hûnayî di zikhevdû de xwediyê awayekê pêşketinê bin. Wê bi hevdû re wê, hevdû bi bandûr û kifş jî bikin. Ev jî wê weke aliyekê wan ê ku mirov dikarê werênê ser ziman. Têkilî wê aliyekê pêşketina me ya di jîyanê de jî wê bi

kirînê wê biafirênê. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê têkilî wê di nava jîyanê de wê, weke aliyekê mirov ku mirov bi wê aktiv jî bê.

MALBAT, ÇAND Û CIVAK

Di aslê xwe de di dewama fahmkirina têgîna civaknasiyê de wê weke aliyekê giring wê hebûna malbatê di nava civakê de wê weke temenekê avaker û rengdêr ê çandî jî wê xwe bide nîşandin. Mirov di nava malbatê de wê reng û awa bistênê. Wê xosletên xwe wê pêşbixê û wê bi wan re wê di nava jîyanê de wê, xate xwe ya jîyankirinê wê bide çêkirin û pêşxistin.

Di nava malbatê de wê ji du aliyan ve wê, malbat wê, weke aliyekê giring bê. Wê hem ji aliyê çandî ve jî û hem ji aliyê civakî ve jî wê weke aliyekê temenî bê. Wê, di wê rengê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mirov wê girêdaniya wî ya bi malbatî wê, di nava civakê de wê, bi hevdû re wê temenekê têkilî ê civaknasî û civakî jî wê bi xwe re wê ji xwe re wê werênê li holê. Di dewama wê de wê mirov wê nbi wan têkiliyên xwe yên nava malbatê wê bi wan re wê hebûna xwe wê biafirênê.

Di nava malbatê de wê têkiliyên kes wê bi çandî û xizmî bê. Wê bi van aliyan ve wê girêdayî bê. Lê di dewama wê de wê weke aliyekê din jî wê bi pêvajoyên pêşketinê re ku wê bi wê re wê wê bijî wê, di nava wê de wê, temenê xwe yê jîyanî wê biafirênê. Wê temenekê xwe bi civaknasî rehet hîskirinê wê bi wê re wê biafirênê wê bi wê re wê hebê.

Ji aliyê din ve jî wê malbat wê, mirov dikarê wê, werênê ser ziman ku wê di nava civakê de wê, weke aliyekê ku wê temenekê girêdanî wê bi wê re wê li ser xwe re wê biafirênê. Di wê çerçoveyê de wê di nava wê de wê weke aliyekê giring wê xwe bide nîşandin. Malbat wê, di nava wê de wê njirxên weke yên baweriyê, ziman û bi çandî weke kevneşopî, orf û adetên ku ew hena wê bi wan re wê mazin bibê. Wê di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê xwe bi awayekê wê bide nîşandin.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê, werênê ser ziman ku wê, mijare malbatê wê di wê rengê de wê weke aliyekê giring ê pêşketina civakê jî wê xwe bide nîşandin. Destpêka pêşketinê di nava civakê de wê ji malbatê wê xwe bide nîşandin. Têkiliya nava malbat û civakê wê di aslê xwe de wê têkiliyek komplika bê. Wê biqasî ku wê ji temen ve wê malbat wê, bi bandûrbikê û biafirênê û wê bi pêşvebibê wê di dewama wê de wê civak jî wê weke astek giştî wê ji aliyê xwe ve wê bi pêşketinê xwe û têkiliyên xwe yên navxweyî wê, malbatê wê temenê gûharandinan wê, di

wê de wê biafirandin. Yanî ji wê yekê mirov dikarê wê fahmbikê ku wê têtikiliya nava malbatê û civakê wê têtikiliyek pêşketinî a çaprazî bê. Wê di wê rengê û awayê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Di serî de wê jî mirov diakrê wê weke aliyekê giring di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê civak wê bi çerçoveya wê ya giştî re wê, têtîgînên ku ew bi wan bi çerçoveyî dijî wê bi malbatê re wê gûharînê wê bidina çêkirin. Lê malbat jî wê bi xwe re wê di wan de wê temenê gûhartinan wê bi wê re wê bide afirandin. Ev jî wê weke aliyekê têtikiliyî a gûharîner ya nava malbat û civakê bê.

Têtikiliya nava malbat û civakê wê têtikiliyek afrîner bê. Wê di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Wê, bi wê re wê, di her demê de wê, dema ku wê civak wê li gorî demê wê, biafirê wê, di temenê wê de wê malbat wê biafirê û pêşkeve. Mînaq ku em bahsa civake hemdem bikin em, divê ku em di temenê wê bahsa malbate hemdem bikin. Wê di wê rewşê de wê bi awayekê wê di pêşketina hev de wê li hevdû hoyandî bin.

Malbat weke barkera çandî a civakê

Malbat wê dema ku mirov wê ji aliyê civakê ve wê di serî de wê hilde li dest wê weke aliyekê giring wê di serî de wê di nava malbatê de wê, weke aliyekê barkera a çandî jî wê mirov dikarê wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Wê nirxên civakî wê di nava wê de wê werina barkirin. Wê bi wê re wê, civak wê bê xwediyê temeneê xwe yê heyînî. Hebûna malbatê wê di aslê xwe de wê mirov bo fahmkirina civakê wê ji gelek aliyên ve wê hilde li dest û wê fahmbikê wê werênê ser ziman. Wê, di nava civakê de wê weyna wê bi pêşketina wê re wê, çî wê mirov dikarê wê li ser wê bisekinê. Ji aliyekê din ve jî wê mirov dikarê wê bêjê wê, maêlbat wê, di nava civakê de wê, weke aliyekê ku wê bi wê re wê, rûyê civakê ê çandî jî wê bi xwe re wê bide nîşandin. Wê di wê çerçoveyê de wê, di nava wê de wê, nirxên civakî wê bicihbibin û wê bèn jîyankirin. Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê weke aliyekê giring ê din wê werênê ser ziman ku wê malbat û civak wê mejuya hevdû wê bi hevdû re wê biafirênin.

Malbat wê di nava civakê de wê, girêdaniyên wê yên biolojîkî, civaknasî, derûnî û hwd ku wê hebin wê, di wê rengê û awayê de wê weke aliyna ku mirov bi wan dikarê wê fahmbikê bê. Wê, bi wê re wê di nava wê de wê, were jîyankirin.

Malbat wê, aliyê wê ve ku mirov wê di çerçoveya civakê de wê hilde li dest wê weke dendika nava wê bê. Wê, di wê rewşê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Mirov di nava malbatê de wê bibê, mazin bibê, xwe nasbikê û pêvajoyên xwe yên jîyanî wê bijî. Wê di nava malbatekê de wê mazin bibê û wê piştê wê, ku ew mazin bû wê ew jî wê malbate xwe wê avabikê. Wê, di wê rengê de wê, ev wê weke xate pêşketinê a ku mirov wê bi civakê re wê li ser malbatê re wê werênê ser ziman bê.

Di nava malbatê de wê, mirov wê çawa wê bijî wê xwediyê çî rengê pêşketinê, rewîst û hwd bê wê, bi wê re wê rengê xwe wê ji wê bigirê. Wê di wê rewşê de minaq wê, di nava malbatê de wê, ew wê wan nirxên ku malbat li ser wan mazin bûya û temenê wê heya wê bi wan wê mazin bibê. Wê ew wan bi awayekê xwezayî wê bijî. Wê bi wan wê mazin bibê. Wê di wê çerçoveyê de wê di nava civakê de wê, di asta giştî de wê levkirina ahenge nava malbatê a bi nirxî ya civakî di asta giştî de wê, çerçoveyek pêşketinê a ahengî jî wê bi xwe re wê biafirênê. Di aste giştî a civakê de wê, dema ku wê pêşketina civakê li pêş û ankû ne weke ya nava malbatê bê wê, malbat wê bi wê re wê pêvajoyên gûharandinê wê bijî. Wê, bi wê re wê, hin bi hin wê weke werê wê asta civakê ku ew bi wê re levbikê.

Di wê çerçoveyê de wê ev wê weke aliyekê ku wê civak wê, bi wê re wê, çawa wê xwe biafirênê û wê bide domandin jî bê. Di rengê û awayê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê civak wê, di wê rengê û awayê de wê xwediyê temenekê pêşketinê bê.

Temenê kes û civakê de wê malbat wê weke sazûmanaka civakî a dîrokî bê. Wê di pêvajoyên dîrokî ku wê bi xwe re jîyankirina wê di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê mirov dikarê wê, werênê ser ziman. Wê, di nava wê de wê, mirov wê bigihijê aliyên xwe yên weke qarakter, keseyet, wîn û hwd wê bi xwe re wê pêşbixê. Rengê pêşketinê ê nava malbatê û bi hewirdorê re wê, di wê rengê û awayê de wê bandûrê lê bikê. Ji aliyê aborî û hwd ve jî wê malbat wê temenê wê yê aborî wê, temenê pêvajoyên dewrûdayimî û pêvajoyên pêşketinê û gûharîna aborî jî wê bi xwe re wê biafirênê.

Malbat wê weke sazûmanaka civakî a aktiv bê. Wê di wê çerçoveyê de wê têkiliyên nava wê rengê têkiliyên mirov ên civakî bi derûnî, civaknasî û hwd wê bide dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê, rengê civakê ku wê biafirê wê temenê wê li ser pêşketina malbatê bê. Minaq wê dema ku mirov wê li dîrokê binerê wê bi demê re wê, pêvajoyên endûstriyalismê

ku wê pêşkevin wê bi wê re wê, malbatê jî wê bi hemdemiya wê ya demî re wê biafirênê. Wê, di wê çerçoveyê de wê ev alî wê bandûr li têtikiliya endamên malbatê a nava wan û rengê pêşketina wan jî wê bikê. Di wê rengê û awayê de wê têtîgînên weke rewîst, ol, felsefe û hwd wê, di wê rengê de wê, pêşketina wan wê ji aliyê xwe ve wê bandûrê li pêşketina malbatê û endamên wê bikê. Di wê çerçoveyê de wê dema ku wê minaq wê li gorî herêmên dunyayê wê were ser ziman malbatên ewropî, malbatên asyayî, malbatên mesopotami û hwd wê di wê rengê û awayê de wê pêşkevin. Wê awayê wan wê bi pêvajoyên wan ên pêşketina û rengê têtikiliya nava wan re wê were dîtin.

Awayên malbatî

Awayên malbatî ku mirov li ser wê bisekinê wê weke aliyekê giring ê di dewama fahmkirina pêvajoyên hebûn û pêşketina malbatê de wê mirov dikarê wê li ser wê bisekinê. Dema ku mirov bahsa awayên malbatê bikê wê awayên wê yên ku ew di nava dîrokê de wê bi pêvajoyên wê yên pêşketinê re ew bûna wê were qastkirin. Minaq malbatên tang, malbatên fireh, malbat bavixsalari, malbatên dayixsalarî û hwd dikarê bi awayên wan re wê werênê ser ziman. Li ser rengên pêşketina malbatê re jî mirov dikarê bahsa awayên malbatê ên weke malbate kevneşopî, malbate hemdem û hwd bikê. Di wê rengê û awayê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê rengê de wê hebûna malbatê wê mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê malbatên demên hemdem wê di wê rengê de wê bi gelek awayên wê re wê pêşkevin. Di demên hemdem de wê bi aliyên wê yên ku ew pêşdikevin de wê balê bikişênê li ser xwe. Di demên berê de di nava malbatê de wê rengê têtikiliya nava malbatê ê weke malbate bavixsalari ku wê bi wê re wê bav wê bandûra wî zêdetir bê wê bi wê re wê were dîtin û wê derkeve li pêş. Malbate dayixsalarîyê wê awayê malbatî ku wê di wê de wê çanda dayikê wê di wê de wê zêdetirî wê bi kifşkarîya wê re wê ji ya bav zêdetirî wê li pêştir bê. Ev awayê malbatê wê di demên neolotikê û hinekî berî wê de wê rengê pêşketina wê weke ku wê antropolog, dîrokzan û hwd wê kifşbikin wê were dîtin û kifşkirin.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê jî wê weke aliyekê din wê werênê ser ziman ku wê hebûna malbatê wê di wê rengê de wê weke aliyekê din ê giring wê di wê rengê û awayê de wê bi zêdeyî wê derkeve li pêş. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê

malbat û pêvajoyên wê yên pêşketinê wê ji aliyê çanda civakî ve wê weke aliyekê temenî wê bi xwe re wê biafirênê bê.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê, werênê ser ziman ku wê rengê pêşketina civakê wê, di nava malbatê de wê bijî. Wê minaq wê kevneşopîyên civakî wê bi wê re wê liser lingan bin. Wê bi wê re wê rengê wan wê weke ku wê malbat wê wan di xwe de wê bide rûnandin û wê xwe bi wan weke gihiştina li nirxekê wê bibîne û wê bi wê bijî. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê din wê werênê ser ziman wê hebûna malbatê wê di wê rengê û awayê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide nîşandin.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê malbat wê, di wê rengê de wê, weke ku me ew li jor hanî ser ziman wê weke çerçoveyek civakî a barker bê. Di nava civakê de wê malbat wê weke xêvekê mejuyî a civakî jî wê bi temenî wê xwe bide nîşandin.

Di nava civakê de wê tîkiliya nava malbatê û civakê wê mirov dikarê wê bi aliyê pêşketina malbata çandî û ya biolojiyî re wê werênê ser ziman. Malbate çandî wê ji aliyê çandî ve wê di nava wê de wê weke aliyekê giring ê malbate civakî ku wê bi nirx û tîgînên civakî ên çandî xwediyê temenekê hebûnî bê.

Hebûna malbatê wê di nava civakê de ku mirov wê bi ontolojikî wê hilde li dest wê, di wê rengê de wê weke aliyekê civakî wê biafirênê. Wê bi wê re wê weke aliyekê giring ê tîgînî wê derkeve li pêş. Çerçoveya malbatê wê di nava civakê de wê şenber bê. Wê bi tîkiliyên xwe yên civaknasî û xizmî û hwd re wê di wê rengê de wê were li berçav. Wekî din wê ji aliyekê din ve jî wê, ji aliyê hebûna wê ya civaknasî ve wê di serî de wê weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê mirov dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Civaknasîya malbatê

Civaknasîya malbatê wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê di nava wê de wê bi tîkiliyên wê yên navxweyî û hewirdorê re ku wê mirov dikarê wê hilde li dest û wê fahmbikê bê. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê malbata civaknas wê, di serî de wê, xwediyê tîkiliyên xwe yên berfireh ên bi hewirdorê ên civakî bê. Di wê çerçoveyê de wê tîkiliyên civaknasî wê derkevina ser tîkiliyên xizmî ên nava malbatê. Di wê rengê de wê bi wan tîkiliyên wê re wê xêva xwe ya civakî, malbatî û civakî ku wê afirandîya wê bi wê re wê xwediyê temenekê bê. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê din ê

giring wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê têtikiliyên nava malbatê wê di wê rengê û awayê de wê weke aliyekê giring wê xwe bi wê re wê bidina nîşandin. Têtikiliyên nava malbatê wê weke aliyekê têtikilî ê afrîner ê nava civakê jî wê mirov dikarê bi çerçoveya civaknasîya wê re wê werênê ser ziman.

Çerçoveya têtigîna civaknasîya malbatê bi dîrok, demî û pêvajoyên wê yên pêşketinê re ku mirov wê hilde li dest wê mirov wê bibînê ku wê weke aliyekê bandûrî ê li civaknasîya giştî a civakî jî bê. Di wê çerçoveyê de wê di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê malbat wê, bi têtikiliyên xwe yên nava civakê re wê bi wan re wê xwediyê temenekê jîyanî ê civakî bê.

Di nava civakê de wê dema ku mirov wê bi civaknasîya malbatê re bihizirê wê gelek aliyên ku wê bandûrê li wê biikin mirov wê karibê wan kifşbikê. Minaq wê pêvajoyên pêşketinê ên bi perwerdeyê, têtikiliyên hewirdorê, danûstandin û hwd re dikarê wê hilde li dest û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê xwe bide nîşandin.

Civak wê bi civaknasîya xwe re wê di nava xwe de wê xweidyê tûrek têtikiliyî a bingihînî a bi xizmî ku mirov wê di serî de wê dikarê wê kifşbikê û weke temenê xwe bi wê hanîna ser ziman a malbatê jî wê şîrovebikê wê hebê. Tûra têtikiliyên xizmî wê ev wê weke aliyekê têtikiliyî ku wê ji aliyê biolojikî, derûnî û hwd ve jî wê li hevdu hoyandinek wê bi wê re wê hebê. Wê, di dewama wê de wê ev tûra têtikiliyan wê bi xwe re wê bi sînor wê nemênê. Lê ev tûra têtikiliyan wê weke aliyekê têtikiliyî ê afrîner bê. Wê di wê çerçoveyê de wê di nava wê tûra têtikiliyan û aliyê tûra têtikiliyên giştî a civakî de jî wê ew wê weke aliyekê ku em dikarin wê bandûra wê re wê di serî de wê hildina li dest û wê fahmbikin bê.

Tûra têtikiliya dendika civaknasî wê mirov dikarê wê li ser sê temenan wê salixbikê. Aliyê pêşî wê bi kok û pêvajoyên wê yên biolojikî û hwd ên xwe domandina wê ku ew bi wê re xwediyê têtigihîştinek derûnî biolojikî hwd bê. Aliyê din jî wê aliyê tûra têtikiliya civaknasî a giştî ku ew di nava wê de wê xwe bi temenekê rehetî ku ew karibê wê xwe werênê ser ziman bê. Aliyê din ê sêyem jî wê bi awayên pêşketinê ên dem bi dem xwe salixkirin û ji nûve li gorî wê, awakirin û pêşxistina wê bê.

Di nava civaknasîya malbatê de wê ev alî wê weke aliyna ku mirov dikarê wan di serî de weke aliyna giring di serî de werlnê ser ziman bê. Malbat wê çerçoveyek wê ya civakî a bi sazûmanî weke bi jin û mêt, dapîr û bapîr, zaro û ciwan, zawac, xweza û hwd re wê hebê. Di wê warê de di dewama wê de wê tûra têtikiliyên nava malbatê û têtikiliyên zayendî

ên weke dêûbav û ankû jinûmêr de wê weke aliyna ku mirov wê dikarê wê werênê ser ziman. Di nava malbatê de wê, di wê rengê de wê, têkiliyên nava malbatê ên weke nava jinûmêr de wê kîjan wê li pêş bê wê, di demên hemdem de wê bi awayekê giring wê bi wê re wê derkeve li pêş.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê têkiliyên nava malbatê wê, di aslê xwe de wê, weke aliyêkê giring ê çerçoveya civakî jî wê biafirênê. Di wê rengê de wê, rengê têkiliya nava malbatê girêdanên nava wê çendî ku wê şewayekê sazûmanî a têkiliyî û tûra wê di nava malbatê de wê biafirênê wê bi wê rengê wê biriqîna wê li nava civakî jî wê di asta giştî de wê bibê. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê ev wê bi wê re wê xwe bide nîşandin. Malbat wê, di aslê xwe de wê, di wê rengê de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê li gorî demê wê danûstandin û pêşxistina têkiliyên nava wê weker aliyna temenî ku wê bi bandûrê li hevdû kirinê re wê temenê gûharînê ê malbatê jî wê di awayekê bi derve di ahengekê de wê biafirênê. Gûharînê nava malbatê û yên derve wê bi awayekê çaprazî wê bandûrê wê li hevdû bikin. Di wê rengê de wê biqasî bandûrên ji derve wê wilqasî ên ji nava malbatê wê hevdû wê bi bandûrbikin û wê di afirandina hevdû de wê xwe di wê rengê û awayê pêşketina wê de wê bidê nîşandin.

Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê weke aliyekê giring wê werênê ser ziman ku wê malbat wê, di nava wê de wê çerçoveyek têkiliyî a giring wê di wê rengê de wê hebê. Di wê rengê têkiliyê de wê ji aliyê endamên malbatê ve wê çendî ku wê di nava wê de wê dem bi dem wê nakokî, dijberî, pevçûn û hwd jî wê bibin lê wê ew derûnîya wan têkiliyan û heyîna wan wê bandûra wê ji temen ve wê li hebûnê û bi wînbûn û bikarhanîna wîna wê hebê. Di wê rengê de wê, di wê rengê de wê di serî de wê weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê di sserî de wê werênê ser ziman ku wê civaknasiya malbatê wê hemû aliyên wê re wê bandûra wê di pêşketina civakê de wê ji temen ve wê xwediyê awa û wateyekê bê.

Li vir di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê weke aliyekê din wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê malbat wê, civaknasîya nava wê, di wê rengê de wê ji aliyên wekhevîyên têkiliyên wê yên zayendî, çînî û hwd ên nava wê ve jî wê mirov divê ku wê fahmbikê. Di wê rewşê de wê, di awayekê jîyanî de wê, hêza kes a bi fîzîkî wê dem bi dem wê di kifşkirina wê de wê xwe bide nîşandin. Di aslê xwe de wê di demên pêşî

de wê hêza fizîkî wê xwe bide nîşandin. Lê piştî ku wê aqil wê pêşkeve wê di dewama wê de wê hêza aqil jî wê li rex wê weke aliyekê din ê bifahmkirinê û hwd ê kifşkar wê xwe bide nîşandin.

Di nava civakê de wê, di wê rengê de wê malbat wê, dema ku mirov wê werênê ser ziman wê aliyên wê yên ku wê werina dîtin wê di temenê pêşketina wê ya bi zayendî û hwd de wê, bi têkiliyên nava jinûmêr ên pirralî re wê temenê wê bê afirandin. Di dewama wê de wê, weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê xwe di wê rengê de wê bide nîşandin. Malbate dendik ku wê weke malbate biolojîkî a ji dêûbav û zaroyan wê pêkwerê wê bi wê re wê rengê wê xwe bide nîşandin. Di dewama wê de wê, bi wê re wwê pêşkeve. Wê xwe bide nîşandin. Wê li ser wê re wê, bide nîşandin.

Di çerçoveya têgîn û fahmkirinên ku wê rewşa malbatê wê bidina dîyarkirin wê biqasî ji nava wê bi wê rengê wê hebê wê weki din wê ji derve jî wê bi hatinên ser ziman re wê ew wê bibê. Malbate dendik û li dora wê hebûna malbate mazin a fireh ku wê xwe bide nîşandin wê di awayekê civaknasîya civakî a malbatê û çerçoveya wê de wê hevdû temem bikin. Wê ev wê têkiliyên wan ên bi derûnî û civaknasî re wê temenê xwe wê bi hevdû re wê bi hevdû re wê biafirênin.

Di mijare fahmkirina civaknasîya malbatê de wê dema ku mirov di wê rengê de wê li ser wê disekinê wê yelpezeyek pîrr zêde berfireh wê bi çerçoveya wê re wê were li berçav. Lê aliyên wê yên wê weke bi endamên malbatê ên weke yên malbate dendik û yên bi xizmtî û hwd re wê li rex wê rewşên weke yên pêşketinê wê weke alî û fektorna din ên ku mirov dikarê wan di serî de hilde li dest bê. Bi demê re wê ast bi aqilî û rengên ku wê pêşkevin wê bandûra wê li malbatê wê bibê. Di dewma wê de wê ev wê weke aliyê ku wê malbatê wê ji aliyê xwe ve wê bidina afirandin jî bin. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê malbate civaknas wê, aliyê wê yê têgînî ê bi pêşketina wê re wê, li ser du temenan re wê mirov dikarê wê hilde li dest û wê werênê ser ziman. aliyê pêşî bi meju û ankû dîroka wê ya pêşketinê re wê mirov dikarê wê hilde li dest û wê werênê ser ziman. Aliyê din wê, bi çerçoveya pêşketina wê ya demî û rengê wê yê ku ew derdikeve li holê re wê werênê ser ziman. Ev wê weke aliyê giring ên ku mirov dikarê di serî de weke aliyekê giring wê werênê ser ziman bê.

Civaknasiya malbatê wê bi kok, dîrok, meju, rengê pêşketinên wê, awayên wê yên weke bi rêgezên rewîstî û hwd re ku mirov dikarê wan werênê ser ziman wê weke aliyên giştî ên civakî jî bin. Di çerçoveya minaq rewîstekê de wê, di wê çerçoveyê de wê minaq wê dîmenê wê yê giştî ê bi giştîya civakê re wê fahmkirina wê û aliyê wê yê temenî ê bi malbatê re wê bi dîmenekê din fahmkirina wê hebê. Ev alî wê weke aliyên ku wê çendî wê dem bi dem wê bi hevdû re diahengekê de bin lê wê mirov dikarê bêjê ku wê ji hevdû cûda jî wê karibin awa û rengê pêşketinên xwe bidina nîşandin. Ketina vajî hevdû dem bi dem a rewîsta civakî û ya malbatî wê di wê warê de wê bi bandûrên li hevdû re wê, temenê gûharînên ku wê bi wan re wê bibin jî wê bi wan re wê biafirênê. Wê jî wê mirov dikarê hem di çerçoveya têngî de wê werênê ser ziman û ji aliyekê din ve jî wê di çerçoveya pêvajoyên demkî de wê bi herîkîna demê û pêşketina bi demê re ku wê bibê wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di çerçoveya fahmkirina wê de wê, di wê rengê wê weke aliyekê wê yê din wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare çandî wê di wê warê de wê weke aliyekê çerçoveyî ê bi sazûman wê xwe bide nîşandin.

Piştî demên ronansê û hwd bûyîna şoreşê di pêşketinên çandî û hwd de wê, di wê rengê de wê, di serî de wê, di warê pêvajoyên pêşketina malbatê û gûharînên wê de wê xwe bide nîşandin. Di wê rengê de wê, rengê wê yê ku wê bi civakê re wê pêşkeve wê di rengê sazûman û rengê rayixistina malbatê, hundirê male ku ew di wê de dijî, cilûbergên ku ew li xwe dikin û hwd re wê xwe di reng û awayekê de wê bide nîşandin û dîyarkirin.

Malbat, civak û şoreşa çand û zihniyetê

Di aslê xwe de wê piştî demên ronansê û pê de ku wê weke demên bi aqil wê hin bi hin wê pêşkevin wê, bi aqil û zanîna wê jîyan wê ji nûve wê were fahmkirin, şirovekirin û hanîn ser ziman. Di dewama wê de wê weke aliyekê din jî wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku piştî şoreşa endustyalîzmê wê, hin bi hin wê di warên jîyanî de wê bi aqil çandê wê pêşketin wê bibin. Weki din wê, di nava malbatê de jî wê, weke 'dema nû', 'têgiha nû', malbata nû ('malbate hemdem') û hwd wê pêşkevin. Wê di nava wê de wê tîkiliyên nava dêûbav, bi zayendî, nava zarok û dêûbavan û hwd wê bi hemû endamên din ên malbatê re wê, gûharên wê di wan de wê bibê. Bi wê re wê di nava tîkiliyên hemû civakê de jî wê gûharîn wê xwe bide nîşandin.

Malbata dema nû wê di wê rengê de wê weke malbatek ku wê di têtikiliyên xwe de wê bi zanîn bê, wê zanibê ku wê çî bikê, wê wekhev bê, wê, bi zanebûn wê nêzîkkirin wê bêkirin, wê bi xwanda bin û hwd wê weke aliyna ku wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Bi demê re wê perwerdekirina malbat û bi wê re wya civakê wê li ser wê temenê wê hin bi hin wê pêşkeve. Di nava civakê de wê, mijare zihniyetan wê di wê çerçoveyê de wê were rojevê û wê bikeve bermeberî hevdû de. Wê nêzîkatîyên ji hevdû cûda wê, di wê çerçoveyê de wê pêşkevin. Wê, di wê warê de wê di warê berpîrsîyarî, nêzîkbûn, sipertek û hwd de wê, temenekê bi zanînê wê xwe bide çêkirin. Di wê rengê de wê, berpîrsîyarîya dêûbav li hemberî zaroyan wê di wê çerçoveyê de wê weke nirxek civakî wê were dîtîn û wê pêşwazîkirin.

Di demên hemdem de wê, malbat wê, di wê rengê de wê li gorî demê wê jinûve wê were fahmkirin û wê têtikiliyên wê yên nava wê ji her aliyê ve wê bèn û bikevin bin lêpîrsînek bi zihniyetî û têtîhiştîni de. Wê, di wê çerçoveyê de wê, di çerçoveyek giştî de wê ev wê were û pêşkeve.

Di aslê xwe de wê malbat wê, di wê rengê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, civak wê di wê rengê de wê bi wê re wê gûharînen ku wê bibin di asta jorîn de wê, dîyarker bin. Wekî din wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê malbat wê, bi zêdeyî wê derkeve li pêş.

Pîştî ronasansê wê weke encamek wê ya giring jî wê şoreşên çandî û zêhnî wê bibin. Wê di dewama wê pêvajoyên pêşketinê wê li ser wê re wê pêşkevin. Her wusa derketina li pêş a weke nirxên demokratîkî û hwd bo civakê wê weke aliyekê ku mirov di encama wê de jî wê dikarê wê fahmbikê bê. Têgînên wekî serbestîyê, mafûazadiyê, azadiya derbirinê û hwd wê, di wê rengê û awayê de wê, pêşkevin û wê di temenê nêzîkatîyên mirov de wê cih bigirin.

Wekî din wê bi demê re wê şoreşên zanistî, teknikî û teknolojîkî wê di dewama wê de wê li ser wê temenê re wê bikin wê di encama wan de wê civak wê bi pêşketina wan re wê ji temen ve wê gûharînan wê bijîn. Di dewama wê de wê bi wê re wê, zanîn wê bê weke beşek û qatek ji jîyane mirov. Di roja me de wê bi teknikî pêşketina rêyên ragihandinê ên weke yên zanînê bi înternettê, weke pêşketin û çêkirina arabayên çûnûhatinê, balafirên rêwîyan û hwd wê çend ji wan rewşên ku em dikarin di encama wê de wan werênina ser ziman bin. Çapameniyên civakî wê pêşkevin û wê bina beşek ji jîyane mirov. Ev alî û gelek aliyên din ên weke bi pêşketinê ku em bi wê rengê dikarin wan werênina ser ziman wê weke

pêvajoyên kûrbûn û berfirebûna wê pêşketina şoreşî a çandî, jîrî, zanînî û hwd jî bin. Û wê bi demê re wê her ku wê dem wê pêde wê herê ew jî wê li wan wê zêdebûn wê bibê û wê pêşketinên nû wê bibin.

OL, ÇAND Û CIVAK

Ol ku mirov wê di dewama wê de wê werênê ser ziman wê weke rengê pêşketina zêhnî a bi sazûmanî ku wê bi demê re wê pêşkeve û wê derkeve li pêş bê. Wê di nava civakê de wê pêşketina wê weke aliyekê bi sazûman û zêhnî wê ji temen ve wê li rex rêgezên rewîstê û hwd wê pêşketina xwe wê bide nîşandin.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê civak wê di wê çerçoveyê de wê, di aslê xwe de wê, weke aliyekê giring wê, bi wê re wê weke ku wê bi zêhnî wê sazûmanakê jî wê bi xwe re wê çêbikê û wê bigihijê li wê. Têkiliya ol û civakê a bi hevdû re wê weke têkiliyek pirralî a ku mirov wê bi sereka ji aliyê zêhnî, civaknasî, derûnî û hwd ve jî wê dikarê wê bi gelek aliyên din re wê hilde li dest û wê werênê ser ziman bê. Mijare ol û olzaniyê û bi wê fahmkirina rengê wê yê ku ew bi wê civakê dibîne û bi wê dihizirê wê bi serê xwe dikarê bibê weke mijareka fahmkirinê û were nivîsandin. Emê li vir wê mijare xwe tang bigirin û di çerçoveya mijare civakê de wê, ji hinek aliyên ve wê werênina ser ziman. Lê di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê mirov dikarê wê bêjê ku ol û civak wê dîroka wê dîroka şariştaniyê û hemû rengên wê yên bi pêşketinê wê karibê bikê nava xwe de.

Di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring ê din wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, civak wê, di wê rengê de wê, mirov dikarê wê bi wê re wê fahmbikê. Pêvajoyên pêşketina civak û baweriyê bi hevdû re wê, dîroka wan wê kevn wê herê. Pêvajoyên pêşketina civaketiyê wê hinekî jî wê weke aliyekê wê yê giring wê bi wê re wê pêşkeve. Weke temenekê zêhnî ê hevbeş wê pêşketina wê di wê rengê de wê, gihandina li derûnîyek civakî, civaknasîyek girseyî û bi hevdû re di çerçoveyek destûrî û hwd de jîyankirinê de wê weyna wê hebê. Di wê çerçoveyê de weke mijarên civaknasiya olî ku mirov werênê ser ziman mijarên weke têkiliya civakê a bi wê bi hevdû re, pêşketina rengên bawerî û têkiliya wan a bi hevdû re wê weke aliyekê wê yê giring wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin. Di wê rengê û awayê de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Di mijare fahmkirinê de wê, mirov dikarê wê fahmbikê ku wê, weke aliyekê wê yê giring wê civak û ol wê têkiliyek wan a kûr wê bi hevdû re wê hebê. Wê di pêşketina pêvajoyên şariştaniyê û bi sazûmanbûyîna bi zêhnî de wê weyna wê ji temen ve wê di wê rengê û awayê de wê hebê.

Di wê rengê de wê, li kurdistanê û ankû mesopotamiya ku mirov wê bahsa wê bikê wê, di aslê xwe de wê dîroka wê bi xoslet û teybetîyên giring wê xwe bide nîşandin. Wê ev herêm weke herêma ku wê li wan wê destpêk bibê wê were dîtin û ser ziman. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên wê xwe bidina nîşandin.

Dîroka civakê wê dema ku mirov wê hilde li dest wê, pêvajoyên pêşketina zêhnî ku ew bi olî bin û ankû nbi awayekê din bin wê, di wê rengê de wê bi demê re wê çanda xwe biafirênê. Wê di wê rengê de wê, di pêvajoyên pêşketina çanda civakê de wê ev wê weke aliyekê giring ê fahmkirinê wê xwe bide nîşandin. Di roja me de ku em, bahsa civakê û dîroka olê dikin wê re wê weke dîrok û mejuyek civakî a pirr zêde kevn jî wê weke ku wê bahsa wê were kirin wê bi zêdeyî wê jî wê were bahskirin. Di wê rengê û awayê de wê, di ssrî de wê mirov dikarê wê, weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê werênê ser ziman.

Pêvajoyên olê ên destpêkê yên pêşketinê

Ol ku mirov pêvajoyên wê yên pêşketinê li wan bihizirê mirov wê bi wê re wê gelek aliyên wê yên ku mirov wan werênê ser ziman wê hebê. Di demên dawî de wê li ser pêvajoyên pêşketina olê û hwd wê gelek nivîsên ku wê bînin kirin wê bin. Di wê çerçoveyê de wê dema ku mirov dinerê wê gelek aliyên ku wê werina ser ziman wê hebin. Lê hemû jî wê ji aliyê xwe ve wê bi awayekê wê werina ser ziman. Di wê çerçoveyê de ku mirov bi awayekê bi nerînek zanyarî bikê ku hebûna olê fahmbikê mirov wê bi wê re wê çawa bigihijê encamekê? Di serî de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê pêşketina xate baweriyê wê di wê rengê de wê weke şewayekê ku komplika ku wê ji gelek aliyan ve wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Wê awayek kompleksî wê regekê wê bi derûnî, civaknasî û hwd ê pêşketinê wê were dîtin. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, pêvajoyên wê destpêka wan wê heta demên anamismê û totemismê wê herin. Wê di wê demê de wê ev wê weke têtîna ku wê weke destpêka pêşketina rengê baweriyê wê werina dîtin jî wê werina ser ziman. Wê, bi wê rengê wê ew wê werina hanîn ser ziman û fahmkirin.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, ol wê têtîna wê, ku mirov hinekî li wan dihezirê wê ji aliyekê ve wê, weke ku wê bi derûnîyê re wê were kifşkirin wê hebûnek ajoyî û egoyî wê bi wê re wê were dîtin. Di wê çerçoveyê de ew hebûna mirov ku wê bi wê re wê, bijî wê, di wê warê de wê, di temenê xwe de wê, ji aliyekê ve wê,

weke aliyekê fahmkirinê wê bi olê re wê ji aliyekê têrbûnê ve jî wê binerê û wê bi wê bijî. Yanî wê ne tenê bi têngînê weke bi bawerî wê li wê binerê û wê ew wê li xwedî derkeve.

Mirov weke zindiyekê wê, di nava jîyane xwe de wê ji geleke aliyane ve wê dema ku mirov wê li wê bihizirê wê, di dewama wê de wê weke aliyekê giirng wê, bi wê re wê ji aliyê çerçoveyek sazûmanî a ku ew xwe bi wê rehet û di derûnîyek baş de hîsbikê wê bi wê re wê bijî.

Di wê rengê de wê, ol û bawerî wê di aslê xwe de wê ya ku ew bi wê dihê hizirkirin wê ji wê zêdetirî wê weke aliyekê giring wê were dîtin. Di nava wê de wê, têngînên weke bi hevbeşî ku wê were bi wan bawerkirin wê, di wê çerçoveyê de wê, weke çerçoveyek sazûmanî wê bi wê re wê pêşkeve. Di destpêkê de wê, mirov wê, ji aliyê baweriyê ve wê dema ku ew dihizirê wê bi wê re wê di demên xwe yê destpêkê de jî wê, bi awayekê ew derûnî wê bê temenekê derûnî û civaknasî ji wî re. Wê di mejî de wê bi wê re wê, xwe bide çêkirin û awakirin. Wê di dewama wê de wê weke aliyekê giirng wê di dewama wê de wê mirov diakrê wê werênê ser ziman ku wê bi jîyane xwe re wê bi wê re wê bijî.

Jîyane mirov wê bi wê re wê, di awayekê de wê bi wateyî wê ji nûve wê weke ku wê were salixkirin. Wê di wê çerçoveyê de wê mirov wê çawa wê bijî wê, bi wê re wê şewayekê wê bi rêgezî wê bi wê re wê pêşkeve.

Ol wê di rewşa salixkirinê de wê çerçoveyek fahmkirinê wê salixbikê û wê bi wê re wê di derbarê pirsên ku wê heta roja me jî mirov bersiv nedana wan ên di derbarê gerdûnê û hwd de wê bi wan wê bihizirê û wê bi wê re wê bikê ku ew bigihijê têngihîştinekê. Di cewherê olê de wê gerdûnîtî wê weke aliyekê ku têngînî wê xwe bide nîşandin. Di wê çerçoveyê de wê, di wê rengê de wê weke aliyekê giring wê bîne ser ziman.

Wekî din wê têngînên weke 'baxtê', 'pêwîstîniyê', 'axîretê' û hwd wê, têngînên weke wan wê, di çerçoveyek rêgezî a fîzîkî de ku wê bi wê bihizirê wê xwediyê wateyê jî bin. Di wê çerçoveyê de wê mirov dikarê wê, di aslê xwe de wê fahmbikê ku wê, di roja me de wê, pêşketinên fîzîkî û zanistên din ên civakî û yê din jî wê ji aliyekê ve wê, di destpêkê de wê, li gorî wan şîroveyan ku wê, hatibin ser ziman wê ew wê li ser temenekê bi aqilê zelal ku wê ji nûve wê werina ser ziman û wê bîne fahmkirin bin. Di wê çerçoveyê de wê, têngîna destpêkê, berî jîyanê û piştî jîyanê û hwd wê, weke aliyana ku wê di mejî de wê hê reş bin. Di wê rengê de wê ev têngîn wê di dewama wê de wê bi mejî re wê li wan wê

were hizirkirin. Di aslê xwe de wê pêvajoyên olî wê aliyekê têgînî ê zanîne ku wê bi derûnîyê, civaknasiyê, olzaniyê û hwd wê bi hinek aliyên din jî ku wê mirov wê di wan de wê ne têr bê wê xwe bi wê re wê bigihêne temenekê û ankû balgihekê ku wê pişta wê bidiyê û wê xwe bi wê rehet hîsbikê. ...

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di nava mirovan de wê, têkiliya wan a bi hevdu re, bi awayên zayendî û aliyên din ve jî wê di wê warê de wê, şîroveyan ku wê werina pêşxistin wê heta roja me jî wê ji aliyekê ve wê jîyane mirov wê kifşbikin. Destûrên têgînî ên ku wê di wê çerçoveyê de wê pêşkevin wê di aslê xwe de wê bandûra wan ji gelek aliyan ve wê li jîyane mirov wê hebê. Di wê çerçoveyê de gihiştina li keseyetê, di asta giştî de jî bi civakbûnê û hwd pêşketinê û bi wê gihiştian sazûmanê û hwd wê weke aliyna ku wê bandûra olê jî wê li wan wê hebê bê. Di wê rengê û awayê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê din jî wê werênê ser ziman ku wê mijare olê wê di aslê xwe de wê, kifşkirinên wê pîr zêde wê ji temen ve wê diyarker bin. Di wê çerçoveyê de wê di çerçoveyekê de wê, çendî ku wê di warê pêşketina wê de wê weynek mazin û dîrokî wê bi pêvajoyên pêşketina wê re wê bileyizê jî wê ji gelek aliyan wê, di warê pêşketinên civakî de wê, ji kirina bindestkirnê wî xwe xilas nekê.

Ol wê di aslê xwe de wê, dema ku mirov di çerçoveya destûrên wê û olzaniya wê de bihizirê wê mirov dibîne ku wê bi pêşxistina çanda xwe ya baweriyê re wê, di dewama wê de wê civake xwe wê biafirênê. Ol wê, ji destpêkê ve wê, di wê çerçoveyê de wê, dema ku wê mirov wê bi cûdahiya wê re wê werênê ser ziman wê bi hezanî wê, weke ku mirov dikarê wê fahmbikê wê bi xosletên xwe yên teybet ên bi serê xwe û çerçoveya xwe ya rêgezî û hwd re wê, dikarê wê werênê ser ziman. Olek bo ku ew weke ole bê dîtin û hasibandin hewce nakê ku ew xwediyê bersiva hemû aliyan û ankû pêşketina wê bê.

Ol wê dema ku mirov wê fahmbikê di serî de wê, weke hizra pêşî a mirov a di derbarê xwezayê de jî bê. Di wê rengê de wê di awayekê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê di nava jîyane me de wê mirov wê, weke aliyekê wê bi wê re wê di xwe de wê di mejiyê xwe de wê bigihîje hevgirtineka rewîstî û hwd jî. Rewîstek hevbeş wê di nava jîyanê de wê bi mirov re wê pêşkeve. Her wusa wê zêhnek hevbeş wê di wê çerçoveyê de wê pêşkeve. Di aslê xwe de ev têgîna *hevbeşiyê* ku mirov hinekî li ser wê bisekinê wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê di nava mirov de wê çendî ku wê çerçoveyek darêjkî a jîyanî wê bi

wê re wê xwe bide nîşandin lê mirov wê di mejiyê xwe de wê, bi wê re wê, hin bi hin wê bê xwediyê hizirkirinên xwe bixwe. Di wê çerçoveyê de wê hevbeşî wê gotinek razber û teorîkî wê di wê warê de wê bimênê. Di dewama wê de mirov dikarê wê fahmbikê ku wê aqilê mirov wê di wê çerçoveyê de wê, ew wê têngînê wê weke destûrekê wê ji xwe re wê bigirê û wê, weke ego, destûr, ezîtîyekê û hwd wê hilde li dest.

Piştire jî wê li ser wê re wê bidest xwe hanîna li ser ziman wê bikê. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare teorîkî a fahmkirina destpêka pêşketina hevbeşîya olî wê di aslê xwe de wê, di wê warê de wê, ji aliyekê ve wê bi levkirina xosletên mirovê ên bi dîtbarî wekehev wê hinekî wê di temenê wê de wê ew wê hebê. Bawerî wê di temenê wê de wê bi hizirkirinê re wê aliyekê hebûna zindiyê ê ku mirov wê bi derûnî wê dikarê wê fahmbikê wê hebê. Di wê warê de wê, dema ku wê têngînek bi ezîtî a ku wê mirov wê di xwe de wê bi wê re wê bihêz wê bide hîskirin ku mirov mihtacê wê dibînê wê bi wê re wê li ser wê re wê ew wê pêşbixê.

Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê werênê ser ziman ku wê ol wê aliyekê civakî ê bi sazûman wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê biafirênê. Têngîna bi ajoyî ê hebûnî ku mirov bi wê dijî wê mirov wê bi bawerîyê wê xwe bi wê bide girêdan. Di kurdî de gotina baweriyê wê ji aliyekê ve wê temenê wê li ser yaqinkirinê wê avabê û yaqinkirin wê mirov nikarê wê tenê wê bi têngîna bweriyê re wê fahmbikê. Wê hîsîyeta mirov a di derbarê gihiştina 'rastiyê' de wê, di wê warê de ku mirov wê yaqinkir ku ew rasta wê ew ku ew rêz hat olê wê bi awayê bawerkirinê wê xwe bide nîşandin. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di serî de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê bawerî wê, di wê rengê de wê, xwe bide nîşandin. Ji aliyekê ve wê destûrên baweriyê ku wê hinekî bi rewîstî wê xwe biadilênin û wê bi wê bikin ku wê bidina tevgerandin wê, di dewama wê de wê, weke aliyekê wê jî wê, wê hîsîyeta me ya bi yaqinkirina bi rastiyê a biazil ve girêdayî wê werina ser ziman. Lê di wê rewşê de di dewama wê de mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê destûtên tevgerandinê ûp adilandinê wê di sserî de wê, weke aliyekê giring wê li nava jîyane civaknasî a nava mirovan jî wê bihizirê. Hemû rêgez û destûrên ku wê di derbarê tevgerîn, kirin û xuyên me yên jîyanî de bin wê di wê warê wê bi têngîna 'ji hevdû vaqatandina ya baş û nebaş û wê li ser wê re ku wê weke referans wê hilde û wê werênê ser ziman wê di wê warê de wê, ev çerçoveya wê ya civaknasî wê di temenê wê de wê hebê. Di aslê xwe de wê, di wê rengê de wê, ji aliyekê ve wê bi

destûrkirina rengê kirinên me jî bê. Di aslê xwe de wê ol wê ji wê aliyê ve wê weke têtîneka ku wê weke ku mirov kifşdikê wê bi aqilî wê pîr zêde wê hey û balê wê bide ser fahmkirin û têtîhiştian kirina jîyanî û têtîkiliya wan a bi hevdu re ku wê li ser çî esasê û temenê wê bibê û wê ew wê bi wê 'rast' wê were dîtîn.

Di warê fahmkirina têtîna civaknasiyê û baweriyê bi hevdu re wê di dewama wê de wê were dîtîn ku ew ya ku wê weke *biolkirinê* wê were dîtîn wê weke *biaqilkirinê* wê ji aliyekê ve jî wê were xwandin. Di wê çerçoveyê de wê di nava wê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê werênê ser ziman û wê fahmbikê.

Ol wê, di destpêkê de wê weke ku mirov wê kifşdikê wê ji hinek pêwîstiyên ku wê di zikhevdu de wê bi jîyane mirov re wê xwe bidina nîşandin re wê pêşkeve. Di serî de wê yek ji wan wê jîyane civakî û sazûmana wê bê. Aliyê din jî wê, hizirkirina mirov a di derbarê xweza, jîyan û rengê dîtina wê ya bi hiş bê. Ti têtînen baweriyî nîn in ku ew ne di derbarê jîyanê de bin.

Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê jîyane civakê wê di wê çerçoveyê de wê, ji aliyê wê ve ku mirov gotinekê jî bê wê li ser wê bêjê mirov dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, çerçoveyek wê ya bi derûnî û civakî wê mihtaciya ku mirov bi hevdu re bijî wê, hinekî jî wê ji wê were. Di dewama wê de wê weke aliyekê din wê di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare civakê wê, di wê çerçoveyê de wê li ser temenê têtînen hevbeş û her wusa fahmkirineka hevbeş û hwd re wê xwe bide nîşandin. Ev jî wê weke aliyekê giring ê ku mirov di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di mijare fahmkirina darêjkên bawerî ên destpêkê de wê mirov dibînê ku wê weke têtîna di derbarê xwezayê de bin. Wê weke têtîna destpêkê fahmkirina xwezayê bin. Wê di destpêka wan fahmkirinan de wê were dîtîn ku wê rûdanên xwezayî wê hinekî jî wê bi xwe re wê pêwîstiyeka fahmkirinê a ji xwe wê li mejiyê mirov wê bi wê re wê, bidina dîyarkirin.

Di dewama wê de mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di dewama wê de wê pêvajoyên hişmendiya baweriyê ku wê pêşkeve wê, di destpêkê de wê, bi wê re wê were dîtîn ku wê kirinên jîyanî wê, di destpêkê de wê, bèn lêpîrsînên. Wê di wê çerçoveyê de wê, weke fahmkirineka ji kirinê

bê. Lê kengî ku ew ku ew bi rêgezî ji wê kirinê û têngîna wê dûrket wê hingî wê weke dogmayekê wê bidest pêşketina xwe bikê.

Di mijare fahmkirina jîyanê, destpêka wê, kirinên nava wê û hwd wê, di wê rengê de wê, xwe bi wê re wê bigihênê li têngînekê. Minaq wê bi mitolojiya sumerîyan û heta ku wê bê pêjneka mîtolojiya afirandinê wê dema ku wê ji parsûyî Enki ê tihêlê wê nîntî wê were afirandin wê piştre wê, di olzaniyên piştre ên demên aqil ên olên semewî de jî wê bi vegotina *adam û hawa* re wê şêwa û awayekê vegotinê wê bistênê. Wekî wê, pêjna hevdû kuştinê wê bi *ya habil û kabil* re wê were bi gotin kirin. Weke van rewşan em dikarin gelek awa û rewşên din jî bibînin û werênê ser ziman. Di dewama wê de wê jî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirinê wê di wê rengê de wê ev rewşên ku wê bikevina jîyane mirov de wê dijwariyek ji wan wê xwe di jîyane mirov de wê bide biriqandin.

Di mijare fahmkirina pêşketina baweriyê û destpêka wê de wê, di wê rengê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, bi dîtina hevdû a di nava hevdû re de wê, hin bi hin wê hişmendîya civaknasî ku wê pêşkeve wê weke aliyekê din ê giring wê xwe bi wê re wê, ji aliyekê ve wê bide dîyarkirin. Hişmendîya civaknasî ku mirov ji kîjan aliyê ve wê li wê binerê wê mirov diakrê di dewama wê de wê bi wê re wê bêjê ku wê, bi hişmendî wê ji aliyekê ve wê kifşkirina hebûna hevdû wê di temenê wê de wê hebê. Aliyê din jî wê, bi biolojikî, derûn û hwd li hevdû hoyandina hebûna zindiyî wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê, dema ku mirov hevdû dibînin ku çendî ku mirov hevdû nasbikê û ankû nasnekê jî wê dengê hevdû bihîstin, bi hevdû re danûstandin û axiftin, dîtina hevdû bi dîtbarî û hwd wê bandûra wê pîrr zêde wê li ser hebûna mejiyê mirov a derûnî û civaknasî wê hebê. Heta ku wê di pêşketin de wê, temenê wê biafirênê. Pêvajoyên pêşketinê ku wê derbasbikê wê, di dewama wê de wê afrîneriyekê wê bi xwe re wê bidina çêkin. Mirov wê di nava wê afrîneriyê de wê xwe biafirênê. Wê pêvajoyên pêşketinê wê bi xwe û jîyane xwe re wê bijî.

Di nava jîyanê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên pêşketina baweriyê wê ji aliyekê ve wê bi kombûn û pêşketina ve wê girêdayî bê. Di encama dawî de wê, bawerî wê temenê wê li ser zêhn û têngîhiştineka hevbeş wê xwe bide civaknasî kirin. Wê di dewama wê de wê, bi aliyekê din ve jî wê di wê rengê û awayê de wê bi wê re wê pêvajoyên wê bi xwe re wê bide pêşxistin.

Wekî din wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirina bawerîyê wê, di wê rengê de wê, dema ku mirov wê fahmbikê wê, di aslê xwe de wê, têkiliya wê di nava jîyane civakê de wê bi wê re wê pêşketina wê re wê, xwe bide nîşandin. Bawerî wê, ji kîjan aliyê ve ku mirov li wê binerê wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mijare civaketiye û pêşketina wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Her wusa girseyîbûna bi hevdû re û li dora zêhnê hevbeş û destûrên hevbeş gihiştina hevdû wê cewherê wê bi pêşketina wê re wê bide afirandin.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare civaknasîya komî û pêşketina wê, di wê warê de wê weke aliyekê ku mirov dikarê wê bikirpênê bê. Di aslê xwe de wê, bi awayekê bi zanînî bê û ne bi zanînî bê wê mirov wê, heya xwe wê hin bi hin wê li ser jîyane xwe ya navendî a ku ew bi hevdû re dijîn wê bide çêkirin. Wê, di wê rewşê de wê, di wê çerçoveyê de wê weke temenên kifşdikin rewîst, destûr, kevneşopî û hwd wê, pêşkevin. Ev jî wê weke aliyana ku mirov dikarê di dewama wê de wê bi wê aliyê re wê di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê werênê ser ziman bê.

Wê di wê warê de wê pêvajoyên pêşketina xate baweriyê wê di nava jîyane civaknasî de wê, rêgezên destûrî, rewîstî û kevneşopî wê weke aliyekê giring wê di wê warê de wê, xwe weke aliyana rastker ên ku ew diafirênin wê bibin. Ji aliyê têgîna çandî ku mirov li wê bihizirê wê bêgûman wê weke aliyekê giring ku wê temenê wê li ser esasê pêvajoyên pêşketina jîyane komî bê wê kevneşopî wê bi demê re wê weke renekê hişmendî wê pêşkeve û wê piştê wê bi pêvajoyên pêşketina baweriyê re wê bi hişmendiyên cûda wê rewîst û piştê têgînên destûrî û hwd wê ji wê bîr derxistin û wê bi wan re wê jîyan wê were kifşkirin. Civakên rewîstî, wê di wê çerçoveyê de wê pêşketina wê ji aliyekê ve wê hem li gorî rêgezên rewîstî bê û hem jî wê ji aliyê kevneşopî û destûrî ve wê li gorî wê xwediyê pêvajoyên pêşketinê bê.

Rewîst di asta dawî de wê di aslê xwe de wê, renekê destûrî jî ê civakên demên saristaniyê ên hemdem jî bê. Di wê çerçoveyê de wê, lêgerîna li menewîyetê û hwd wê, di wê çerçoveyê de wê xwe bide gihandin li temenekê. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê fahmbikê û wê werênê sr ziman ku wê, mijare pêşketina destûran û rewîstê bi hevdû re wê, bi awayekê bandûra wan li pêşketina hevdû wê weke aliyekê din ê ku mirov dikarê balê bikişênê li ser wan. Di aslê xwe de wê mijare destûran wê, ji aliyekê ve wê di destpêka pêşketina wê de wê weke aliyekê ku wê li gorî wê temenê

rewîstî ku wê were hizirkirin bê. Piştî ku ew hat hizirkirin û pêşket û pê de wê, bi wê re wê, di nava wê rewşê de wê weke rêgezêkê wê bê hanîn li ser ziman. Wê bi pêşketina wê re wê, temenê zorê li jîyane mirov jî wê bi wê re wê, xwe hin bi hin wê bide afirandin. Têkiliya faktora zorê û destûrê wê di wê warê de wê ji aliyekê ve wê di wê pêvajoyê de wê bi hevdû re wê pêşkeve. Di aslê xwe de wê destûr û zor wê di wê rewşê de wê weke rewşek zorê û di dewama wê de pêşketina tundûtûjiyê jî wê di dewama wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Pêvajoyên baweriyê wê di dewama wê de wê weke aliyekê din wê di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di demên şariştani de wê weke çerçoveyna bi sazûmanî ên ku wê pêşkevin bin. Wê di wê çerçoveyê de wê temenê wan jî wê li ser wê temenê destûrî wê demzrendî bê. Pêvajoya baweriyê û wê temenê destûrî ku wê temenê rewîstî ji wê re temenî kir wê di aslê xwe de wê ji aliyekê ve wê di wê rengê û awayê de wê weke ku wê hevdû di pêvajoyên pêşketinên zêhnî û hwd de wê bigihênina hevdû û wê temen bikin. Li vir pêvajoya fahmkirina faktorên baweriyê wê, di aslê xwe de wê weke aliyekê bi sazûmanî ê di astek zêhnî a jor û temenî de wê xwe bide nîşandin wê mirov dikarê wê salixbikê û wê werênê ser ziman.

Di nava jîyane komên serekayî ên destpêkê de wê, di sserî de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê piştî ku wê pêşketinên totemî wê pêşkeve wê di nava jîyane wan de wê saûzmanek wê pêşkeve. Ev jî wê bi demê re wê, di aslê xwe de wê destpêkek bi şariştanî bê. Lê di wê dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê serwerîbûyîna têngînên zêhnî wê di wê çerçoveyê de wê di nava jîyane komî de wê bi xwe re wê gelek aliyên din wê piştî di nava jîyane komê de wê werênê. Jîyane komê wê di wê warê de wê ji gelek aliyan ve wê, bi wê êdî wê pêşkeve.

Sazûmanên bi jîyane komî wê bi têngînî wê bi rêgezên rewîstî wê xwe bidina dîyarkirin. Di wê warê de wê di dewama wê de wê rewîst wê bê weke rêgezêk ku wê hemû aliyên kirinîniyên jîyanî wê di nava xwe de wê bikê ku wam bigihênê li wate û salixkirinekê. Wê rengê de wê, weke aliyekê girîng wê di dewama wê de wê, pêşketina nava jîyane komî wê bi wê re wê pêşketina wê bibê. Wê, ji hevdû cûdakirinên bi zêhnî ên li ser aliyê baş û yê nebaş re wê bi wê re wê pêşkeve. Wê kirinên mirov ên baş û nebaş ku wê encamên wê xwe bidina nîşandin wê ew di mejiyê mirovan de wê bina dema biriqînên zêhnî jî. Wê li ser wê re wê êdî wê bidest hizirkirinê wê bê kirin. Wê ew jî wê, bi wê re wê weke aliyna

ezmûnî ku mirov wê dikarê wê fahmbikê bê. Di wê rengê de wê azmûn wê di temenê rewşên rewîstî û pêşketina wan û serwerîya pergale wê ya li jîyane mirov jî bê.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirina jîyane komî wê di wê rengê de wê, weke aliyekê giring wê xwe di dewama wê de wê bide nîşandin. Bawerî wê di dewama wê de wê weke têgînek pergali a zêhnî ku wê rengê kirinên me wê bi hişmendîbûyîna wan re wê bide dîyarkirin jî bê. Di wê çerçoveyê de gotinên weke 'li kirina xwe bi hey ba', 'zaniba ku tû çî bikê', 'pêşîya bava xwe bibîna', 'rast bêja', 'rast bika', 'xirabîyê neka', 'bi hevdû re baş bin', 'ji hevdû ra qanc bin' û hwd weke van gotinên ku wê bi gelek alî û awayên din wê mirov karibê werênê sr ziman wê weke aliyna zêhnî û rêgezî jî wê di nava jîyane mirov de wê hin bi hin wê ji temen ve wê weke piçna hişmendiyan wê pêşkevin û wê serwer bibin. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirina bi bawerî jî wê, li ser wê re wê di wê rengê de wê, xwe di awayekê de wê bide pêşxistin.

Pêvajoyên pêşketina rewîst û baweriyê wê di pêvajoyên piştre ên jîyane bi sazûman a civakî de wê di zikhevdû de wê pêşkevin. Di wê çerçoveyê de ku wê bawermendek wê weke kesekê xwediyê rewîstek baş bê wê, were dîtin wê di dewma hevdû de wê ev di zikhevdû de pêşketina wê bê. Di wê çerçoveyê de wê ev wê bi demê re wê weke aliyekê giring wê di nava jîyanê de wê hin bi hin wê pêşketina wê bi sazûman wê bibê. Wê weke aliyekê bi pergali wê di nava jîyane civakî a demên piştre de jî wê xwe bide nîşandin. Ev jî wê pêvajoyên fahmkirîna ên piştre wê bi pêvajoyên wê re wê ji aliyekê ve wê rengê jî wê bi xwe re wê bide nîşandin. Demên felsefeyê wê minaq wê weke demna ku wê bi rêgezî wê di wê warê de wê bi derxistinên li têgihîştinê re ku wê li gorî wê were jîyankirin bê. Demên piştre ên hemdem wê di dewama wê de wê weke rengna pêşketina bi aqil û rengên wê re wê xwe bidina dîyarkirin.

Pêvajoyên piştre ên pêşketina olê û baweriyê

Pêvajoyên piştre ên pêşketina ol û baweriyê ku mirov wan hilde li dest û hinekî li wan bihizirê wê di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê werênê ser ziman ku wê weke aliyna giring êw pêşkevin. Di wê warê de wê pêvajoyên baweriyê ên piştî demên totem û anamismê wê di serî de wê, pêvajoya mitolojiyê ku wê bi awayekê têgihîştinî û gihiştî sazûmanek civakî jî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman bê. Pêvajoyên

mîtolojiyê û civaketiya wê ku mirov wê li wê bihizirê wê di wê rengê de wê, bi xosletên aqil ên bêsinor ên hizirkirinê re wê xwe bide nîşandin. Wê li gorî rengê aqilê felsefeyê û hwd wê, sazûman û rêgezên wê yên hizirkirinê ên kifşkar ên hişk wê nebin. Wê minaq ku miov weke zindiyekê nikarê bifirê wê di hişê xwe de wê hizirbikê ku ew difirê wê wusa wê bîne li hiş bîra xwe. Wê bi wê rengê wê xwediyê hizirkirinekê. Pêvajoyên olî ên pirryazdanî ku wê pêşkevin wê li ser wê temenê wê pêşkevin.

Pêşketina têgîna yazdanan wê di aslê xwe de wê di dewama wê de wê weke aliyekê giring ku mirov di nava wê kevneşopîya fahmkirnê a bi têgînên baweriyê ên destpêkê re wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ev jî wê mejuya wê heta demên komên civakî ên ku wê pêşkevin wê herin. Di nava komê de wê kesên serwerî, serdest, weke serek, weke kesên bi aqil û jîr li pêş hwd wê bi van girêdayî wî dêmenekê wê hebê. Di serî de wê di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê kifşbikê û wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê ev jî wê piştî wê bi xwe re wê pêvajoyên pêşketinê wê bide afirandin. Di demên piştî wê kesên ku ew di demên berê bi aqilê xwe û jîyane xwe derketina li pêş wê, weke *yazdanna* wê werina dîtin wê li wan wê têgîna bi nirxî wê werina baxşirin.

Di dewama wê de mirov dikarê wê weke aliyekê din jî wê werênê ser ziman ku wê di dewama wê de wê weke aliyekê din ev wê, bi zêdeyî wê bi wê re wê weke aliyekê giring ê bi fahmkirina mirov re wê hin bi hin wê pêşkeve bê. Em li vir wê jî wê weke aliyekê giring wê werênina ser ziman ku wê pêvajoyên pêşketina yazdanan û ya rewîst û ji hinek aliyan ve ya bawerîyan jî wê weke ku wê di hinek cûdahiyên ji hevdu cûda de wê pêşkevin. Piştî jî wê, minaq wê weke bawermendek wê bi zêdeyî wê weke xwediyê rewîstek baş wê were dîtin. Di mîtolojiya yazdanan de wê, kesê weke bawermend û xwediyê rewîstek baş wê di destpêkê de wê weke kesekê ku ew li wan girêdayî û di gotina wan de wê were dîtin. Di wê rengê de tefsîrkirina rewîstê wê weke aliyekê ku wê di temenê îteatê de ku wê were şîrovekirin bê. Ev wê di aslê xwe de wê, di şîroveyê de wê weke ku wê, rewîst wê ji rastiya wê ji ji hinek aliyan ve weke ku ew were dîrkirin wê di dîmenekê de wê bi wê rengê wê were dîtin. Di wê rewşê de wê rengê ku ew bi wê dihê şîrovekirin wê bê xistin temenê girêdanê a di çerçoveyek hîyararşîkî a yazdanî de.

Piştire di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirina civakê wê di dewama wê de wê di wê rengê de wê weke aliyekê din wê xwe bide nîşandin. Kesê yazdan wê weke kesê dervî wê ê ku ew wê diafirênê wê di mitolojiyê de wê were dîtin. Di dewama wê de wê ew tenê wê weke rengê jîyane bawermend wê were dîtin. Wekî din wê di dewama wê de wê baawerî wê dema ku wê were û pêşkeve wê di dewama wê de wê ew jî wê, piştr wê di temenê bawerkirin, yaqinkirin û fahmkirina yazdan wê were dîtin. Wê ev wê weke tégîn û nirxna ku wê li dora gotina yazdan wê bèn girêdan bin. Wê, bi wê re wê weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê werina girêdan. Di wê çerçoveyê de wê di serî de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirinê a bi baweriyê re wê di wê rengê de wê, rengê wê were dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê tégîna baweriyê, rewîst û yazdan wê di wê çerçoveyê de wê, çêkirina tékiliya nava wan wê di dema civake mîtolojiyê de wê bi jîyane wan re wê bi hewldana pêşxistina jîyanek civakî a ku ew bi îteata yazdanan dijî re wê xwe bi wê re wê bide nîşandin. Di wê çerçoveyê de wê tékiliya bawerî, rewîst û yazdanan wê piştire wê, di wê temenê de wê di dewama hevdû de wê pêşkeve.

Lê wê jî wê weke aliyekê din wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê rewîst û zanîn wê di pêjna kesê bi rewîst weke kesê bi zane ya de wê xwe di dîmenekê de wê bide nîşandin. Piştire wê ev pêjn wê di nava pêjna baweriyê de wê were bicihkirin. Lê di nava baweriyê de wê di astek hîyararşîkî a jorîn de wê li ser serê kesên ji zêrê ên bawer dikin wê were bicihkirin.

Di mîtolojiya sumer de wê di aslê xwe de ev rengê ku me hanî ser ziman wê di demên pêşketinê ên piştire wê dîmenekê wê bê dayîn nîşandin. Wê di dewama wê de wê ew wê were hanîn li ser ziman ku wê ew wê bi wê re wê were jîyankirin. Wê di dewama wê de wê piştire wê dema ku wê di wê demê de wê temenekê giring wê tékiliya yazdan û baweriyên wê bi hevdû re wê were danîn wê pêşkeve. Ew jî wê avakirina bawergehan bê. Bawergeh wê bi navê yazdanan wê di wê rengê de wê pêşkevin û wê di wê rengê de wê di dîmenekê de wê ew wê werina ser ziman. Wê tékiliya bawerî û yazdaniyê wê di wê rengê de wê bi hevdû re wê dênin.

Mitolojiya sumerîyan wê di wê warê de wê weke aliyekê giring ê fahmkirina wê xate pêşketinê wê di xwe de wê bide nîşandin. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê

bi wê re wê hin bi hin wê pêşkeve û wê derkeve li pêş. Mîtolojiya sumerîyan wê weke ku em di demêmn gûtî-qasît û piştire demêmn hûrî û mîtannîyan de kifşdikin wê, bi awayekê bawerîyên pirryazdanî wê pêşkevin. Di wê çerçoveyê de wê, di wê demê de wê baweriyek bi pirr yazdanan wê bi demê re wê pêşkeve. Lê wê di wê demê de wê, hin bi hin wê têngîna baweriya bi pirr yazdanan ku wê pêşkeve wê pêvajoyên olî ên xate yazdaniyê a yekxwûdayî wê, bi mîtra û piştire bi zerdeşt re wê, pêşkeve. Piştî wan re wê Manî wê di dewama wan de wê ola xwe wê bide pêşxistin. Di dewama wê de wê piştire wê li ser wê temenê wê olên semewî ên yekxwûdayî wê pêşkevin. Wê ji wan nîrxên wê xatê wê xwe biafirênin û wê bidina pêşxistin. Wê di wê warê de wê, dema ku em li rengê pêşketinên bi têngîni û rengên wan, vegotinên olî ku wê temenê pêşketina wan wê biafirênin û hwd wê, di tewratê de jî, incilê de jî û wê di kuranê de jî wê temenê wan wê di wê rengê de wê, weke çavkanî wê ev ew xate pêşketinê a ji demên sumerîyan ku wê xwe bide domandin bê.

Piştire jî wê di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê ev wê bi demê re wê pêvajoyên pêşketinê wê bi xwe re wê bide jîyankirin û wê pêşkeve. Heta ku wê dem wê were demên pêşketina aqil û hwd wê ev pêvajo wê xwe bide nîşandin. Di demên aqil de wê bawerî wê, bi navê olê û hwd wê êdî wê pergale xwe ya fahmkirinê, baweriyê û rewîstê wê bi hevdû re wê di çerçoveyek giştî de wê biafirênê. Gotina olê wê di wê çerçoveyê de wê hinek wateyên wê yên di zikhevdû de wê li ser pêvajoyên pêşketinê re ku mirov bi wê re dahûrbikê wê bi wê re wê hebin ku mirov wan fahmbikê û wan werênê ser ziman bê.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê, weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê aliyê fahmkirina olê wê di wê çerçoveyê de wê, di wê rengê de wê pêşkeve. Ol wê, baweriyê hilde li nava xwe, wê yazdan jî hilde li nava xwe, wê fahmkirinê jî wê bi aqilê pêşketî wê hilde li nava xwe, wê rewîstê jî wê hilde li nava xwe û wê li ser wan re wê bi hevdû re wê bi wan re wê pêvajoyên pêşketinê wê bi wan re wê di xwe de wê bijî. Pêvajoyên pêşketinê ên olî wê di wê rengê de wê, ji aliyê olî, bawerî, rewîstî û yazdanî ve wê, xwediyê temenna bi pergali ên di zikhevdû de ku wê pêşkevin jî bin. Wê di wê rengê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê mirov dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di nava jîyane civakî de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê ev elementên ku wê ol wê bi wan pêşkeve û wê di temenê pêşketina wê û

girseyîbûna wê de wê cihbigirin wê di aslê xwe de wê, weke aliyna ku wê têkiliya wê girseyîya civakê û olê jî ku wê bi hevdu re wê bide danîn bê. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê, komên bi bawer, xwedî rewîst û yazdan ku wê bijîn wê biafirin. Di wê rengê de wê ev jî wê weke komna biol wê werina dîtîn û wê werina ser ziman. Di wê rengê de wê, ev aliyên têtîgînê ên bi pergal ku wê di nava hevdu de wê pêşkevin wê di aslê xwe de wê weke aliyan giring ên ku em di wê çerçoveyê de wan fahmbikin û wan werênina ser ziman bin.

Di mijare fahmkirina civakî de wê, di serî de wê, ev alî wê weke aliyna afrîner bin. Rewîst û bawerî wê di aliyên têtîgînê û bi pergal ên afrîner bin. Wê di wê rengê de wê, ev herdû alî wê di temenê afrînerîya têtîgînê a ku wê temenê baweriya li yazdan wê biafirênê bê, Bawerî wê, di kurdî de wê weke gotineka ku wê, bi wateya yaqinkirin û fahmkirinê bê. Di dewama wê de wê, temenê wê li ser fahmkirin û gihiştina fahmkirin û derxistina li têtîgiştinê bê. Di wê rengê de wê, weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê jî mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê jîyane civakî wê di wê çerçoveyê de wê bi temenekê wê pêşkeve. Di aslê xwe de wê bi têtîgîna yazdaniyê re wê, temenê serkîya li ser serê wê û di dewama wê de wê, temenê serdestîya li ser serê civakê a bi rêveberî wê di demên piştire ên pêvajoyên pêşketinê de wê biafirênê. Di wê rengê de wê, nûqtaya ku wê ol û civak wê ji hevdu wê qûtbibê û wê tenê wê civakê weke girseyên ku ew bawerbiikin wê bibînê û wê werênê ser ziman û wê bi wê re wê, baweriyê wê weke têtîgîneka bi xwe ve girêdanê ku wê bi erkbikê wê di wê çerçoveyê de wê di dewama wê de wê pêşkeve. Ev jî wê weke aliyekê din ê giring ê ku mirov dikarê wê di serî de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Ol, civak û demên piştire ên hemdem

Di demên piştire ên hemdem de wê dema ku mirov bahsa olê bikê wê, di serî de bahsa olbûnekê bikê. Olbûn wê di serî de wê, ji baweriyê zêdetirî wê çerçoveyek rewîstî, bawerî, yazdanî, civakî û hwd wê, di nava hevde wê di xwe de wê bide nîşandin. Olbûn wê di awayekê de wê weke awayekê bi rêxistinê, pergalê û sazûmanî ku wê di zikhevdu de wê pêşkevin bin. Di wê rengê de wê olbûn wê ji aliyekê din ve jî wê çendî ku wê bi olzanî wê, demên berê ên berî demên mîtolojiyê û demên mîtolojiyê jî wê ji xwe re wê di şewayê pêşketinê de wê bikê temen jî lê wê ji wê zêdetirî wê bi gotina olbûnê re wê hebê. Ew jî wê, di rewş û awayê pêşketina aqilê felsefeyê re wê rastî dema wê were.

Di mijare ol û olbûnê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, demên aqil ên felsefeyê wê taqabûlî dema olbûnê bikê. Wateya olbûnê wê çêbê? Di seî de wê di çerçoveyek civakî de wê bi pêvajoyên pêşketinê a bi aqil re gihîştina li sazûmanek bi pergali re wê xwe bide nîşandin. Di wê rengê de wê, destpêka pêvajoyên pêşketina olbûnîya hemdem wê bi demên kevnera ên felsefeyê re wê ji aliyekê ve wê destpêbikê. Wê di wê çerçoveyê de wê aqilê demê felsefeyê wê, di wê warê de wê, bi zêdeyî wê paqijkirinekê di nava olê de jî wê bikê. Wê ji mitolojiyê wê paqij bikê. Wê wekî din wê bi aqil wê şîroveyê wê bikê. Wê rêgezên wê di wê çerçoveyê de wê li ser temenê bawerî, rewîst û bawerkirinê wê bide rûnandin û bi wê re gihandina li zanînekê wê bide pêşxistin. Di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê, di serî de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Di mijare ol û aqil de wê, di wê rengê de wê, pêşketina wan a bi hevdû re wê ji aliyekê ve wê, mirov nikarê ji pêvajoyên pêşketina civakê û awayê wê yê demê dûr wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê civaketiyekek ku wê bi aqil wê pêşkeve û wê êdî wê pêvajoyên xwe yên pêşketinê wê bijî li gorî wê fahmkirinek olî û bawerî wê, di wê rewşê de wê weke aliyekê giring wê xwe bide nîşandin. Wê weke pêwîstiyekê wê xwe bide nîşandin. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê demên kevnera wê bi aqilê felsefeyê ku wê pêşkeve wê, tiştê giring wê bikê. Wê aqil wê bi serê xwe wê di temenekê ku wê bigihênê rengên wê yên fahmkirinê ên weke mantiqê û hwd. Lê di dewama wê de wê, olê jî wê, bike berlêpîrsînê de. Çendî ku ew lêpîrsîniyên olî wê weke 'redkirina olê' wê werina şîrovekirin jî lê di aslê xwe de wê ji aliyekê din ve jî wê xîmetî wê bikin ku wê olek dema aqil li ser çî esasê û olzaniyê were pêşxistin wê reng û rêya wê jî wê di awayekê de wê bi wê re wê bide nîşandin.

Nîqaşên di wê rengê de ku wê, bi felsefeyê re wê di demên kevnera de wê werina nîqaşkirin wê encama xwe wê di dema piştî dema kevnera ku wê were û wê weke dema serdema navîn wê bi navkirin de wê bide nîşandin. Di wê demê de wê, di awayekê de wê, ev rengê pêşketinê wê bi olî wê xwe bide nîşandin. Lê di aslê xwe de wê rengê pêşketinê wê jê bi sêlingan divê ku mirov wê fahmbikê. Lingê pêşî ku wê pêşketina ji baweriyê bi ber olbûnê ve bê wê, lingên wê ji rewşa girseyîbûyînê wê bi ber civakbûnê ve bê. Aliyê din jî wê ji aliyê aqil ve bê wê ji aqilê mîtolojiyî wê bi ber aqilê felsefeyê û ji aqilê felsefeyê bi ber aqilê zanyarî

ve pêvajoyên pêşketinê ku wê bi wê re wê di zikhevdû de ku wê bîn jîyankirn bin.

Lê ji aliyekê din ve ji wê, ev her sê alî wê bandûra wan li hevdû û pêşketina hevdû jî wê di temenê ji hevdû re bûyîan temen re wê bibê. Di wê rengê de wê, weke aliyekê giring wê di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di mijare fahmkirina aqilê olî ê demê de wê minaq wê bi *filosofên olî minaq ên weke augustinus* ku wê derkevin wê olbûnê wê nbi aqil û aqilekê felsefeyî ku wê di wê warê de wê bi wê re pêşbixin wê di wê çerçoveyê de wê, xwe bide nîşandin. Filosofên olî wê di warê de wê di aslê xwe de wê di destpêka olî wê di demên kevnera de wê pêşketina wê bidina destpêkirin bi derketinên xwe re.

Di dewama wê de mirov dikarê wê jî wê werênê ser ziman ku wê di wê warê de wê ber ku wê ardnigarîya fahmkirinê wê demografîya civakî û pêvajoyên wê yên pêşketinê bin wê, di wê rengê û awayê de wê li ser wê re wê li gorî demê û aqilê demê wê çawa wê were fahmkirin wê weke aliyekê giring wê xwe bi wê re wê bide nîşandin. Di dewama wê de wê jî mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê derketina filosofên olî wê piştî filosofên felsefeyê û ankû di dema filosofên felsefeyê de wê, weke aliyekê wê yê giring ê ku mirov dikarê wê balê bikişênê li ser wê bê. Bêgûman ne derketina filosofên olî û ne jî hizrên wan mirov nikarê ji rêzê û tenê weke hizirna olî bi tenê wê werênê ser ziman. Di dewama wê de weke hizirna felsefeyî ên ku wê civak û olê wê bi hevdû re wê çawa bikina yek û wê bi hevdû ve wê girêbbidin û wê temenê fahmkirinê wê li ser wê re wê çêbikin wê di wê rengê de wê, bihizirin û wê werênina ser ziman.

Wê hemû qada wan a hizirkirinê ku ew çendî ku wê bi nepeniyekê û hêzek ne dîyar ve wê bidina gûrêdan jî lê wê dîsa wê qada hizirkirina wan wê jîyane mirov bê. Wê kirinên mirov ên hevbeş û takekesî bin.

Di wê rengê û awayê de wê di dewama wê de wê, ol wê zêdetirî wê di demên felsefeyê de wê, di aslê xwe de wê, aliye rewîstê wê bi zêdeyî wê weke ku wê hin bi hin wê derxê li pêş. Di wê çerçoveyê de wê hizrên sipnoza ên li ser rewîstê ên di pirtûka wê ya bi navê “etika” de wê, bi zêdeyî wê rewîstê wê weke aliyekê bi serê xwe wê werênina ser ziman. Wekî din wê di dewama wê de wê di serdemên navîn de wê weke ku em dibînin û kifşdikin wê di nava bawerî û aqil de wê hizirkirin wê bi zêdeyî wê derkeve li pêş. Wê aqil li pêşîya bawerîya were û ankû wê bawerî li

pêşîya aqil wê were wê, mijare gengêşîyên bi hizirkirinê, pêşxistina raman û zanînen demê re ku wê bibin jî bin.

Di wê çerçoveyê de wê, di serî de mirov dikarê wê jî wê werênê ser ziman ku wê demên serdemên navîn wê, di serî de wê, weke aliyekê giring wê, di nava wan de wê, weke aliyekê giring wê xwe bide nîşandin. Wê pêşketina civakbûnê wê di wê çerçoveyê de wê, di aslê xwe de wê, pêvajoyên wê, bi yên baawerî û olê re wê di wê rengê de wê ji aliyekê ve wê di zikhevdû de wê bimeşîn. Heta serdemên navîn jî wê wusa bê. Piştî serdemên navîn ku wê aqilê zanîne wê pêşkeve û wê bi awayekê layiqî wê ji hevdû cûdakirin wê pêşkeve wê, erka olê a civakê wê zanîn û felsefeya wê û pêvajoyên wê yên pêşketinê wê hildina li ser milê xwe. Lê disa wê weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di wê rengê de wê, di demên aqilê zanîne de jî wê, navaroka hizirkirinên me wê darêjkên wan wê ji aliyekê ve wê, weke ku wê bişibihina li yên olzaniyê. Olzanî wê, di demên hemdem de wê piştî serdemên navîn wê li rex têngîna rewîstê wê, cih bigirê û wê di awayekê de wê, di nava jîyane mirov de wê weke ku wê weyneke wê di wê temenê de wê bikê ku ew bileyizê. Di wê çerçoveyê de wê şîroveyên rewîstî jî wê ji aliyekê din ve jî wê, li pêşîya wê herin û wê li pêştir wê li deverekê wê cihê xwe wê bigirin.

Di dewama wê de mirov dikarê wê weke aliyekê din wê di serî de wê werênê ser ziman ku wê civak û felsefe wê, li şûna pêşketina ol û civakê a demên serdemên navîn wê weyneke jî wê di xwe de wê weke ku wê werênê li cih. Di wê rengê û awayê de wê di pêvajoyên pêşketina aliyên wê yên hizrî, aqilmeşandinê, hizirkirinê, şewayên hevdû fahmkirinê û hwd de wê, weyn wê bileyizê. Wê hizirkirinê wê bi xwe re wê di wê rengê û awayê de wê weke ku wê pêşbixê. Di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê felsefeya civakê wê hin bi hin wê temenê wê bi wê re wê, bi aliyên wê yên weke sazûmana civakî, rewîst, pêşketin, perwerde, dad û hwd re wê pêşkeve.

FELSEFE, ÇAND Û CIVAK

Felsefe wê dema ku mirov wê bahsa wê bikê wê weke têgînek hemdem a hizirkirinê jî wê bi xwe re wê di mejiyê de wê bide nîşandin. Di aslê xwe de wê felsefe û civak wê bi hevdû re fahmkirina wan wê, weke aliyekê giring wê taqabûlî pêşketina civakên hemdem ên ku ew bi aqil pêşdikevin wê bikê. Di wê çerçoveyê de wê, dema ku mirov wê bixwezê têkiliya pêşketina civakê û felsefeyê bi hevdû re wê fahmbikê mirov, divê ku pêvajoyên pêşketina felsefeyê jî wan ji destpêka wê bi rengên wê yên pêşketinê, fahmkirin û derxistina li têgihiştin û hwd bi hevdû re wan dibîrxê û bi wan re wê hilde li dest û werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê felsefe û civak wê di çerçoveya pêşketinê de wê mirov dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê bandûra pêşketina felsefeyê wê bi aqilî wê di wê de wê bi zêdeyî wê were dîtin.

Em dema ku bahsa felsefeyê û pêvajoyên wê yên felsefeyê dikin em demên destpêkê ên kevnera wê bi wê re dihênina ser ziman û demên navîn û ankû serdemên navîn weke demna ku wê di wan de wê felsefe wê kirina wê bisekinê wê werê dîtin. Lê di aslê xwe de wê, bi demê re ku mirov wê hinekî din kûr li wê bihizirê wê were dîtin ku wê demên navîn wê weke demna demezrendina civakî a li gorî aqilê felsefeyê jî wê mirov dikarê wê ji aliyekê ve wê fahmbikê. Di wê çerçoveyê de wê, rêgezên olî ku wê werina û pêşkevin bi aqil wê di wê çerçoveyê de wê temenekê wê biafirênin û wê li ser wê re wê hizirkirin, derxistina li têgihiştinê û pêşketin wê bi wê re wê bibê. Di dewama wê de wê jî mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên felsefeyê wê di wê rengê de wê, di çerçoveya fahmkirinê de wê civakek ku ew dihizirê wê, bi wê re wê derxê li holê.

Ya ku wê, temenê weke girse têgîna civakê û bi girseyîbûn nêzîkbûnê wê bikê mijare gengêşî û raperînen demên ku wê piştî demên kevnera wê werin wê hinekî jî ev temenê pêşketinê bê.

Di nava civakê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê di serî de wê werênê ser ziman ku wê mijare civakê wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê, ji aliyekê ve wê, bi aqilê felsefeyê ku mirov li wê dînerê wê weke mijarek felsefeyê jî wê xwe bide nîşandin. Di demên hemdem de wê felsefeyên civakê wê ji gelek aliyan ve ku wê li pêşketina wê wê ya

kirdeyî wê bihizirin wê pêşkevin. Wê di wê çerçoveyê de wê felsefe wê, weke têtîneka ku wê razberî û şenberîya xwe wê di nava civakê de wê bijî. Wê, temenê civakê, jîyane wê, rengên wê yên fahmkirinê, pêvajoyên wê yên pêşketinê, rengê zêhnî û hwd wê bi gelek aliyên din re wê mijare wê ya fahmkirinê bin.

Ji aliyekê din ve jî wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê di demên hemdem de wê, felsefeyê civakê wê bi têtîliyên civakê, xuyzanî, kirin û pêvajoyên wê yên pêşketinê û hwd jî wê bikê mijare xwe. Di wê çerçoveyê de wê, mirov wê li wer çî temenê wê bijî, çawa dijî, xwediyê çî rengê pêşketinê, qarakter, rewîst û felsefeya jîyanê ya wê di wê rengê û awayê de wê weke aliyekê giring wê di wê çerçoveyê de wê dikarê wê werênê ser ziman. Di wê rengê de wê mirov, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di dewama wê de wê, weke aliyekê giring wê hebûna civakê wê bi aliyên wê yên jîyanî û têtînî û hwd de wê bê fahmkiriin.

Civake felsefeyê

Civake felsefeyê wê weke têtînek civakî û ankû rengekê civakî ku wê bi felsefeyê wê bijî, pirsgrêkên xwe bibînê û wan çareserbikê û fahmbikê. Di wê çerçoveyê de wê, weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê mijarên xwe yên jîyanê wê biawayekê sazûmanî wê temen û têtîliya wan a civakî wê bi wê re wê fahmbikê. Di wê çerçoveyê de wê, mirov wê di nava wê de wê bi jîyane mirov de wê weke kirdeya jîyanê ku wê hemû hizirkirin wê li dorê wê were kirin bê. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê di wê çerçoveyê de wê li ser temenekê wekehevî, rastteqînî, haqani û hwd re wê ew wê bihizirê. Di nava jîysne mirov de ku mirov li ser mirov re bihizirê wê alîyên mirovî ên weke nbi dîrokî, civaknasî, derûnî, fîzyolojikî, biolojikî, xweza û hwd wê, hebin. Wê di dewama wê de wê şêwayên jîyanê û hwd wê weke aliyên ku wê di dewama wê de mirov dikarê fahmbikê û werênê ser ziman bê. Di dewama wê de wê jî mirov diakrê wê fahmbikê ku wê mijare pêşketina civakê wê di çerçoveyê de wê weke aliyekê giring ê mijare felsefeya civakê bê. Di wê çerçoveyê de wê di temenekê rast de pêşketina wê weke aliyekê giring ku wê li wê bîyonîyê û wê bikê ku wê fahmbikê û derxê li têtîhiştinê bê.

Piştî demên ronansê wê bi teybetî wê zanîn wê weke aliyekê temenî ê pêşketina jîyane civakî wê pêşkeve. Wê di wê çerçoveyê de wê mijar û pirsgrêkên pêşketinê wê ji xwe re wê bikê mijar û wê li ser wan wê

bihizirê. Di wê çerçoveyê de wê çawa wê were jîyankirin wê weke pîrsekê wê were kirin û wê li bersiva wê were lêgerîn.

Wekî din wê ji aliyê sazûmana civakê ve wê di çerçoveyek xwe hanîna ser ziman, serbestê û ankû mafûazadiyê de wê, xwe bide nîşandin. Di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê fahmbikê ku wê mijare civakê wê, weke aliyekê din wê xwe di wê rengê û awayê de wê bide nîşandin. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê sazûmanên civakî wê piştî demên ronansansê wê ji aliyê pêşketina mirov, wîn û xwestekên mirov hanîna wan a li cih û hwd ve wê li wê were hizirkirin û wê pêvajoyên hizirkirin û pêşketinê wê bi wê re wê were ser ziman. Di dewama wê de wê çî wê bo pêşketinê wê baş bê û wê pêşarjê wê waad bikê wê bikê wê di wê mijarê de wê li wê were hizirkirin.

Di dewama wê de wê di nava jîyanê de wê çendî ku mirov wê pêşkeve û wê keseyetîya xwe wê bide li der wê di wê çerçoveyê de wê civakek çawa wê li gorî wê were û pêşkeve wê hewldana pêşdîtina wê û bi wê re hewldana kifşkirina rastiya wê weke aliyekê ku wê mijare hizirkirinên felsefeyên demên zanîne jî ku wê biafirênin bin.

Ji wê aliyê ve wê piştî wê, civake demên hemdem ku wê were ser ziman û wê bi wê navê wê were pênasekirin wê weke civake ku wê pêşketî, xwediyê rengekê jîyanê, têkiliyên hevdû fahmkirinê, pêşketinê, hanîna li cih xwestekên xwe, di nava jîyane xwe de xwediyê pêşketinê, karûxabatekê û hwd bê wê, bi wê re wê, were dîtin. Di wê çerçoveyê de wê, têkiliya civak û kes wê weke aliyekê giring ê fahmkirina civakên hemdem wê biafirênê. Maf û azadiya kes û serbestîya kes û astengiyên zêhnî û hwd ên ku ew ji aliyêmn civakî û hwd ve wê bînen derxistin li pêşiyê wê ew wê, li wan wê were hizirkirin. Di wê çerçoveyê de wê, di rengekê darêjkî ê olî de pêşketinên bîrdozîyan wê, di wê rengê de wê weke hizirna ku wê herî zêde wî di pey fahmkirina jîyan, mirov û pêşketina îdeal a ku wê mirov divê ku xwe bigihênîyê de bê wê li wê were hizirkirin. Di wê rengê de wê, felsefeyên waadan ku wê pêşkevin wê piştî wê, di wê rengê de wê, bandûrê li jîyanê bikin. Di wê çerçoveyê de hewldana kirina qalibekê de a mirov bi jîyane mirov re wê weke aliyekê ku wê bi zêdeyî wê li wê were hizirkirin bê. Di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkiirînê û rengên fahmkirinê wê rengê de wê xwe bidina

nîşandin. Wê di nava jîyane demên hemdem û ankû demên hemdem de wê, mirov wê di awayekê pirralî a fêrbûnê de wê xwediyê rengê pêşketinê bê. Wê ji her aliyekê ve wê bixwezê ku ew fêr bibê. Zanîn wê bi wê re wê ji xwe wê dakeve li jîyanê. Wê fêrbûn wê temenê kirinên jîyanê wê biafirênin.

Di dewama wê de wê civakên hemdem wê di wê rengê de wê di awayekê de wê, xwediyê fahmkirinek bin. Wê ji aliyekê din ve jî wê, dema ku mirov gotina hemdemiyê wê hilde li dest wê di wateya ya nûjen, nû û pêşketî û hwd de wê were ser ziman. Di dewama wê de wê, weke întûbayek din jî a ji vê gotinê wê ew bê ku wê, temenê wê li ser esasê fahmkirina ya nû bê. Wê bi wê re wê, bi ya nû wê bihizirê. Hizra xwe gihandina ya nû wê, di wê çerçoveyê de wê, bi zêdeyî wê, bicih bibê. Ji aliyekê din ve jî ev hizir wê weke *vajî ya kevn* wê were dîtin û wê were ser ziman. Di wê warê de wê hizra hemdemiyê wê di wê rengê de wê weke hzireka ku wê di wê rengê de wê pêşkeve. Wê ya kevn wê weke ya *klasik* wê were dîtin û wê weke ya demên berê a kevn wê were ser ziman. Di mijare fahmkirina ya kevn û ya nû de wê, di wê rengê de wê, çawa wê were dîtin wê ev wê weke aliyekê ku wê bi wê were hizirkirin bê.

Di dewama wê de wê mirov diakrê wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên pêşketina felsefeyê wê, di wê rengê de wê bi hemdemî wê, minaq wê, mijarên ku wê li ser wan bihizirê û wê weke pirsgirêk wê bibînê wê, pêşketina jîyanê, rast têkilîdanîn, wekhevî pergale dadê ku ew ji herkesekê weke hevdû bê, serbestîtiya mafûazadiyê û hwd bin. Ji aliyê din jî wê, mijare civakan û wê pirr alî wê were ser ziman. Têgînên civakî ên ku wê di temenê wan de wê werina pêşxistin û wê ji aliyekê ve wê bi pergal û meşandina van ve wê, werina girêdan têgînên nîjadî wê bi hizirkirinên wan re wê temenê pirsgirêkên demên hemdem ên nava jîyane mirovan, têkilî û rast hevdû fahmkirina wan jî bê.

Civake felsefeyê wê weke civakek ku wê bi aqil bijî wê ya rast û ne rast wê ji hevdû bikê û wê bikê berlêpîrsînê de jî bê. Wê, di wê rengê de wê, di awayekê de wê wekehevdû wê, di çerçoveyek jîyanî de wê bijî. Aliyekê din ê pirsgirêka demên hemdem ku wê bi awayekê pirralî wê xwe bide nîşandin wê weke pirsgirêka rast hanîna li cih, biwatekirin, hanîna li a destûrî bê. Di wê rengê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, destûr wê, çendî ku wê ji aliyên pêşketina wê ve wê bi maf û azadî wê kes wê, mafên wan wê pênasebikê wê, di wê çerçoveyê de wê, bi rêyên girêdanê di bin navl *spartekê* û hwd de jî wê, ew wê, girêbide. Wê di wê rewşê de wê, têgînên weke yên ewlehiyê, spartekê û

hwd wê, bi zanebûnî û ne bi zanebûnê wê bi herdû aliyan jî wê ji aliyên rejimên serdest ve wê di temenê bi sînorkirna maf û azadiya mirov de wê karibin werina şîrovekirin.

Di wê warê de wê pirsgirêka civakêmn hemdem wê, di wê rengê de wê, her ku wê dem wê têve wê herê wê weke aliyekê din wê xwe bide nîşandin.

Pêvajoyên pêşketina civakê bi felsefeyê

Pêvajoyên pêşketina civakê bi felsefeyê wê weke aliyekê giring wê ji demên kevnera û pê de wê hin bi hin wê bibin. Wê di wê rengê de wê felsefe wê, weke aliyekê fahmkirinê a têkiliyên nava mriov, rengên hişmendî û zêhniyetên ku ew pêşdikevin jî wê xwe bide nîşandin.

Di demên kevnera de wê civakên ku wê di wê çerçoveyê de wê, bi azad bijîn wê hin bi hin wê ji serî ve wê temenê wan wê bê avêtin. Di wê çerçoveyê de pêşketina têgîna 'hemwelatîyên azad' û hwd wê weke aliyekê ku wê mirov dikarê wê di wê rengê de wê balê bikişênê li ser wê bê. Wê di demên kevnera de wê di wê rengê de wê pêvajoyên pêşketinê wê hin bi hin wê bibin. Di wê çerçoveyê de wê, di aslê xwe de wê, weke şêwayekê pêşketinê wê li ser temenê pêşketina jîyane mirov û fahmkirina mirov re wê pêşkevê.

Di demên kevnera de wê di wê rengê de wê weke aliyekê giring aqil û civak wê di destpêkê de wê hevnasînekê wê bi hevdû re wê bikê. Piştî ku mirov wê têjê ji aqilê felsefeyê kir û pê de wê ji wê bi şûn ve wê gavê wê neavêjê. Di dewama wê de wê, bi wê re wê, êdî wê bixwezê ku hizirê, fahmbikê û werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, pêvajoyên pêşketina jîyane civakê wê bi wê re wê, pêşkevin.

Felsefe wê, weke aliyekê giring wê, dema ku mirov li mijarên ku wê hildana li nava xwe û wê bi wan hizirkirin kir wê, were dîtin ku wê mijarên civakî, têkiliya nava mirovan, rengê fahmkirinê, dîtina hevdû û fahmkkirina hevdû bê. Di wê çerçoveya de wê, çawa rast bê ku wê bijî, jîyane çawa û hwd wê weke mijar û pirsên ku wê li wan wê bihizirê bê. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê, werênê ser ziman ku wê felsefe wê, di wê rengê de wê, weke rêya aqilmeşandinê a fahmkirinê û hevdû fahmkirinê û pêşketinê wê xwe bide nîşandin. Di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirinê wê di wê rengê û awayê de wê weke aliyekê giring wê xwe bide nîşandin.

Pêvajoyên pêşketina civakê wê bi felsefeyê re wê, pêşkeve. Di aslê xwe de wê, ji aliyê pêşketina aqil ve wê, civak wê, pêvajoyên ku ew dijî wê, di wê rengê û awayê de wê, weke aliyekê giring wê xwe bide nîşandin. Di nava civakê de wê, heta demên felsefeyê wê, bi têgînên baweriyê û hwd re wê pêvajoyên pêşketina civakê wê bibê. Wê bi wê re wê refaransên olî wê, bo civakê wê weke xêvek tişî bîr wê bibê û wê civak wê xwe di wê de wê, ji gelek aliyan ve wê zêdetirî wê, rehetir wê hîsbikê. Ber vê yekê ya ku wê dema ku wê felsefe wê, were rojevê wê dilwaswasiyê wê bi xwe re wê bijî.

Di wê rengê de wê, dema ku mirov wê, pêvajoyên pêşketina civakê ji demên kevnera heta demên navîn hilde li dest wê gengêşîya bi felsefeyê ku wê bê jîyankirin wê hinekî jî wê ev wê temenê wê de wê hebê. Di wê rengê û awayê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Felsefe wê di roja me de wê çendî ku wê weke aliyekê hesan li gorî pêşketina demên hemdem wê were dîtîn jî lê di aslê xwe de wê mirov nikarê wê bi wê rengê wê werênê ser ziman. Felsefe du tişt wê bi giringî wê di temenê xwe de wê bo pêşketina xwe wê bo kirina xwe wê bixwezê. Yek wê kevneşopîya wê ya hizirkirinê û serwerîya wê bi wê bê. Ya din jî wê bi fahmkirina wê re bê. Di wê rengê de wê ev herdu alî wê dema ku ew di nava civakê de bicihbûn wê hingî wê temenê kirina wê biafirê. Civak û felsefe hevnasîna wan a bi hevdu re wê ji aliyê afrîna civakê, jêhatî, kêrhatî, zîrekî, xwe bi xwe karîna çareserkirîna pîrsgirêkên xwe, xwe fahmkirin, fahmkirina destûrên xwezayê û gerdûnê û hwd wê bi wê re wê, bi gelek aliyên din re wê, were ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê felsefe û civak wê di wê rengê de wê, hingî wê di awayekê rast de wê, hevdu wê fahmbikin. Civake felsefeyê ku ew afirî wê, hingî wê temenê pêşketina mirov a bi serêxwe, azad û serkevtî wê bibê. Di wê rengê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê, felsefe wê, bi serê xwe wê weke têgînekê wê hildana li dest, fahmkirina wê û pêşxistina wê, ne tenê bo pêşketina civakê a demê wê giring bê wê weki din wê bo hizirkirin û pêşîya xwe dîtina mirov û bigştîya civakê jî wê weke aliyekê giring bê. Di wê rengê û awayê de wê, di sserî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Li kurdistanê dîroka felsefeyê wê dema ku mirov li wê dihizirê wê, di wê warê de wê, dîmenekê pîrr zêde bi hizir û pêşketî wê xwe bide dîyarkirin. Heta demên dawîya ronansansê jî wê li herêmên kurdistanê wê

kirina felsefeyê wê kirina wê were dîtin. Ber vê yekê bû ku wê civak wê di xwe de wê zanebûneka wê ya serbixwe wê hebê. Wê xwediyê pêşketinek civakî a giring bê. Di wê rengê de wê, temenên olî wê di wê warê de wê, dema ku mirov ji filosofên kurd ên demê yên olî ku mirov li hizrên wan dinerê wê gengêşî û nîqaşên felsefeyê wê di wê warê de wê kirina wan wê di awayekê de wê were dîtin. Lê di aslê xwe de wê kêmesîya felsefeya kurd wê ew bê ku wê xwe di çerçoveya hizirkirina hemdmiya xwe de wê, xwe ne afirand. Wê ji aliyekê ve wê di temenê pirsgirêkên wê yên civakî de wê ev wê weke aliyekê giring wê hebê. Dûrketina felsefeyê ji civakê wê bi bêaqadarbûyîna li pirsgirêkên wê yên civakî, dîrok û pêşketina wê re jî wê biafirênê. Ev jî wê weke aliyna ku mirov divê ku wan balê bikişênê li ser **wan** bê. Di wê çerçoveyê de wê ev wê weke aliyekê pêvajoyên felsefeyê û pêşketina wê ya di nava civakê de jî wê, bide nîşandin.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên felsefeyê wê di wê rengê de wê pêşketina wan wê çawa wê civake wê biafirênê wê di aslê xwe de wî dîmenekê wê li kurdistanê bi felsefeya civake kurd re wê were dîtin. Ya ku wê ji giştîya vê xabatê re jî wê ji me re wê bê temen wê di aslê xwe de wê ev bê. Di wê rengê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê di wê rengê de wê kevneşopî û çanda felsefeyê û civakê bi pêşketina felsefeyê wê, weke aliyekê giring ê pêşketina civakê a bi dîrokê re wê ji demên kevnera û pê de wê biafirênê. Di wê demê de wê, hin bi hin wê dem bi dem wê pêşketin wê rengê xwe bi kûrbûna xwe re wê bide nîşandin. Demên serdemên navîn wê ji aliyekê ve jî wê weke demên kûrbûna demên kevnera bin. Wê li ser wê kûrbûnê re wê gav wê li demên ronansê û piştî wê were avêtin.

KES, ÇAND Û CIVAK

Kes wê weke ku mirov dikarê werênê ser ziman wê weke kesekê wê hebê wê mirov dikarê werênê ser ziman. Di nava civakê de wê, mirov wê weke kes wê hebê. Di dewama wê de wê kes wê çawa xwediyê pêşketinekê bê wê weke aliyekê wê yê giring bê. Kes di nava civakê de wê pêvajoyên xwe yên pêşketinê wê bijî. Aliyê kes ê derûnî, civaknasî û hwd wê di nava civakê de wê bi têkiliyên kesên ên bi hevdu re wê werin û pêşkevin. Wê di wê rengê de wê, pêvajoyên xwe yên bi pêşketina keseyetîya xwe re wê bijî.

Têkiliya civak û kes bi pêşketina kes re wê temenê wê, li ser hevnasîna mirov bi aqil û pêşketina kes a bi aqil re rûniştî bê. Wê di wê çerçoveyê de wê çendî ku wê bi aqil wê pêşkevê û wê pêşketina xwe wê bide çêkirin wê di dewama wê de wê xwe di nava civakê de jî wê bide dîyarkirin. Ya ku wê kes di nava civakê de wê weke *kirdeyekê* wê bide pêşxistin jî wê di aslê xwe de wê di serî de wê ev alî bê.

Kes û kirdebûyîna kes wê bi pêvajoyên mirov ên pêşketina keseyetîyê re wê bibê. Mirov wê bi pêşketina xwe wê re bê kes. Kes jî wê bê xwediyê keseyet. Keseyet jî wê di nava civakê de wê weke *kirdeyekê* pêşketinê wê xwe bide dîyarkirin.

Dema ku kes, di nava civakê de wê werênê ser ziman wê, divê ku kes wê ji du aliyan ve wê hilde li dest û wê fahmbikê û wêrênê ser ziman. Aliyê pêşî wê bi hebûna wî ya civakî û girêdanîya wî ya civakî re bê. Aliyê din ê duyem jî wê bi pêşketina mirov a bi keseyetîya mirov re bê. Ev herdû alî wê ji aliya derûnvan, civaknasîvan û gelek kesên weke filosof ku wê derkevîna li pêş wê bê mijareke wan a sereka ku ew li wê bihizirin bin.

Di demên hemdem de wê bi zêdeyî wê ji hinek aliyan ve wê, ku wê şîrove wê di naqabîna kes û civakê de wê were kirin wê, di hinekan de wê weke ku wê Weber wê bikê wê keseyetîyê wê dervê li pêş. Lê ji aliya civakî ve ku wê were hizirkirin wê, minaq kesên weke Durkheim wê aliyekê pêşketina keseyetîyê ê civakî wê derxê li pêş. Di wê rengê û awayê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê bi pêşketina wê re wê were ser ziman.

Pêvajoyên pêşketina keseyetiyê wê dema ku mirov wê hilde li dest wê, di her pêvajoyên ku wê jîyankirina de wê kodkirinên xwe yên civakî ên xêvî wê biafirênê û wê li ser wan re wê pêvajoyên xwe yên pêşketinê ên piştê jî wê bijî. Di wê rengê û awayê de wê kes û civak wê bi hevdû re wê di awayekê de wê, bi têkiliya wan a bi hevdû re wê hevdû afirandina wan a bi hevdû re wê pêşketina wan wê bi hevdû re wê bibê.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê din wê di serî de wê werênê ser ziman ku wê mijare civakê wê, di serî de wê, ji aliyê keseyetê ve ku mirov wê hilde li dest wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê xwe bide nîşandin. Di mijare fahmkirina keseyetê de wê, di serî de wê, pêvajoyên mirov ên pêşketinê wê xwe bi awayekê wê di temenê pêşketina civakê de jî wê bidê nîşandin. Civak wê, di wê rengê de wê, têkiliya wê ya bi mirov re wê têkiliyek pêşketiner bê. Di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê kifşbikê û wê werênê ser ziman.

Pêvajoyên pêşketina mirov wê, ji demên bûyina mirovbûnê û heta pêvajoyên wê yên din jî wê di wê rengê û awayê de wê weke aliyekê giring wê di serî de wê xwe bide nîşandin. Di wê rengê de wê mirovbûn wê bo civakê wê beremberê wê civakbûn bê. Di wê rengê de wê di ahengekê de wê bi hevdû re wê pêvajoyên xwe yên pêşketinê wê bi hevdû re wê bijîn.

Kes û civak

Dema ku mirov ji aliyê keseyetiyê ve kes hilde li dest wê di serî de wê weke aliyekê giring wê bi aliyên wê yên weke bi civakansî, ezîtî, nasnema û hwd ve wê were ser ziman. Mirov di nava civakê de wê bi awayekê wê pêşkeve û wê ezîtîya xwe wê, keseyetîya xwe ji aliyê civaknasî, derûnî û hwd ve wê bi ezîtîya xwe re wê bide nîşandin. Di wê rengê de wê pêvajoyên xwe yên pêşketinê wê bijî. Têkiliyên nava kesan ku ew di nava civakê de dibînin wê temenê civaknasîya civakî ku wê kes xwe di nava wê de wê werênê ser ziman wê biafirênê. Kes wê xwe li gorî pêşketina xwe û asta xwe wê werênê ser ziman. Xosletên kes wê, weke aliyekê ku wê li gorî wê pêşketiya wê werina ser ziman. Wê bi xuy, kirinî, tevgerî û hwd re wê, bide dîyarkirin li berçav.

Keseyet wê, di çerçoveya pêşketina civakê de wê xwediyê pêvajoyên pêşketina civakê bê. Wê di temenê wê pêşketinê de wê nirxên hevbeş ên weke bi zêhnî, zimanî kevneşopî û hwd wê, weke aliyên hevbes û hevpar ku ew bi wan dijî wê bibê. Wê li ser wan re wê xwe werênê ser ziman.

Ev aliyên nîrxî wê weke aliyekê têkiliya kes û civakê a bi hevdû re jî wê werênina ser ziman.

Di dewama wê de wê jî mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê kes wê di wê rengê de wê xwediyê pêşketina xwe bê. Wê pêşketina kes wê li gorî nîrxên hevbeş ên civakî bê. Wê bi zimanê wê pêşkeve, bi kevneşopîya wê bijî, bi rengê wê were dîtin. Di wê rengê de wê, ev nîrxên ku me hanîna ser ziman ku wê kes wê li ser wan re wê pêşkeve wê weke rengna civakî jî bin. Wê di wê çerçoveyê de mirov dikarê wê jî di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, hêst û gîyanek hevbeş wê li ser wê temenê wê biafirê. Kes wê ji aliyê xwe ve wê, dema ku ew pêvajoyên afireandina keseyetîya xwe dijî de wê bi wê re wê, pêvajoyên pêşketinê wê bijî. Ev jî wê, weke aliyekê ku wê di derûniya kes de wê di pêşketina wê de wê weke aliyekê ku wê ji wê sûdbigirê û wê bi wê re wê pêşkeve bê.

Di nava malbatê de wê, ew gîyan wê weke aliyekê wê temenê wê bi wê re wê biafirê. Wê, di nava wê de wê, aîdiyeta kes wê bi wê nîrxên civakî ê ku ew bi wan dijî re wê biafirê. Minaq di roja me de wê bi kîjan zimanê diaxifê, çawa dijî, xwediyê çi nîrxên çandî ên ku ew bi wan pêşketîya wê weke aliyna ku wê bi wan re wê were ser ziman bê. Ev wê ji wê re wê weke aliyna nasnemayî ên civakî û çandî jî wê werina dîtin bin.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê kes û civak wê di awayekê de wê li hevdû hoyandî jî bê. Wê ew hoyandin wê bi nîrxî, gîyanî û hwd wê xwe bide nîşandin. Çendî ku wê di nava civakê de wê weke ku wê bi wê ve wê bi nîrxî wê girêdayî bê û wê xwediyê nîrxên hevpar ên ku ew bi wan bi wê re dijî jî bê lê wê bi wê re wê bi serê xwe wê xwediyê pêvajoyên pêşketinê bê. Wê di wê çerçoveyê de wê, bi serê xwe wê, pêşkeve. Wê weke ku ew bi serê xwe pêşketî û dijî wê di dîmenê jîyane xwe de wê were li berçav. Lê di wê rengê de wê, ew weke kesekê civaknasî û derûnî wê, ji van aliyan ve wê mihtacê xwe hanîna ser ziman bê û wê bi wê re wê, ew jî wê li gorî wê di nava wê civakê de wê bi rêya têkiliyên ku ew didên re wê xwe werênê ser ziman.

Wekî din wê jî mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê kes û civak wê di wê rengê de wê weke aliyna ku wê di wê çerçoveya civakî, derûnî û hwd ve bi hevdû re wê bijîn. Hebûna civakî a giştî wê, bi kes re wê, ji aliyê derûnî û civaknasî û hwd ve wê xwediyê wateyê bê. Kes jî wê, bandûra wê di nava civakê de wê, weke element û dîyardeyek kirdeyî a bi xwe hanîna ser ziman re wê di pêşketina civakê de wê, weyn wê bileyizê. Kes bi zindî dijî û xwediyê jîyanekê ya. Di dewama wê de wê

xwediyê wê rewşa têkilidanînê bê. Wê bi têkiliyên zayendî ên ku ew didênê wê, temenê xwe afirandinê jî wê biafirênê. Di wê rengê de wê civak wê di wê rewşê de wê ji aliyê xwe hanîna ser ziman ve wê bi têngî wê bi zanînen civakî re wê pêşkeve û ji aliyê fizîkî û hwd ve weke bi têkiliyên zayendî ku ew didênê re wê, di wê rengê de wê, xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin. Di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, aliyê civakê ê bi zêdebûna mirov a ji mirov re wê pêvajoyên weke bi nifşî ku wê bijî wê têkiliya wê ya bi civakî ku ew heya wê bi wê re wê di awayekê de wê xwediyê awayekê pêşketinê bê.

Di nava civakê de wê, kes û civak wê di nava hevdu de wê ji hemû aliyan ve wê bi xwe hanîna ser ziman re wê bibê. Wê levnekirinê nava kesan wê ew jî wê weke aliyna ku wê regekê nava civakê a xwe hanîna ser ziman bê.

Pêşketina kes bi keseyetî

Di nava civakê de wê kes wê bi keseyetîya xwe re û wê bi rengê keseyetîya xwe ya weke ya bi keseyetîya derûnî. Civaknasî û hwd re wê pêşkeve û wê derkeve li pêş. Di dewama wê de wê weke aliyekê din jî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê ji aliyê dîroka kes ve pêvajoyên pêşketina fahmkirinê û gav bi gav pêşketina wê, weke aliyekê ku mirov wê dikarê wê hilde li dest û wê werênê ser ziman. Keseyetîya demên berî şariştaniyê, demên şariştaniyê û di wê de jî di demên mîtolojiyê, felsefeyê û piştê di demên hemdem wê dem bi dem wê pêvajoyên wê yên pêşketinê wê hebê. Her dem wê weke pîvanekê wê pêşketina wê bi wê re wê bibê. Her dem wê li ser ya din re wê xwediyê temenekê pêşketinê wê pêşkeve û wê xwe bide çêkirin.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê keseyet wê, di serî de wê xwe di awayekê de wê bi wê re wê bi pêşketina xwe re wê bide nîşandin. Di nava civakê û keseyetîyê de wê, bandûra wan a li hevdu wê beremberê hevdu bê. Wê ji herdû aliyan jî wê bibê. Di fahmkirina kes û civakê de mirov ne divê ku kes li bin werênê ser ziman û ne jî civakê. Bi hevdu re di ahengekê de û di hevkeyekê de wê, werênê ser ziman.

Di pêşketina keseyetîyê de wê mirov dikarê bêjê ku wê fektorên ku wê di wê de wê bandûra wê hebê wê bi hewirdorê re wê, di nava malê de wê bi dêûbav re wê xwediyê pêvajoyên pêşketinê bê. Di demên hemdem de ku wê biolojiyê wê pêşkeve wê bi wê re wê aliyan weke yên genetîkî û hwd

wê weke fektorna ku wê li ser keseyetîyê wê xwediyê bandûrek çawa a bi pêşketinê bin wê werina dîtin ser ziman bin.

Di wê rengê de wê, di serê de wê, weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare pêşketina keseyetiyê wê di nava civakê de wê, têgînên ku wê werina ser ziman, têkiliyên civaknasî, derûnî û hwd jî mirov dikarê weke fektorna werênê ser ziman. Lê ji aliyekê din ve jî wê, fektorên zêhnî wê ji gelek aliyan ve wê di pêşketina keseyetiyê de wê weyn bileyizin.

Mirov wê di nava jîyane xwe ya civakî û malbat de wê ji temen ve wê pêvajoyên pêşketinê wê bijî. Wê di wê pêvajoyê de wê weke aliyekê giring wê di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên ku ew dijîn wê ji du aliyan ve wê bandûr wê bi wê li pêşketina mirov wê hebê. Yek wê ji bi fektorên derveyî re wê ew wê bi aliyê civaknasîya derûnî re wê ji aliyekê ve wê mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Fektorên civaknasî wê, di wê rengê de wê bi rengên civaknasî re wê, xwe bide dina nîşandin. Lê ji wê aliyê ve jî wê, weke aliyekê giring wê mirov wê, xuyên xwe wê pêşbixê. Ew xuy wê di nava jîyane mirov de wê, weke aliyekê giring wê bi wê re wê, xwe bidina nîşandin û diyarkirin di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê mirov diakrê wê werênê ser ziman ku wê, keseyet wê pêvajoyên ku ew dijî wê, bi wê rengê ku ew pêşdikeve wê xwe ji temen ve wê bide nîşandin.

Keseyeta çandî

Ji aliyê keseyetiyê û çandê ve wê dema ku mirov wê hilde li dest wê di serî de wê, mijare derûnîyê û civaknasîyê wê bi awayeke wê derkevina li pêş. Lê di serî de wê dema ku mirov wê bi temenek dîrokî wê werêninê ser ziman wê ji aliyê têgîna derûnî a antropolojikî ve ku wê pêvajoyên pêşketinê ên demênberê wê lêbikolê û wê li ser çî temenê ku mirov pêşdikeve wê werênê ser ziman wê weke aliyekê wê xwe bide nîşandin.

Ji aliyê têgîna antropolojiya derûnî wê, pêvajoyên pêşketina keseyetî li ser temenê wê yê çandî bi xosletên wê re wê, lêbikolê. Wê pêvajoyên wê yên pêşketinê wê di dewama wê de wê wan werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê pêvajoyên pêşketinê ên bilojikî, fîzyoloji, civaknasî, derûnî û hwd wê, wan wê weke aliyekê din wê li ser wê temenê wê weke aliyna ku wê bikê bi pêvajoyên pêşketina keseyetiyê re wê, werênê ser ziman. Keseyet wê, bi temenê ku ew bi wê mazinbûya wê xwe werênê ser ziman. Wê li wê temenê wê bihizirê ku wê fahmbikê û

wê werênê ser ziman. Di nava çandekê de wê pêvajoyên pêşketinê wê çawa wê rengbidin wê weke aliyekê din ê ku mirov wê fahmbikê bê. Minaq wê di nava civake kurd de wê ji demên berê û heta roja me wê çawa wê zarokan mazin bikin û bi demê re wê pêşketina di wê de wê çawa bê û wê xwe xwe bide nîşandin wê weke aliyekê ku mirov dikarê wê di wê rengê û awayê de wê li wê bihizirê û wê fahmbikê bê.

Weke din wê, di ardnigariyek çawa de mazin dibê, di nava pergale çandî, ramiyarî û hwd de ew çawa dijî wê weke aliyên din ên ku mirov dikarê wan hilde li dest û wan werênê ser ziman. Ji aliyê pêvajoyên fahmkirina antropolojiya derûnî ve wê freud wê, pêvajoyên wê bi awayekê wê werênê ser ziman. Wê di dewama wê de wê bi wê re wê pêvajoyên gûharîna bi çandî û fizîkî û hwd wê bikê ku wam fahmbikê û werênê ser ziman. Çand û keseyet wê, weke aliyekê ku wê bi hevdû re wê bo fahmkirina pêvajoyên civakekê û rengê pêşketina xuyên wan ên civakî ku ew bi wê werina fahmkirin jî wê weke çerçoveyek zanîna ku wê bi çerçoveya fahmkirina derûnîyê, civaknasiyê û hwd re wê, werê ser ziman bê.

Minaq wê, dema ku mirov wê pêvajoyên pêşketineka keseyetîyê wê fahmbikê wê ji temen ve wê pergale çawa a nirxî wê mazin bê wê di encama wê de wê xuyên çawa wê bigirê û pêşbixê û hwd wê bi wê re wê, weke aliyekê bi fahmkirina antropolojiya civakî jî girêdayî wê were ser ziman bê.

Dema ku mirov pêvajoya keseyetîya çandî wê hildina li dest wê, mirov dikarê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê ji çandê li çandê wê ew bi wê re wê gûharîna wê bibê. Wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê di nava çandan de wê bi xuyê û ankû aliyên din ên pêşketinê bin wê bi demê re wê cûdahiyên ku wê xwe bidina nîşandin wê weke aliyna ku wê bi pêşketina mirov re jî wê weke aliyan pêşketinê wê xwe bidina nîşandin bin.

Ji rewşên mazinkirinê û heta rewşên weke pêşketina qarakter, dager û pêjnên çandî û hwd ku wê werina pêşxistin û ankû wê pêşkevin wê di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê xwe bidina nîşandin. Di wê rengê de wê, di her demê de wê minaq wê pêjnên weke minaq wê xwe bidina nîşandin. Ev wê di her demê de wê keseyet wê dema ku wê pêşkeve wê, ji wan dîbarîyên xwe yên bi wan dager û pêjnan wê di xwe de wê xoslet û xuyan wê weke wan wê bikê wan pêşbixê. Di wê çerçoveyê de têgînên weke xwe şibandinê wê di wê rengê de wê, weke aliyekê di wê çerçoveyê de ku wê xwe bide nîşandin bê.

Di warê fahmkirina keseyetîya çandî de wê, biqasî ku wê di heman demê de wê bi xoslet û xuyên cûda wê pêşkeve wê di dirêjehiya dîrokê de jî wê ew wê, weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê, mirov karibê werênê ser ziman. Minaq wê, di nava kurdan de wê weke aliyekê ku wê xosletên keseyeta wan û xuyên wan jî wê bide dîyarkirin aliyên wan ên çandî ên weke bi çîrokên keçelok, kevneşopîya hemawiyê û hwd wê weke wan bi gelek dager û pêjnên din jî wê hebin.

Keseyetîya civakî

Keseyetîya civakî wê dema ku mirov wê werênê ser ziman wê weke rengê keseyetî ê bi xosletên pêşketina civakî ku wê xwe bide nîşandin bê. Di dewama wê de wê weke aliyekê din wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê keseyet û civak wê, di temenekê de wê, bi xosletên hevbeş ên civakî ku wê bi wan bijî û wê pêvajoyên xwe yên pêşketinê wê bijî wê, bi wê re wê, mirov dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di wê rengê û awayê de wê keseyetîya civakî wê, di aslê xwe de wê, xosletên civakî wê çendî ku wê di xwe de wê bide nîşandin wê mirov, nikaribê weke ku wê di nava civakekê de wê bi hevdû re dijîn ku ew di heman hizrê de bin wê werênê ser ziman. Yan jî weke hevdû bihizirin ku wan werênê ser ziman. Ji xwe wê ev ne bi derfet bê û ne jî rast bê.

Di pêvajoyên pêşketina civakî de wê, civak wê bi pêketina xwe ya keseyetî re wê, bi xosletên xwe re wê bi wê re wê were ser ziman. Keseyet wê di nava civakê de wê, bi nirxên wê re wê, weke xwe wê bijî. Di wê rengê de wê bi xosletên civakî ên weke ziman, çand û hwd wê pêşkeve. Wê pêvajoyên pêşketinê wê bijî. Wê dema ku ew pêvajoyên pêşketinê jîyankir wê di dewama wê de wê pêşketina xwe wê bi wê re wê bide nîşandin.

Her civak wê bi rengê pêşketina wê re wê xosletên wê bi rengên pêşketina keseyetîyê re wê xwe bidina nîşandin. Minaq em dema ku bahsa civake faodal dikin wê bi keseyetîya faodal re wê bi temen bibê. Dema ku em bahsa civake hemdem dikin wê bi xosletên wê yên demî ên keseyetîya hemdem re wê bi temen bibê. Wê, di wê rengê de wê, civak û rengê pêşketina wê û keseyet wê di awayekê de wê rengê xwe wê bidina hevdû. Wê bi hevdû re wê pêşkevin û wê xwe wê werênina ser ziman.

Di wê awayê de wê, dema ku mirov wê li ser têngîna çandê re wê bahsa keseyetîyê wê bikê wê bi xosletên wê çandê re wê rengê xosletên keseyetîyê wê xwe bidina nîşandin. Di wê rengê de wê pêvajoyên pêşketinê wê bijî. Wê ji aliyê qarakter, hevgrirtin û xuy ve wê xwe bide

nîşandin. Wekî din wê dema ku mirov bahsa keseyetiyê bikê wê, di wê rengê de wê, bi xosletên xwe yên weke yên li gorî xwe û rengê pêşketina xwe wê xosletên pêşketinê ên weke zîrebûn, jêhatîti û pêşketinê wê bi xwe re wê bide nîşandin.

Keseyet wê bi xwe re wê xosletên civakbûnê wê bide nîşandin. Di dewama wê de wê weke aliyekê din jî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê di dewama wê de wê, xwe bide nîşandin. Di dewama wê de wê keseyet wê, xosletên xwe yên pêşketinê wê, bi wê re wê weke renekê pêşketina civakî jî wê bide dîyarkirin.

Di nava civakê û keseyetiyê de wê, têkiliya pêşketinê wê ji aliyê kes ve ku wê bi pêşketina xwe û xwe hanîna ser ziman re wê temenê wê di nava civakê de wê biafirê. Minaq wê, di wê rengê de wê perwerde wê weke aliyekê wê yê pêşketinê bê. Wê bi perwerdeyê wê li gorî civakê û nîrxên wê û xosletên wê, pêşketina xwe wê bijî. Wê di wê rengê û awayê de ku ew karibê di astek bilind de xwe werênê ser ziman wê, bide çêkirin.

DAD, ÇAND Û CIVAK

Dad ku mirov wê hilde li dest di dewama mijarê de wê weke aliyekê giring ê dîrokî wê bi wê re wê weke ku wê were hildan li dest bê. Dad wê, weke berhemek pêvajoyên pêşketina şariştaniyê bê. Lê di aslê xwe de wê dema ku mirov li ser têngîna dadê re herê wê, heta demên berî şariştaniyê wê mirov karibê bi wê herê.

Dîroka dadê wê dema ku mirov wê, hilde li dest wê, temenê wê bi komî bi hevdû re jîyankirina mirov re wê destpêbikê. Di dewama wê de wê weke aliyek giring wê bi wê re wê bi tîkiliyên nava komê re wê xwe bide nîşandin. Di nava jîyane komî û ankû ya klanî de wê, çerçoveyek jîyanî a ku wê bi wê were jîyankirin a têngînî wê bi wê re wê biafirê. Di destpêkê de wê weke ku wê, bi hizra xwûdê re wê pêşkeve. Ev wê di awayekê mîtolojîkî de wê, di demên şariştaniyê de wê, were dîtin.

Lê di pêvajoyên jîyane komî de wê, di wê rengê de wê, weke hevdû jîyankirin û li hevdû nerîn wê, weke aliyekê wê yê ku wê di temenê jîyanê de wê pêşkeve bê. BI felsefeyê de wê, dema ku wê li ser xwezayê destûrên wê yên ku ew çawa di pêvajoyên ddewrûdayimî a pêşketina xwe de ya ku wê were kifşkirin wê bi wê re wê, ji aliyekê ve wê ev wê ji xwezayê civakî a mirov re jî wê bê weke peyxamekê.

Di nava jîyanê civakên destpêkê de wê, hin bi hin wê rengê wê, bi têngînên jîyanî re wê pêşkeve. Minaq em li mesopotamiya di demên civakê ên berî demên şariştaniyê de wê bi wê re wê kifşdikin ku wê bi hevdû re li rex hevdû wê jîyankirin wê bi jîyanek ekolojîkî wê were jîyankirin. Wê bi wê re wê, herkesek wê bi wê jîyane xwe re wê alaqadar bibê. Di dewama wê de wê weke aliyekê din jî wê, di dewama wê de wê, mirov wê ni xwezayê re wê, jîyane xwe wê ji temen ve wê bi wê rengê wê temenê wê wê biafirênê.

Dad û pêşketina hêsta wê, di aslê xwe de wê, weke aliyekê giring ê ku mirov wê, di serê de wê di çerçoveya jîyane komî de ku wê çawa wê li gorî rêgezê û ankû destûrê wê jîyane xwe îdemebikin wê bi wê re wê pêşkeve. Ev wê, bi wê re wê, di nava xwezayê mirov de wê pêvajoyên wê yên pêşketinê wê nbi wê re wê xwe bide dîyarkirin. Pêvajoyên jîyane civakî a berî şaritanîyê wê, di wê warê de ku mirov hinekî li wê dihizirê

wê mirov dibênê ku wê di awayekê de wê, herkesek wê bihevdu re wê bijî. Wê, di nava rewşek jîyanî a bi hevdu ve girêdayî wê bijî. Bi hevdu re xwe zêdetirî wê bi hêz bibînin. Wê bi hevdu re wê, herina nêçîrê û wê nêçîrê wê bikin. Ya ku wan nêçîrkir jî wê piştî wê di nava xwe de wê parvebiikin. Ev wê, weke aliyekê jîyane wan bê. Wekî din jî wê, minaq wê zaroyên wan ên ku ew dibin wê weke malên komê wê bibinin. Didewama wê de wê ev wê weke hêstna ku wê, bi wê re wê bi jîyane komê re ku wê, bi wê re wê, bijîn bin.

Destpêka jîyane komî û pêşketina destûrê

Di aslê xwe de wê, jîyane komî wê di wê rengê de wê, di awayekê de wê, bi têgînek dadî a xwezayî wê, di destpêkê de wê xwe bide dîyarkirin. Têgînek dadî a xwezayî ku mirov wê kifşbikê wê, li ser temenê parastina hebûnê, hevdu re jîyankirin û parastina mafên hevdu wê, di wê rengê de wê mirov karibê hinekî wê bi jîyane komên civakî ên destpêkê re wê di wê rengê de wê di serî de wê weke aliyekê giring wê kifşbikê û wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê jî mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare têgîna hêsta dadî wê, di wê rengê de wê weke aliyekê giring wê xwe bide nîşandin. Hinek hêst wê, di wê rengê de wê, minaq wê weke hêstên dayiksalariyê ku wê bi wê ve wê girêdayî bê wê, weke rewşna ku mirov dikarê wê bi wê ve wê, werênê ser ziman. Mafê dayiktiyê, mafê zaroktiyê, mafê baviktiyê, mafê, kalitiyê û hwd wê, di wê rengê de wê, xwe di awayekê xwezayî de wê li ser esasê hebûna reng û rewşa jîyanî re wê xwe bi wê re wê bide nîşandin.

Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, di nava jîyane komê de wê ev wê weke aliyekê giring ê jîyane komê wê xwe bide nîşandin. Kes wê hebê û wê xwediyê jîyanê bê. Wê, bi dêûbav bê. Wê xwediyê jîyaneka di nava komê de bê.

Di wê rengê de wê kes wê bi wê re wê, di destpêkê de wê di nava jîyane xwe de wê li gorî hinek xuyên ku ew bi wan fêrbûyîya wê bijî. Di wê çerçoveyê de wê ew xuy jî wê weke aliyna ku wê di dewama wê de wê, weke aliyna xwezayî bin. Di dewama wê de wê, ew wê bi wê re wê, di destpêkê de wê bijî. Hinek tişt wê, di destpêkê de wê, bi xwezayî wê bi rewşên jîyane re wê werina kifşkirin. Minaq wê, zaroyek wê bi dayika xwe û bavê xwe ve wê girêdayî bê. Wê ew jî wê aîdî nava jîyane komê bin. Wê li gorî wê û hinek rêgezên dîyarkiri wê bijn. Wê bi wê rengê wê

di nava jîyanek ku wê di nava wê de wê weke ku wê bi hîssî bê û ankû bi awayekê din bê wê, herkesek dizanê ku wê çî bikê wê bijî.

Di dewama wê de wê jî mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê jîyane komê wê, di dewama wê de wê weke aliyekê giring ê ku wê bi çerçoveyî wê ew wê di wê de wê bijî bê. Pêvajoyên ku wê mirov wê nifş bi nifş wê di nava wê de wê derbas bikê wê temenê fahmkirina pêşketina mirov jî bê. Di dewama wê de wê mirov wê bi wê re wê, di awayekê de wê di mejiyê xwe de wê di awayekê hoyandî de wê bi wê re wê bijî.

Di wê çerçoveyê de wê, li gorî xwezayê xwe ya bûyînê tevgerîna mirovê pêşî wê bi hîsîyet û ahenge wê ya jîyanî re wê bê û bigihênê awayekê civakî ê ku wê dayikti wê di wê de wê li pêş bê. Di wê çerçoveyê de wê, awayê civakên berî demên şariştaniyê û pêşketina wê, di wê rengê de wê mirov dikarê wê biawayekê wê fahmbikê. Di aslê xwe de wê jî di dewama wê de wê mirov dikarê wê fahmbikê ku wê di nava jîyane komî a berî pêvajoyên şariştaniyê de wê di awayekê ekolojikî de wê pergalek xwezayî a jîyanê wê li ser temenê wê pêşkeve. Di wê rengê de wê, di nava jîyane komê de wê, rengê wê xwe bide nîşandin. Di wê demê de wê hê têgînên zêhnî ên ên ku ew li der rewşên jîyane mirov û ankû jîyane nava mirovan ku ew diyarker bin wê pêşneketî bin. Wê di awayekê xwezayî de wê, mirov wê di nava jîyane xwe de wê, di wê rengê de wê, weke aliyekê giring wê, ev wê bi wê re wê were dîtin.

Di nava jîyane komê de wê, di wê rengê de wê di destpêkê de wê rêgezên xwezayî û jîyane wê û şertûmercên wê serwer bin. Wê di bin serwerîya wan de wê jîyane xwe wê avabikê û wê bijî. Di wê rewşê de wê, hin bi hin ku wê aqilê mirov wê pêşkeve û wê di nava xwezayê mirov de wê mirov wê dema ku ew dijî de wê, bi wê re wê, şewayên darêjkên jîyanê wê bi jîyane xwezayê re wê pêşbixê. Di nava jîyane komên civakî ên berî jîyane demên şariştaniyê de wê bi temenî wê li ser esasê temenekê xwezayî de wê bi pêvajoyên pêşketinê û ceribandinê re wê pêşketina xwe wê bijîn. Di wê çerçoveyê de wê di encama wê ceribandin û alimandinê de wê, temenê xwe yên jîyanî jî wê pêşbixin. Ev jî wê, weke aliyekê wan ê giring ê ku mirov dikarê wê jî temen ve wê di serî de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Ji aliyekê din ve jî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mijare hebûna civakên xwezayî wê, rêgez, rest û destûrên wan ên jîyanî wê di wê rengê de wê awayekê wê xwe bi wan re wê bide nîşandin. Wê di wê rewşê de wê çendî ku wê di nava wan de ne nivîsandî jî jî bin lê wê, di awayekê de wê weke aliyekê giring wê di mejiyê wan de wê li ser

şêwayekê hesan ê aqil meşandinê û hwd re wê, di wê çerçoveyê de wê di awayekê levkirineka mantiqî a bi dîbarî a bi nerînê re wê bikin ku ew wê, bi xwe re wê pêşbixin û bi wê bijîn.

Di wê rewşê de wê, ev wê, bi wan re wê hebê. Minaq wê, di demên bûhûrîner ên li jîyane demên şariştaniyê de wê, hin bi hin wê, awayên afirandin, hilberîn û hwd ên ku wê pêşkevin wê weke bi çandiniyê û hwd re wê, bi wan re wê, bi hevdû re wê temenekê parvekirinê ê weke bi şêwayê pevgûharandinê û hwd re wê pêşkeve. Kesekê ku ew genim diçênê û xwediye wê ya wê, genim bi tiştê din ê weke ku ew ne xwediye wê û kesekê din ew çandî minaq weke nîskê û hwd re wê pevgûahrandinê wê bikê. Wê di wê rewşê de wê herdû mirov jî wê hem bina xwediye genim û nîskê û hem jî wê bi wê re wê, bi hevdû re wê jîyane xwe wê, bi awayekê wê bidina domandin bi wê re. Wekî din wê albên bi hevdû gûharandinê wê pêşbixin. Alb wê weke pîvane wekehevdû ji hevdû standin û dayîna hevdû bê. Wê, minaq wê, alb wê weke amûrek pîvandî wê heta roja me jî wê di nava kurdan de wê bi awayekê wê, bikarhanîn wê were dîtin.

Di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê di dewama wê de wê jîyane komê wê di wê rengê de wê di awayekê de wê pêvajoyên wê yên pêşketinê wê xwe bi wê bide nîşandin.

Di aslê xwe de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên pêşketina dada xwezayî wê, di awayekê de wê xwediye pêvajoyek bi hezaran salan a bi wê rengê ku wê l iser temenekê xwezayî û ekolojîkî wê pêşkeve bê. Wê, di dewama wê de wê dema ku wê dem wê were dema pêşketina pêvajoyên şariştani wê di wê rengê de wê ev wê weke pêvajoyel pirr piştî a kuu wê di destpêkê de wê, ew wê pêşketina dada xwezayî wê ji xwe re wê bikê temen û wê bi wê re wê destpêka **pêşketina** xwe wê bide çêkirin.

Destûr û fahmkirina ji wê.

Di dewama wê de mirov, dikarê wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên şariştaniyê û demên wê ku wê pêşkevin wê di wê rengê de wê ev destûrên xwezayî ên ku ew temenê jîyanê bi hêstek li ser temenê haqaniyetê didin dîyarkirin wê di wê demê de wê, di awayekê de wê, cihê xwe ji destûr û gîyane wan de wê berdê. Destûr û gîyane wê hertimî û demê wê di wê de wê haqaniyet wê nebê û wê cihnegirê. Ev jî wê bi demê re wê di demên pêşketina destûrên demên şariştaniyê de wê, xwe di

awayekê de wê, bide nîşandin. Wê destûr wê bi restên wê re wê çawa wê weke awayekê ku wê bê xistin temen bêmafî û nehaqiyê de jî wê, bi wê re wê were dîtin.

Di aslê xwe de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê were dîtin ku wê destûr wê, di wê rewşê de wê, weke aliyekê kifşkar ê jîyanê ê bi pozîtiv wê piştî wê pêşkeve. Lê ev têngîna pozîtiv wê ne bi têngînek herîni bê. Wê, di wate û mantiqê destûrek çerçoyî ku wê pêşkeve û wê bi dîtbariya xwe re wê, ji temen vewê, weke aliyekê din ê girin wê karibê bide dîyarkirin bê.

Di dewma wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê di pêvajoyên şariştani de wê, destûr wê dema ku wê destpêka wê pêşkeve wê, di wê rengê de wê, bi awayekê wê, rewşa jîyanê wê di awayekê sazûman de wê bikê ku wê bide nîşandin.

Gotina 'destûrê' bi xwe di kurdî de wê were wateya ya ku mirov ji wê mafê kirinê digirê bê. Wê di dewama wê de wê, weke ya dihêlê ku mirov wê bikê bê. Wê di wê rengê de wê xwediyê wateyekê bê. Di wê rengê de wê mirov dikarê wê bi gelek wateyên din ên di dewama wê de wê kifşbikê û wê werênê ser ziman. Destûr wê, di wê warê de wê, weke ya ku wê maf nedê kirinê jî bê û wê weke ya ku ew maf dide kirinê jî bê. Wê bi wê rengê wê were fahmkirin. Ev rengê hêstî û fahmkirinê wê piştî wê, ji aliyekê din ve wê bê temenê fahmkirina têngînek bi navê yazdanî jî. Wê di wê çerçoveyê de wê yazdan wê weke yê ku ew destûrê dide kirinê û nadê kirinê wê di wê rengê de wê were pênasekirin. Di nava têngîna yazdanî û wê têngîna destûrdayinê de wê, têkiliyek şenber wê bi demê re wê xwe bide dîyarkirin. Minaq wê di demên jîyane komî de wê, dema ku wê mirov wê fêrî ya rast û ne rast bibê bi têngîni wê ew wê, hingî wê ji dayikên ku ew di wê warê de dizanîn çî rasta û çî ne rast a wê ji wan wê herê û bipirsê. Di wê rengê de wê ji wan wê fahmbikê ku wê çî rast bê û ne rast bê.

Di aslê xwe de wê têngîna yazdanî wê di wê çerçoveyê de wê weke nav û hêza kesekê kifşkar wê di temenê xwe de wê di temenê xwe de wê bihawênê. Ev wê di demên dawîya jîyane komê a berî demên şariştaniyê de wê serekên komê ku wê xwediyê biryara *herê û na* bin wê ew wê bi wan re wê werê dîtin. Di dewama wê de wê ev kes wê, di dewama wê de wê bi gotina xwe re wê, derkevina li astek kifşkar a despotikî jî. Wê di wê rengê de wê hemû mafê kifşkirina nava komê wê hildina li dest. Di wê rengê de wê ew wê weke yazdanên komê wê pêşkevin û wê derkevina li pêş.

Wekî din ev rewş wê bi demê re wê zêdetirî wê bi wan re wê pêşkeve. Di dewama wê de wê, têngîna hîyararşîkî a di nava malbatê de wê ji zaro bi ber bav ve û ankû ji keçê bi ber dê ve wê hebê wê di wê warê de wê weke aliyekê ku wê bê temenê fahmkirina ya li jor û ya li bin. Wê wekî din wê yên ciwan û kalê wê bi wan re wê ew rewşa çînî ku wê pêşkeve wê yên kal wê bi wê weke kesna bi fêrûazmûna xwe ku wê xwediyê hêzek dayina kifşkar a li ser serê civate komê jî bin. Wê di wê rengê de wê ew wê di wê rengê de wê weke komek tang a li ser serê hemû komê a xwedî ber bi xwezayî wê pêşkeve. Fêrûazmûna wan wê wan derxê li pêş. Wê wan bikê weke serekna xwezayî.

Ji aliyekê din ve jî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê dem wê were demên şariştaniyê wê têngîna yazdaniyê wê pêşkeve wê ev têngîna yazdaniyê ê bi kesên weke yazdan û ankû serek û ev kesên weke bi fêrûazmûna xwe xwedî hêz û qûdretê kifşkirinê na wê derkevina li pêş. Wê di wê rengê de wê di dewama wê de wê ew wê weke rewşna destûrî a kifşkirinê wê bibin. Wê pêşî wê li kirinên wan wê binerin û wê wan weke rewşna ku wê di kirinên xwe de wê li berçav bigirin wê esas bigirin. Wê di wê rewşê de wê piştê wê ew wê werina bi gotinkirin. Ev jî wê weke aliyekê din û pêvajoyek din a bi pêşketina wê re bê.

Di dewama wê de wê weke aliyekê din wê ev jî wê were û pêşkeve ku wê yazdanî wê weke sazûmanak civakî a demên şariştaniyê a destûrî jî wê pêşkeve. Di wê rengê de wê, weke rêya ku wê bêjê ku wê çî wê çawa wê were kirin bê. Di dewama wê de wê weke aliyekê din wê ev wê piştê wê, dema ku wê bawergeh wê weke saziyna wan wê werina pêşxistin wê di wan de wê piştê wê weke ku em di demên sumeriyan de dibînin wê êdî wê ji wan navendan wê çî wê çawa wê were kirin wê were dayîn kifşkirin. Wê di dewama wê de wê ew wê, weke yazdanna ku wê bi destûrî wê bidina kifşkirin. Wê çî bêjin wê ti kesek wê li dijî wê gotinê nebêjê.

Wekî din jî wê endamên civakê wê çî wê hilberînên wê ew wê weke hevparê wê bin. Wê ji wê bahra wan wê were dayîn. Wê di wê rengê de wê, ew wê weke rewşek destûrî a bi yazdanî ku wê pêşkeve bê. Di wê rewşê de wê, ev sazî wê bi demê re wê pêşkeve û wê weke sazîyek xwedî hêz û erk a kifşkirinê ku wê pêşkeve bê. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê ev wê pêşkeve bê.

Destûr wê were şenberkirin di meji de ku wê weke wê were kirin. Di dewama wê de wê ew destûr wê herkesek wê weke wê bikê. Ev wê weke

têgînek hevbeş a civakî a kifşkar wê bi demê re wê pêşkeve. Wê weke wê were hizirkirin û kirin. Wê weke wê, were pêşxistin. Wê li gorî wê were jîyankirin. Ji aliyekê din ve jî wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê jîyane komêmn civakî wê di wê rengê de wê wergerihê li komên girseyî ên bi wan destûran û pêşketina wan ve girêdayî. Di wê rengê de wê, di wê rewşê de wê girseyên bawerdikin wê di wê rengê de wê bi demê re ku wê, navenda wan ew bawergeh, destûr û yazdan bê wê pêşkeve. Yazdan bi xwe wê bi navê xwe wê weke destûrek kifşkirinê a bingihînî wê derkeve li pêş û wê li dora wê were hizirkirin. Wê weke ajoyek navendî a temenê hizirkirinê wê biafirê û wê pêşkeve.

Destûr, sazûmana serdestîya welatî û hwd

Di aslê xwe de wê, ev pêvajoyên wê piştê wê, di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê bi jîyane komê re wê pêşkeve û wê derkeve li pêş. Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê di dewama wê de wê weke aliyekê din jî wê ev wê xwe bide nîşandin ku wê jîyane komê wê di wê rengê de wê bi ber girsebûnê ve wê pêvajoyên pêşketinê wê bijî. Girsebûn û civakbûn wê di zikhevdû de wê pêşkeve. Di wê rengê de wê, bi demê re ku wê rêveberiyên wê destûrê wê pêşkevin wê ne li gorî gîyane civakbûnê nêz bibin. Wê li gorî gîyane girsebûnê a bi bawerkirinê û bi wê serwerîya li wan û girêdane wan wê nêz bibin. Ev wê, weke cewherê nêzîkatîya wan wê xwe bide nîşandin.

Her wusa desthilatdarîyên bi welatbûnê re û hwd ku wê pêşkevin wê li ser wê temenê wê pêşkevin. Minaq wê rêveberê wê dema ku wê li dijî ya din wê biryara şer bide wê li dijî wê ti kesek wê deng dernexê. Wê weke bi girseyî wê mecbûr bin ku ew li gorî wê tevbigerin. Wê di wê rengê de wê girse wê mafê kifşkirina wan wê li ser esasê jîyane wan bixwe jî wê weke ku wê nebê wê were dîtin.

Di dewama wê de wê ev rewş wê, bi destgûharandinên desthilatdarî û hwd re wê bi pêvajoyên welatîyî û hwd re wê bi hezaran salan wê xwe bide domandin. Di hemû demên bi wê rengê ên bûhûrî de wê destûra xwûdê wê bi kifşkirina mirin û jîyanê re wê xwe bide domandin. Di wê çerçoveyê de wê, ber çî wê heta roja me wê, rêveber wê bi zêdeyî wê li hebûna xwûdê wê bi zêdeyî wê xwedî derkevin? Wê hinekî wê têkiliya wêbi gîyanî û zêhnî wê bi wê mafê kifşkirina mirin û jîyanê a di destê xwe de girtinê wê bi wê ve girêdayî jî bê.

Ji aliyekê din ve jî wê, pêvajoyên pêşketinê wê li rex wê xwe bi aqilî û hwd re wê bidina domandin. Wê, care pêşî wê di aslê xwe de ew bi aqilê

felsefeyê wê pêşketina wê re wê ev aliyên bi destûrî û hwd ku wê hertimî wê weke ji hêzek ne dîyar wê were dayin kifşkirin wê bê xistin ber lêpîrsînê û wê di dewama wê de wê, mafê kifşkirinê wê mirov wê bi wê re wê, mirov wê weke ku wê bidest **kirina destê** xwe de wê pêvajoya wê bide destpêkirin.

Ji aliyekê din ve jî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman di dewama wê de wê weke aliyekê din jî wê rewşa destûrî wê di wê warê de wê, bi aqil re wê bê serrûyê ardê û wê bikeve destê mirov de. Wê vê carê ku ew hat ardê û ket destê mirov de wê mirov wê li ardê wê li ser wê û bidest xistina wê mafê kifşkirinê wê bo wê bi hevdûkevin. Wê bikevina rikhevdû de. Wê bi hevdû re wê bikevina pevçûnê de.

Di wê çerçoveyê de wê di wê warê de wê mafê kifşkirina mafê û azadiya mirov di destê mirov de wê di wê rengê de wê weke aliyekê giring wê xwe bide nîşandin. Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê aqilê felsefeyê û hwd wê destpêkekê wê di wê rengê de wê bi xwe re wê weke ku wê bide destpêkirin. Di dewama wê de wê jî mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mafê kifşkirinê wê bi aqil wê di wê rengê de wê, di wê temenê wê bê mijare lêpîrsînê.

Di demên hemdem ên ku wê bi aqil wê pêşkevin de wê çendî ku wê mafê kifşkirina bi destûrî wê were ser rûyê ardê jî lê wê bi têgînek yazdanî wê di cewherê xwe de wê weke ku wê bikê ku wê kifşkirinê bide domandin. Rêveber wê weke rahibên demên destpêkê ên di bawergehan de ku ew xwe weke berpîrsîyarên yazdanan dibînin wê di awayekê wê rengê de wê weke berpîrsîyarê wê destûrê wê bibînin li ser serê girseyê. Di demên hemdem de wê, çendî ku wê, çendî ku wê aqil pêşkeve û wê bi wê re wê heta roja me wê civakbûn wê bi têgînî wê pêşkeve û wê derrkeve li pêş lê wê ji serî ve wê bi mantiqê girsebûnê li wê nerin wê dev û dest ji wê newê berdan. Di wê rengê de wê, di aslê xwe de wê weke aliyekê giring wê, têgîna girsebûyînê a ku wê bi wê ji serî ve wê were nerîn wê heta roja me jî wê weke nerînek bi pîrsgirêk ku wê di temenê hemû pîrsgirêkên ji serî ve ku wê bê dayin kifşkirinê bê. Di wê çerçoveyê de wê rêveber wê, xwe weke 'şivan' û herkesek wê bi wê weke 'kerî' wê bibîne wê di wê mantiqê de wê di awayekê de wê bi wê zihniyetê wê nêz bibê. Wê di wê çerçoveyê de wê nêzî girseyên civakê bibê.

Zêdebûyîna endamên civakê bi milyonan wê di wê temenê wê de wê zêdetirî wê di wê warê de wê temenê nêzbûnê wê bide çêkirin. Wê di wê rengê de wê, mafê kifşkirinê wê hemû wê weke 'ji navendekê' ku wê li

ser serê herkesekê wê were kifşkirin wê were pêşxistin wê were dîtin. Wekî din wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê di mijare fahmkirina girseyê û derûnîya wê de wê, di wê rengê de wê, ew wê bi wê re wê were pêşxistin. Têgîna destûrî a bi hevbeşî wê weke wê jîyankirin û hwd wê di wê rengê de wê temenê wê biafirênê.

Di wê rengê de wê, mantiqê destûrî ê weke bi çerçoveyek hevbeş a li gorî wê jîyankirinê wê di wê çerçoveyê de wê, weke qalibên nêzîbûnê wê ji derûnîya girseyîtiyê bi wê nêzbûnê wê newê xilaskirin. Di wê çerçoveyê de wê, di aslê xwe de wê, çerçoveyên fahmkirinê ên li ser wê re wê weke bi têgîna destûrên hemdem û hwd ku wê werina ser ziman wê, bi têgîna maf û azadiya herkesekê ku wê bi serê xwe wê weke keseyet wê pêşkeve û wê li gorî wê bijî wê, di wê çerçoveyê de wê bi mantiqê, tû nikarê dervî wê destûrê wê ev derûnîya girseyî wê weke aliyekê ku wê bibîrbixê jî bê.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê destûr wê, di aslê xwe de wê, di wê çerçoveyê de wê, di awayekê de jî wê çerçoveyek destûrî û civakî wê bi hevdû re wê di ahengekê de wê biafirênê. Wê, di wê çerçoveyê de wê dema ku em bahsa destûrê dikin em dizanin ku wê çerçoveyek wê ya berfireh wê hebê. Wê kifşkirinê weke bi kevneşopî, orf û adetên jî wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê giring wê xwe bi wê re wê bide nîşandin.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê fahmbikê ku wê jîyane komî wê weke aliyekê wê yê giring wê mirov dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di nava jîyane komî de wê, di wê rengê de wê, dema ku wê bi ber civakbûnê ve wê herê wê ji aliyekê ve wê kevneşopî, orf û adetên ku ew diafirin wê temenê wê biafirênin. Wê di dewama wê de wê pêvajoyên jîyankirinê li ser wê şenberîya wna kevneşopî, orf û adetên re bûhûrandina wan wê wan weke kodna xêvî ên civakî wê biafirênê. Wê bi wan re wê weke temen û çerçoveyek zihnî a pêşketina civakê ku wê ji wê sûdbigirê û wê pêşketina xwe wê bi demê re wê bide çêkirin wê temenê wê bi wê re wê bi wê rengê wê biafirê.

Ji aliyê fahmkirina destûrî ve wê dema ku mirov rewşa civakê wê di wê rengê de wê hilde li dest wê, di wê rewşê de wê ev aliyên têgînî û ankû zêhnî wê di her demê de wê bibin. Wê di demên hemdem de jî wê biafirin û wê hebin. Di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê di

dewama wê de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare civakê wê di wê rengê de wê weke aliyekê giring wê xwe bide dîyarkirin. Civak wê ji aliyekê ve wê, di wê çerçoveyek wê bi wê re wê weke ku wê bê xwediyê hebûnek ontolojikî ku wê kes wê çendî ku wê hebûna wê biafirênê bi hebûna xwe re wê li gorî wê wê bijî jî bê. Hebûna civakî a ontolojikî wê di wê çerçoveya wê ya bi destûrî, rest, rêgez, zagon, kevneşopî, ord, adet û hwd ku wê hebin wê bi wan re wê, xwe bi awayekê bi çerçoveyî wê bide nîşandin. Wê di wê rengê de wê ew wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê di serî de wê kifşbikê û wê werênê ser ziman bê. Di dewama wê de wê weke aliyekê giring ê wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê destûr wê weke aliyekê wê di wê rengê de wê were û pêşkeve. Di wê çerçoveyê de wê hebûna xwûdê li ser serê civakê wê hinekî jî wê têkiliyek wê ya ontolojikî wê bi wê hebûna civakî a civakî a ku wê bi pêvajoyên wê yên pêşketinê re wê bibê ve girêdayî wê aliyekê wê hebê.

Ol û destûr

Ji aliyê olê ve ku mirov wê têgîna dadê wê hilde li dest wê weke aliyek giring ê pêvajoyên pêşketina mirov jî wê bi wê re wê were ser ziman. Ol wê, bi çerçoveya xwe ya ramanî, têgînî, destûrî û hwd re wê, weke sazûmanak civakî wê xwe bide nîşandin. Wê di wê warê de wê li gorî ku mirov wê çî bikê û çawa bikê wê ji mirov wê re bêjê.

Di temenê têgîna olî a ku wê bi wê ji hevdû kifşkirina li gorî ya baş û nebaş kirinê de wê, ew ji hevdû vaqatandina wê di wê rengê de wê, xwediyê wateyek destûrî jî bê. Wê çerçoveyê de wê, têgînên weke dîrûstbûnê, wijdan û rewîstê wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyna têgînî ku wê bê xwestin ku ew ji wê were fahmkirin û bê ghiştin li wê weke encamê.

Minaq wê qadaxakirina derewkirinê, kuştina hevdû, xirabiyê bi hevdûkirinê weke tiştêkê xirab dîtin û hanîna ser ziman wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê, were dîtin bê. Di wê çerçoveyê de wê, ol û bawerî wê, di wê rewşê de wê bandûra wê di wê rengê de wê, di nava jîyane civakê û di pêvajoyên wê yên pêşketinê de wê bide nîşandin.

Pêvajoyên bawerî û olî ên civakekê wê pêşketina wê, mirov nikarê wê tenê wê weke aliyekê ku ew hema bi wê dihên bawerkirin û ankû weke têgîna baweriyî wê werênê ser ziman. Wê di wê çerçoveyê de wê ji

aliyê tégînî wê ve wê pêvajoyên ku ew bi nifşî li ser wê re dihên bûhûrandin wê xêvek civakî jî wê di wê çerçoveyê de wê bi wê ve girêdayî wê biafirênê. Weki din wê ji aliyê gotin, tégîn û kevneşopîya wê ve jî ku mirov wê hilde li dest wê, di wê awayê de wê, xwediyê wateyekê giring bê. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê giring wê dikarê wê werênê ser ziman.

Ol wê, di wê rengê pêşketina wê de wê, ji bilî wan aliyên bi pêvajoyên pêşketinê wê ji aliyê kifşkirinên wê yên bi derûnî, civaknasî û hwd ve jî wê xwediyê awayekê pêşketinê bê. Wê, di wê rewşê de wê, ew wê weke aliyekê giring ê fahmkirinê wê biafirênê.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, dema ku mirov di roja me de wê hewlbide ku wê pêvajoyên civakî ên demên berê wê fahmbikê wê bi temenekê antropolojikî wê hewlbide ku wê bi temenê wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, weke aliyekê giring wê fahmbikê ku wê ol wê xêva civakê jî wê ji aliyê xwe ve wê biafirênê. Wê çerçoveya wê ya bi mejuya wê re bi pêşketina wê re wê weke aliyekê nirxî ê civakî jî wê biafirênê.

Di nava wê de wê bi awayekê wê, weke renekê jîyanê wê bi temenê wê re wê werê ser ziman. Wê li gorî wê temenê jîyanê wê bi çawa wê bi wê were jîyankirin, nerîn û hwd wê, bi wê re wê li wê binerê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Çerçoveya olî a destûrî wê, di wê rengê û awayê de wê, di warê kirinê de wê *kirinên baş* û *kirinên nebaş* û hwd de wê bi hevdû cûdakirinê û hwd re wê werênê li ser ziman. Wê di wê rengê de wê di wê dîmenê de wê weke ya baş ku ew pêşniyardikê ku ew mirov wê bikê. Li hemberî hevdû bi awayekê dîrûst û wijdan tevbigerihe. Rast bê. Wê ev wê weke tégînna ku mirov dikarê bi destûrî û ankû bi rêgezî weke restên wê yên nêzîkbûnê jî wan werênê ser ziman.

Dema ku mirov li pêvajoyên pêşketina jîyane civakî û pêşketina pêvajoyên dadî û destûrî binerê wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê bibînê û wê werênê ser ziman ku wê, bandûra wê di pêşketina wan de wê, weke aliyekê bingihînî wê xwe bide nîşandin. Pêvajoyên destpêkê ên olî ên serekeyî û heta yên pêvajoyên şariştaniyê ên bi rengê olî pêşketina wan ji demên mîtolojiyê û heta dmeên felsefeyê û piştire demên zanîn wê di wê rengê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

OL wê weke renekê nerînê ê mirov ê li jîyanê nerînê jî wê biafirênê. Wê, di wê rengê de wê, mirov wê çawa wê bibînê, hilde li dest û wê

derkbikê wê bi wê re wê jî wê xwediyê awayekê pêşketinê bê. Di nava pêvajoyên pêşketina civakî de wê ol û bawerî jî wê bi destûrî û kevneşopîyî wê cihekê giring ê temenî wê bigirê. Wê di nava çanda civakê de wê, xwediyê cihekê giring ê bi pêşketina wê bê. Wê bandûra wê li hemû aliyên wê yên bi pêşketina wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê, bi pêşketina çand û civakê re wê ol wê, weke aliyekê giring ê fahmkirina me wê karibê biafirênê.

Di wê warê de wê di nava jîyane civakê rengê pêşketina wê ya bi jîyane ramanî, çandî, aborî, ranyarî û hwd de jî wê ew wê rewşa wê bi awayekê giringî wê were dîtin. Di nava jîyanê wê di kirinê de wê sererastkirinên ku wê werina kirn wê di wê warê de wê di hilberînîyên aborî ên jîyanê de jî wê, kifşkar bin. Di wê warê de wê di nava aborî û olê de wê, têkiliya civakî a ku ew diafirê wê, di wê rengê de wê weke têkiliyek bi awayî a hilberîner bê.

Bi heman rengê wê ol wê bandûrê li rengê hizirkirina me jî wê bikê. Durkheim wê heta ku wê wê bandûrê wê hinekî din wê bi wîrdetir bibê û wê bêjê ku wê di cewherê hemû hizirkirinên me de wê hizra olî wê çavkaniya wê hebê. Di wê rengê de wê, ew wê bi wê re wê, weke aliyekê fahmkirinê wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Weke bermehiyên demên berê ên bi hizirkirinê ku mirov li berçav digirê wê bi wê re wê, di awayekê de wê ew wê bi wê re wê, were ser ziman. Ol û bawerî wê, aliyekê mirov ê menewî wê biafirênê. Ev aliyê menewî wê bi awayê derûnî, civaknasî û hwd ku mirov wê fahmbikê wê di wê rengê de wê, weke aliyekê giirng wê, rengê mirovî wê bi xwe re wê xwe bide nîşandin.

Di aslê xwe de wê, ol û bawerî wê, dema ku mirov wê li wê bihizirê wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê, werênê ser ziman ku wê, di rewşa têkiliyên me yên bi civakî û hwd de jî wê bandûrê wê li wê bikê. Wê rengê wê û temenê danîna wê jî wê karibê bide dîyarkirin. Minaq ez dikarim civake kurd bibim. Wê ji mejuya wê ve wê weke civake pîr baweriyî bê. Wê, di nava wê de wê gelek rengên baweriyê ên olî wê pêşketî wê hebin. Wê di nava wan de wê dem bi dem wê hevdû fahmnekirin û hwd wê xwe bide nîşandin. Ku mirov têngîna ol û baweriyê wê rast fahmnekê wê karibê wê pêşîya fahmkirina mirov a bi rengên cûr bi cûr re bigirê jî bê. Di wê rengê de wê, di serî de wê, mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê divê ku mirov wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di warê kesên ku ew li gorî baweriyekê mazin dibin û ankû ew xwediyê wê baweriyê wê na wê ji aliyên bi baweriyên din ve jî wê weke yan ji nedîtî ve wê werin û yan jî wê, di nava wan de wê têkilî wê bi civakî wê zêde pêşnekeve. Wê minaq wê heta ku wê di roja me de wê weke aliyekê rêgezî ê olî wê bihevdu re jîyankirinê, zawacê û hwd jî wê weke aliyekê ku wê di wê çerçoveyê de wê bi pirsgerêkî wê xwe bide nîşandin bê.

Di wê rengê de wê, dema ku wê bawerî wê weke dogmayekê wê pêşkeve wê ew hingî wê bê temenê xwe li xwe girtinê wê biafirênê. Yan jî wê temenê têkiliyê bi derve a mirov wê qût bikê. Wê bi birrê. Wê pêşîya wê bigirê. Wê nehêlê ku ew hevdu bibînin. Wê di wê çerçoveyê de wê, mirov wê tenê ya di çerçoveya bawerîya xwe de wê rast bibînin û yên din wê şaş û ne rast wê bibînin. Ev jî wê weke aliyna ji hevdu dûrketinê wê bi xwe re wê biafirênin.

Di wê warê de wê, dema ku mirov wê ji aliyê destûrî ve jî wê hilde li dest wê di roja me de wê ji du aliyan ve wê dikarê wê hilde li dest. Yek ji aliyê destûrên giştî ên ku ew di roja me de weke destûrên welatan ku ew hatina pêşxistin ve wê hilde li dest û ya din jî ji aliyê destûra wê ya navaroka wê ku ew bi wê bi rêgezî û restî heya wê hilde li dest. Wê di demên hemdem de wê dem bi dem wê ev herdû alî wê karibin werina hemberî hevdu. Wê ber vê yekê wê li leyha aliyekê wê li aliyên din çûyina li rewisyonê wê bi wê re wê were pêşxistin. Ev jî wê weke aliyekê ku wê çawa wê di nava wan de wê berberîya ku wê mihtemel wê bibê wê pêşîya wê bê girtin wê bi wê re wê bibê. Aliyê wê temenê wê li hevdu girtina bi dogmatiyê bê. Aliyê din jî wê, ji aliyê destûrên olî û ne gûharîna wan û xwe li pêşketina demê a jîyanî girtinê bê.

Di wê rewşê de wê di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku ol wê weke aliyekê mirov û jîyane mirov ku wê xwediyê mejuyê bi çerçoveya civakî û pêvjaoyên wê yên pêşketinê re bê wê, di wê rengê de wê, çawa wê bê gihandini temenekê rast fahmkirinê wê weke aliyekê ku wê li pêşîya fahmkirinên li pêş jî bê.

ABORÎ, ÇAND Û CIVAK

Aborî wê weke aliyekê jîyane mirov ê temenî wê biafirênê. Marks wê, hemû çerçoveya têkiliyên hilberînê wê weke temenekê wê di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman. Di dîroka civakê de wê, dema ku mirov wê hilde li dest di serî de wê mirov wê, bi awayekê wê weke aliyekê afrîner wê bibînê. Gotina afrînerîyê wê weke gotina çêkirineka ji nebûnê jî wê ji xwe re wê bikê temenê fahmkirinê. Lê ya hilberînê wê, bi wê rengê wê, bi rengê weke minaq bi çandiniyê zêdekirinê û hwd re wê, werênê ser ziman.

Aborî wê, weke aliyekê civakî ê giring wê xwe bide nîşandin di dewama wê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê werênê ser ziman ku wê ji temen ve wê têkiliyên aborîyê wê di nava civakê de wê, aliyekê wan ê afrîner bo hebûna civakê jî wê hebê. Civak wê bi aliyekê xwe ve wê, aborî bê. Wê, di wê çerçoveyê de wê mirov dikarê werênê ser ziman ku wê civak wê ji endamên wê pêkwerê û her endam ku ew zindiya wê pêwîstîya xwarin, parastin û sitargehê weke malê û hwd wê hebê. Di wê çerçoveyê de ev jî wê weke aliyna ku wê taqabûlî aliyê jîyane civakê a aborî wê bikê.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê dema ku mirov wê bi antropolojikî bê û ankû bi awayekê din ê dîrokî û hwd ve ku em dikin civakê û ankû pêvajoyên wê yên demên berê wê, fahmbikin ew, çawa dijî, çawa xwe dabare dikê, li ser çi temenê ew dikarê xwe werênê ser ziman û bide jîyankirin û hwd wê weke aliyna ku wê mirov li wan binerê bê. Wê mirov wê wan kifşbikê bê. Di warê çûnûhatina bi kirinê a di jîyanê de wê, di temenê wê de wê ji aliyekê ve wê temenê xwe jîyankirinê û ankû xwe gihandina xwarinê û hwd wê hebê.

Di demên berê şariştaniyê de wê, di nava jîyane komî de wê, nêçîrî wê pîrr zêde wê li pêş bê. Di demên destpêkê ên zû de ku wê li dora dema pêşî a peleolitikê wê werê wê di wan de wê, mirov wê, di çerçoveyê de wê, were dîtin. Wê, weke nêçîrvanna baş bin. Wê piştî hin bi hin wê were dema mezolotikê û neolotikê wê hin bi hin wê şîvani wê bikeve jîyane mirovan de. Şîvanî wê ji aliyekê ve jî wê weke aliyekê jîyanê ê ku wê mirov wê bidest kedîkirina sawalan wê bikê. Ev jî wê weke aliyekê giring ê ku mirov wê dikarê wê di serî de wê fahmbikê bê.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê jîyane civakê wê, di rengê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê ev wê bi wê re wê çerçoveyê li pêş. Di demên neolotikê ên destpêkê, navîn û dawî de wê

nîşanakên pêşxistina çandiniyê û bi karhanîna şîniyên xwezayê ên weke geya û hwd wê were. Di wê rengê de ev wê, weke tiştina ku wê bi wê re wê were jîyankirin bê. Di demên dawîn ên neolitikê de wê weke ku em bi demên pêşketî ên çand ubeyd re li mesopotamiya kifşdikê wê, çêkirina xwarinê weke li ser êgir û hwd wê pêşkeve û wê bi awayekê pîrr zêde wê di nava jîyane mirov de wê bidest çigirtinê wê bigirê.

Çêkirina xwarinê em çendî ku î ro wê weke nîşanaka şariştanbûnê wê dihênina ser ziman lê wê di aslê xwe de wê, meju û dîrokeka wê ya bi wê rengê a pîrr zêde kevn wê hebê. Di dewama wê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê mirov dikarê wê di serî de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Têkiliya pêşketina civaketiyê û aborîyê wê ji navikê ve wê bi hevdû ve wê girêdayî bê. Di wê çerçoveyê de wê jî wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê kifşbikê ku wê bi demê re wê çanda hilberînê û afirandinê wê bi fêrûazmûnan û hwd re wê pêşkeve. Ev jî wê weke aliyekê ku wê mirov dikarê wê di wê çerçoveyê de wê fahmbikê bê.

Çand, civak û pêşketina aborîyê

Çendî ku em dema ku em aborîyê wê hildina li dest wê weke aliyekê temenî wê fahmbikin jî lê em nikarin wê bêî encamên wê yên li serî ên weke bi têgînî û hwd ku wê xwediyê kifşkirineka bi sazûmanî bin wê redbikê. Di wê warê de wê aliyê çandî bi hebûna civakê a têgînî re wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê giring wê xwe bide dîyarkirin. Civak wê, di aslê xwe de wê, dema ku mirov wê, werênê ser ziman wê di serî de wê weke aliyekê giring ê jîyanî wê di wê rengê de wê, xwe bi awayekê wê, bi pêvajoyên pêşketinê re wê bide nîşandin. Pêvajoyên pêşketinê em divê ku wan weke aliyekê giring ê pêşketinî di encama fahmkirina bi hilberînê û hwd de wê fahmbikin.

Fahmkirinê wê di serî de wê ji du aliyan ve wê, mirov dikarê wê fahmbikê. Aliyê pêşî wê bi alimandinê bê. Aliyê din jî wê bi rengên weke fêrûazmûnê ku wê bi wan re wê bi hişmendî wê pêşkeve bê. Aliyê alimandinê wê weke aliyekê ku wê zêdeyî wê weke aliyekê fizîkî bê. Di hebûna zindiyekê ku ew weke mirov ew ne xwediyê mejiyekê ku ew dihizirê jî wê karibê bialimê. Alimandin wê ji aliyê heywanan ve wê weke rengê ahlkirinê wê xwe bi wateyî wê bide nîşandin. Di wê rengê de wê, ji aliyekê ve wê ev weke heyîna zindiyî a bi pêşketinê ku wê di serî de wê mirov dikarê wê ji temen ve wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Aliyê din ê bi hişmendî wê di wê rewşê de wê weke bi zindiyên dihizirin ên weke mirov re bê. Di wê çerçoveyê de ew jî wê, bi pêvajoyên wan ên jîyankirinê, hilberînê û hwd re wê, bi fêrûazmûn bûyînan mejiyê wan re wê temenê xwe yê jîyanî wê bi wê re wê biafirênê. Di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Em di dewama wê de wê jî wê dikarin wê werênina ser ziman ku wê weke aliyekê giring wê xwe bide nîşandin ku wê, aborî wê bi rewşa hilberînê re wê, di jîyane me de wê bi encama kedê zadê ku ew hat afirandin wê ji aliyê fizîkî ve wê weke encamekê bê. Lê ji aliyê din ê weke mejiyê ku ew pêvajo jîyankirina wê bi encama wê ya fêrûazmûnê re wê di dewama wê de wê, ew wê xwe bi wê re wê di awayekê de wê bide nîşandin. Ev jî wê weke encamek têgînî bê. Di wê rengê de wê di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Wekî din wê jî mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê di nava jîyane mirov de wê ev jî wê weke aliyekê din wê xwe bi wê re wê bide nîşandin ku wê mirov wê bi encama kirinên xwe re wê di nava jîyane xwe de wê weke ku wê xwe bi wê re wê biafirênê. Yanî wê, encamên wê yê yê bi hilberînê wê çendî ku wê temenê jîyane temenê wê bi zad bidestxistinê wê bi dest bixê wê, ji aliyekê din ve jî wê, weke encama wê ya duyem wê bi mejiyê xwe re wê bi pêvajoyên wê re fêrbûna ku wê bibê wê xwe bi wê re wê weke alimandineka ku wê piştire wê temenê pêşxistinê wê biafirênê bê.

Hêza mejî ku wê pêşkeve wê bi wê re wê temenê pêvajoyên din ên ku wê bên pêşxistin jî wê biafirênê. Wê, di encama wê de wê bi plankirin û pêşhizirkirinê wê temenê wê pêşxistinê ku wê çawa wê bê kirin wê çêkiirn. Di wê çerçoveyê de wê têkiliya hizirkirinê û hilberînê wê weke têkiliyek çaprazî a ku wê bi aqil û hilberînê re wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin bê. Mirovekê ku ew ji xwe re ardekê çandiniyê çêdikê wê li wê bihizirê ku wê çawa wê bikê, çî di wê de wê biçênê û wê yek kê m yek zêde wê hizirbikê ku wê çî wê bi wê re wê bidest bixê. Di wê çerçoveyê de wê, çawa wê ew wê çandini wê bê kirin wê ew wê zanibê. Wê di kîjan demê û çawa wê bê lê nerîn, avdan û hwd wê bi wê re wê, bizanibê. Dema ku wê mîwek tirî wê bi qixisênê wê bi wê re wê, zanibê ku wê çawa wê ew wê qixisandinê wê bikê û wê çawa wê encama wê baş xwe bide nîşandin.

Di wê rengê de wê rengên hizirkirinê û têkiliya wê ya bi hilberînê re wê weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê xwe bide nîşandin.

Di wê rengê û awayê de wê jî di dewama wê de wê divê ku mirov wê werênê ser ziman ku wê her pêvajoya ku ew hat jîyankirin wê jî aliyekê ve wê çandbûnekê wê bi xwe re wê biafirênê. Çandbûn wê jî aliyekê ve wê, weke fêrbûneka bi têngînî jî bê. Wê bi wê re wê fêrbûneka bi alimandinî bê. Wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê werênê ser ziman wê ew çandinî û ankû bi çandbûn wê jî aliyê wê ve wê, weke aliyekê ku wê pêvajoyên aborîyê wê reng û awa û sazûmanîya wê bide çêkirin. Bandûra aliyê têngînî li temenê aborî û afrînerî û hilberîya wê, di aslê xwe de wê weke aliyekê ku mirov wê nikarê wê bide çêkirin. Dema ku wê di nava olê de wê jî aliyekê ve wê, faîzê wê redbikê wê di temenê wê de wê, bi têngîna ku wê li gorî kedê wê, herkesek wê, bidest bixê û ti kesek qizincek nehaq bidest nexê wê bi wê armancê bê. Di wê çerçoveyê de wê, minaq wê, çerçoveya olî wê di wê çerçoveyê de wê dema ku wê di çerçoveya nerîna xwe de wê, têngîna xwe ya aborî wê, bihizirê wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê mirov wê bi wê re wê fahmbikê li gorî wê. Di xiristîyaniyê de wê, weke gotina Îsa ku wê di encama wê de wê bê gotin gezek nan hebê wê jî bi yê birçî re parvebikê wê, werênê ser ziman. Ev wê weke aliyekê nerînî ê bi aborîya jîyane mirov ve girêdayî wê were ser ziman.

Di warê pêşketina aborîyê de wê mirov dikarê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên wê yên pêşketinê wê hin bi hin wê bi awayekê têngînî wê pêvajoyên pêşketinê wê bijî. Di aslê xwe de wê jî aliyê kifşkirina ji aliyê têngînî ve temenê aborî ê bûjenî wê, di wê rengê de wê weke aliyekê din ê ku mirov wê dikarê wê werênê ser ziman bê.

Pêvajoyêmn ji destpêka pêvajoyên şariştaniyê û heta roja me de wê, di wê çerçoveyê de wê jî aliyê têngînên ramyarî, rewîstî, çandî û hwd ve ku mirov dikarê wê werênê ser ziman ku mirfov bi awayekê rêkûpêk di dewama hevdû de wê hanî ser ziman wê di wê rengê de wê, dîmenekê bide rayixistin li berçav.

Di pêvajoyên jîyane civakê de wê, pêvajoyên pêşî ên berî-şariştaniyê ku weke ku em bi demên çanda ubeyd û hwd re wê dibînin wê di awayekê ekolojîkî û xwezayî re wê wre dîtin ku wê pêşketina xwe ya bi civakî wê bijî û wê di wê de wê bi sazûmanî a civakî wê kûrbûnekê wê bibê. Di wê rengê de wê aliyên weke bi teknîkî, fêrbûnî, alimandinî û hwd ve wê, bi zêdeyî wê temenekê pêşketi wê bi wê re wê were dîtin. Wê

çandinî jî wê pêşkeve. Wê, rewşa kedîkirina sawalan û bi wê re jîyane şivanî wê pêşkeve. Di dewama wê de wê ev rewş wê tiştêkê din wê bi xwe re wê bidina fahmkirin bi me. Ew jî wê ew bê ku wê, minaq jîyane şivaniyê wê di dewama wê de wê mirov dikarê bi wê re wê fahmbikê ku wê minaq ji şîrê sawalan karîna sudgirtinê, ji sawalan girtina hiriyê û hwd wê, weke aliyekê ku mirov wê dikarê wê, di rengê de wê, di serî de wê, kifşbikê bê.

Di aslê xw ede wê jî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare civaketiyê wê, di wê çerçoveyê de wê temenekê wê yê pêşketî wê biafirê. Ev aliyên ku me hanîna ser ziman wê di wê warê de wê tiştêkê din jî wê bide nîşandin. Ji demên mirov bi jîyanî bidest bicihbûnê kir û li wir mal avakir û jîyane malbatî pêşxist û pê de wê, di dewama wê de wê temenê wê çawa wê pêşbixê wê di wê de wê weke pîsporiyekê jî wê di wê warê de wê bi fêrbûnê, zanîna û alimandinê re wê bi wê re wê bide nîşandin.

Di wê rengê de wê ev alî wê bi demê re wê pêşkevin. Wê pêvajoyên pêşketinê wê bi ser xwe re wê bidina bûhûrandin. Ev jî wê bi awayekê din û weke dîmenekê din wê temenê wê fêrbûnê wê bi awayekê wê bi tîgînî wê pirralî fahmkirîna û biwatekirinê jî wê bi xwe re wê biafirênê.

Di wê rewşê de wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, jîyane bicihbûyî wê, bi demê re wê, li ser temenê xwe wê, çawa wê, fêrbûnê wê bikê wê mirov wê di wê de wê fêrbibê. Wê aboriya xwe ya malbatî wê pêşbixê. Wê bi wê re wê çawa wê dabare xwe wê bikê wê rêyên wê pêşbixê. Wê di wê rewşê de wê, hin bi hin wê di wê zanîna xwe de wê di nava xwe ya xwe ya civakî de wê bi zêdeyî wê pêşkeve wê herê. Di dewama wê de wê, xwezayê civakî wê, di nava tîkiliyên wê de wê, aliyekê din ê weke tîkiliya bi hevdû re û parvekirinê ku wê pêşkeve wê weke aliyekê din ê wê xwe bide nîşandin.

Dema ku em bahsa civaketiyê dikin wê ji aliyekê ve jî wê di aslê xwe de wê ev wê bi wê re wê were fahmkirin. Civaketî bi tîgîna wê ya di mejiyê min de ku min ji nava fahmkirina civakî a li kurdistanê girtî wê ew bê k uwê, bi hevdû re jîyankirinê, parvekirinê, li hevdû hizirkirinê, li hevdû hizirkirinê û bi wê re destdayina hevdû wê bi wê re wê dikarim werênima ser ziman.

Wekî din wê dikarim wê di dewama wê de wê werênima ser ziman ku wê pêvajoyên civaketî wê di wê rengê de wê dema ku wê pêşkevin û wê sazûmana wê pêşkeve wê, bi wê re wê, di awayê aliyê jîyane aborî a civakê de jî wê, bi heman rengê wê ew sazûmanî û sererastkirinê wêbi

temenê wê yê civakî re wê pêşkeve û wê xwe bide nîşandin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring ê din ku mirov wê di serî de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê civak û pêşketina wê ji aliyekê ve wê temenê wê bi pêşketina aborî re bê. Lê ji aliyê din ve jî wê bi aliyên wê yên ku wê li hevdû didina girtin weke aliyên rewîstî, çandî û hwd ku wê bibin wê ew jî wê, di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Di biriqîna wê aliyê duyem de wê, mirov dikarê wê, werênê ser ziman ku wê civaketî wê, di wê rengê de wê, pêvajoyên wê yên pêşketinê wê weke aliyekê giring wê bi wê re wê bijî.

Aliyê ramyarî wê di aslê xwe de wê di dîmenekê wê de wê weke têngîneka ku mirov wê ji kîjan aliyê ve wê bixwênê wê weke temen û awayekê metingerî ê li ser serê civakê wê xwe bi awayekê wê bide nîşandin. Wê, têngîliya nava aliyê ramyarî û aborî wê, di aslê xwe de wê, têngîliyeka ku wê civakê wê karibê di mantiqê girseyî de jî wê bide dîtin jî bê. Ber vê yekê wê, di wê rengê de wê ev alî wê weke aliyekê ku mirov wê li ser çî temenê wê fahmbikê wê weke aliyekê giring wê li holê wê bimênê.

Pêvajoyên pêşketina civakê wê, di wê rengê de wê, mirov dikarê wê, di dewma wê de wê werênê ser ziman ku wê di pêvajoyên şariştaniyê ên piştê wê hin bi hin wê kûrbûn wê li şûna bi pêşketina civakê re wê bibê wê bi aliyên weke yên ramyarî ên zorê û hwd re wê li ser serê civakê re wê pêşketina wê xwe bide nîşandin. Ev jî wê weke aliyekê din ê ku mirov wê balê bikişênê wê werênê ser ziman.

Di wê rewşê de wê, rêveberî wê, di wê rewşê de wê, di aslê xwe de wê, pêşketinên wan ên li ser serê civakê wê, di wê rengê de wê, weke aliyekê zorê wê xwe bide nîşandin.

Mirov çawa dikarê wê di temenekê rast de wê fahmbikê. Di wê rengê de wê, wergerîna wê ya li welatîtiyê wê, weke rewşeka ku mirov nikaribê hertimî wê bi wê re şanazbê û wê bi wê re wê werênê ser ziman bê, ku mirov li encamên wê dihizirê.

Di aslê xwe de wê, di dewama wê de wê, di wê rengê de wê, ji aliyê çandî ve wê heta vê demê me di bin hinek serekên weke yên çandê, dîrokê, felsefeyê, civaknasî û hwd de wê hanî ser ziman. Lê li vir wê weke aliyekê din jî wê di bin dîtîneka rexnegir de wê pêvajoyên pêşketina çandî di berçav de derbaskirina wê hingî wê di wê warê de wê

weke aliyekê giring wê karibê temenekê fahmkirinê ê rasttir wê bi xwe re wê bide nîşandin ji me re.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê weke temenekê aliyê temenê abori encamên wê yên wê yên ji serî ve ku ew dide dîyarkirin wê di wê çerçoveyê de di dewama wê de mirov dikarê wê li wê bihizirê û wê weke aliyekê giring ê din wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê rengê de wê di dewama wê de wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Mijare fahmkirina temenê aborî ê civakî wê di wê rewşê de wê aliyên wê yên din ku em tenê weke encamaka wê werênina ser ziman wê ne têt wê karibê were dîtin. Ez dema ku wê li wê dihizirim wê hîs dikim. Ber vê yekê wê, çendî ku wê ji aliyê temenê aborî ve wê li serî wê kifşkirin wê bibê wê, bi heman rengê bi awayê din jî wê ji serî ve wê weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê mirov dikarê wê li wê bihizirê û wê werênê sser ziman.

Pêvajoyên pêşketina aborîya civakê

Pêvajoyên pêşketina aborîya civakî ku mirov bi dîroka wê re wê li wê bihizirê wê dîrokek pirr zêde demdirêj wê bihizirê. Ev gotina aboriya civakî ku mirov bi demên wê yên berî û roja me re li wê bihizirê wê, were dîtin ku wê di roja me de wê, bi watayên cûda jî wê li ser temenekê wê bê hanîn li ser ziman. Di roja me de wê, dema ku wê bahsa aborîya civakî wê, ji aliyekê ve wê çawa wê bi hevdû re xabatkirin, alikarî dana hevdû bi hevdû re di hilberînê de cihgirtin. Di pêvajoyên hilberîn, afirandin û karhanîna cihgirtin û hwd wê weke aliyê ku wê mirov karibê wê werênê ser ziman. Di çerçoveya malbatê de ku mirov li wê bihizirê wê malbat wê, aborîya wê, li ser temenê hevbeşiyek civakî a dendikî wê rûniştî bê. Di nava malbatê de wê di çerçoveya li ser lingan girtina aboriya malbatê de wê hemû endamên malê wê ji aliyê xwe ve wê bi wê re di nava kar û xabatekê de bin. Wê bi hevdû re hemû kirinên nava malbatê wê weke nava malê û dervî malê ku wê werina kirin wê bi hevdû re wê çerçoveyek giştî û teybet a bi aborîya malbatê re wê, werênê li holê. Wê dema ku em di heman awayê û rengê de li ser aboriya civakê jî bihizirin wê di wê rengê de wê di awayekê de wê, şêwayekê fahmkirinê wê bide me.

Aborîya civakê wê di wê temenê wê ji aliyekê ve wê bi gotina aboriya civaknasî jî wê were bi navkirin wê li ser wê temenê bi hevdû re herkesek ku wê ji aliyê xwe ve wê tevlîbibê wê weke aboriya civaknasî a

civakî jî wê were bi navkirin. Di warê aboriya civaknasî de ku mirov wê bi çend gotinan wê salixbikê wê mirov dikarê wê li ser temenê berpîrsîyar li hemberî hevdû û civakê, bi hevdû re tevî pêvajoyê bûyîne, weke fektorek civakî û pergelk wekehevî dîtîne, bi aliyên ne wekheviyê û xizaniyê re tekoşîn û hwd re wê were ser ziman. Di roja me de wê di çerçoveya pergale kapital de wê li wê têngîna aramiya bazarê jî wê di wê çerçoveyê de wê li wê were zêdekirin.

Di warê politikayên aboriya civaknasî de wê, arami û refaha civakî wê bi wê re wê, hilde li dest û wê armanca wê de bê. Wekî din wê kes bi keseyetîya xwe re wê di nava wê de wê derkeve li pêş. Wekî din wê, aliyên weke ewlehiyê, tendurustiyê, perwerde û hwd wê weke aliyna ku wê di wê çerçoveyê de wê li aboriya civakî û civaknasî wê temenê pozîtiv jî wê biafirênin wê li wê were nerîn. Di gotineka din de wê ev wê, weke aliyna ku wê temenê pêşxistineka bi qalîte û hêja wê bi wê re wê pêşbixê wê li wê were nerîn.

Di wê rengê de wê weke aliyekê din wê, pêvajoya dewrûdayim û berdewamiyê a pergale aboriya civakî wê weke aliyekê din ê ku wê li wê were hizirkirin bê. Di dewama wê de wê, ahenge ku wê were çêkirin wê weke aliyekê pêşketina civakî ku wê pozîtiv û ankû negatîv wê bi bandûr bikê wê li wê were nerîn. Di dewama wê de wê jî mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê di nava civakê de wê pêvajoya aboriya civaknasî ku wê herkesek wê ji aliyê xwe ve xwe bi berpîrsîyar bibîne û tevî wê pêşxistin û karûxabate wê de. Wê ev wê weke aliyekê wê yên civakî û tevgerîya wêya bi civakî jî bê.

Di wê çerçoveyê de wê, beşên civakê ên ku ew weke bêkar bin ku ew ne xwedî wasîf bin wê çawa wê tevî wê werina kirin wê li welatên ewropa wê têngîna kooperatîf, waqîf û hwd wê werina pêşxistin. Wê di dewma wê de wê ev wê weke aliyna aboriya civakê û weke tevîbûnekê wê were dîtîn. Di dewama wê de wê, di wê nava jîyanê de wê, bandûra wê tevîbûyîna li aboriya civakê wê di nava civakê xwe de wê xwe bide nîşandin.

Ji aliyê pêvajoyên tevîbûyîna li wê de wê di serî de wê weke aliyekê giring wê sazûmana rêveberiyê a ku ew di awayekê baş karbikê û wekhev xwediyê politikayên civaknas bê û bi wê re temenê wê parastina wê tevîbûnê û nîrxên civakî ên weke malbatê û hwd bi wê re biparêze wê pêwîstîya wê xwe bide nîşandin. Ev jî wê, weke bi teşwîkîya kes re wê, were bi temenkirin. Ji aliyekê din ve jî wêbi temenê wê yê pergali re wê pergalek ku ew derfetê dide çêkirin û wekheviyê di mafûazadiyê de

diparêzê wê di serî de wê weke aliyekê giring bê. Politikayên temenî ên civaknasî wê di wê warê de wê temenê wan wê weke aliyekê giring ê temenê politikayên civakê û pêşketina wê biafirênin. Di roja me de wê bo wê aliyê wê bi zêdeyî wê pergalên demokratîkî wê di wê çerçoveya pêşketina kes û civakê de wê, weke nirxekê demî wê xwe bide nîşandin.

Di wê çerçoveyê de wê, di nava civakê de wê bi awayekê ji temen ve wê pêşxistina wê weke aliyekê giring wê bi wê re wê xwe bide nîşandin. Pirsgirêka pergale aboriyê a bi tengezeriyên wê yên dem bi dem ku ew xwe bi wê bi mecbûrî dikê ku ew biafirênê wê di serî de wê, ji serî ve kifşkirina wê bê. Di wê rengê de wê, di serî de wê mirov dikarê wê, ev wê, weke aliyekê giring wê, dema ku wê, ji serî ve wê, were kifşkirin wê rewşên weke xwe domandina wan wê ji demekê li ya din wê pirsgirêk wê di ahenge wê de wê karibê xwe bide nîşandin. Di wê rewşê de wê mirov dikarê wê, weke aliyekê din wê di dewama wê de wê, werênê ser ziman ku wê, ev jî wê, weke aliyekê din ê bi pirsgirêkên pergale aboriyê ên her demê re wê xwe bidina nîşandin bin. Tengezeriyên aboriyê û ankû tengezeriyên pergale aboriyê wê, çendî ku wê di gelek warên teorîkî de ku wê werê hanîn ser ziman ku wê ew wê xwe bi wê re wê biafirênê jî bê lê wê di aslê xwe de wê, di encama wê de wê, were dîtin ku wê, di temenê wê de wê bi pirsgirêka wê ya sereka wê pirsgirêka kifşkirina ji temen ve bê û her wusa bi wê re di wê çerçoveyê de ji temen ve wê aramiya bi pergale aboriya civaknasî re ku ew were parastin bê.

Pirsgirêkên pêşketinê ên pergale aborî wê rastaraast wê bi pêvajoyêmn pêşketina civakê, pêvajoyên wê yên pêşketinê û rewşên wê yên bi perwerdebûnê, pêşketina bi wê û karîna bi karhanîna zanînê û awayên wê ve girêdayî bê. Wê di serî de wê weke aliyna giring wê mirov dikarê wê di wê rengê de wê di serî de wê fahmbikê. Ev jî wê weke aliyna giring wê mirov wê werênê ser ziman ku wê, ji serî ve wê weke ku wê piştî ronansê wê di demên hemdem de wê pêşkeve wê, bi pergalek aborî a kapital wê pêşketina wê, wê di temenê wê de wê bi pirsgirêkn civakê ve girêdayî jî wê ji aliyekê xwe ve wê xwe bide nîşandin.

Di pêvajoyên civakî ên demên berê de wê, di serî de wê, mirov dikarê wê werê werênê ser ziman ku wê, di awayekê komplika ku wê nekêmî ya roja me komplika wê bi awayekê wê were bi rêvebirin. Minaq wê di her rewşê û awayê de wê ji temen ve wê, pêşxistina wê bibê. Lê wê ji aliyê sazûmana têgînî a ramyarî û hwd a ji serî ve wê, dema ku wê, were kirin ku ew çendî ku ew were kifşkirin jî wê ji aliyekê ve wê, li gorî temen wê ew wê bibê.

Di aslê xwe de wê, pêvajoyên pêşketina olan wê, di wê rengê de wê bi aqil pêşketina wan re wê ji aliyekê ve wê destwardane wan a bi têgînî a li rengê aboriya civakê û pêşketina wê jî wê were dîtîn. Wê di wê rengê de wê, di awayekê de wê, di çerçoveya pêşketinê de wê weke ku wê were dîtîn wê politikaylên civakî ku wê bi aliyê civakî ve wê bi wan wê were hizirkirin wê rengê wê bi wan re wê were dîtîn. Mînaq wê, gotinên weke 'ku çîranê te birçî tê tu nîkarê rehet bê', 'mîrovê birçî bihizira', û hwd wê, bi têgînên weke yên wijdanê ku wê li berçav wê were girtin û wê bi wê were hizirkirin wê were dîtîn. Ev jî wê, di wê çerçoveyê de wê di temenekê de wê, li hevdû hizirkirinê bi berpîrsîyarî wê temenekê hizirkirinê wê bi xwe re wê bide nîşandin.

Aboriya civakê wê pêvajoyên wê yên pêşketinê ên ji demên destpêkê ên şariştaniyê û heta roja me wê, temenê wê li ser pêvajoyên afirandin û hilberîna bi axê ve girêdayî bê. Lê wê hin bi hin wê aliyên din ên weke hilberînê wê bibin. Wê di dewema wê de wê, di nava civakê de wê çêkirin û gerîn, kirîn û firotina malan wê bi wê re wê were pêşxistin. Weke ku em di nava kurdan de dibînin mînaq 'atarî', 'çerçî' û hwd wê, di demên wê yên berê de wê were dîtîn.

Ev rewş wê weke rewşna ku wê di warê aboriya berhev de wê weke aliyna destpêkî wê biafirênin. Lê di wê rewşê de wê, weke aliyekê din ê di çerçoveya xwe dewrûdayimiya wê de wê, aboriya malbatê wê bi aliyên wê yên çandiniyê, şivaniyê û hwd wê bi keriyên sawalan re wê, temenê wê hin bi hin wê pêşkeve.

Bandûra pêvajoyên pêşketina aqil li pêşketina aboriyê

Di aslê xwe de wê pêvajoyên pêşketina bi aqil re wê dem bi dem wê di wê rewşê de wê, weke aliyekê giring ku wê, bi awayekê temenî wê bandûra wê xwe bide nîşandin. Aqil wê ji aliyekê de wê dem bi dem wê çawa wê, pêvajoyên pêşketinê wê bijî û wê çî wê weke encam wê, bibin wê weke aliyekê temenî wê bandûra wê ji temen ve wê bibê. Aliyên weke pêşketina teknikê û hwd wê ji aliyekê ve wê pêşketina wan wê di hilberînê de wê, weke awayekê ku wê bi zêdeyî wê bandûrê li wê bikê bê. Wê, di wê rengê de wê hilberîn û têknîk wê di warê çêkirinê de wê bi zêdeyî wê, di nava hevdû de wê derbas bibê. Di aslê xwe de wê ji aliyê zanistên civakî û yên din ên weke biolojiyê û hwd jî wê di wê rengê de wê, bi têkiliya wan û encamên wan ên bi hevdû re wê di wê warê de wê mîrov dikarê bikirpênê.

Minaq wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê di demên hemdem de wê bi zêdeyî wê, rewşên weke pêşketina fêkiyên bi hormon û hwd wê di wê warê de wê, di temenê wê de wê, lêkolînên biolojîkî ku wê, bibin wê hebin. Wê, di wê rewşê de wê, dahûrkirinên biolojîkî ku wê werina kirin wê bi wan wê ew ji temen ve wê bi rengê weke di warê çandiniyê û hwd de ku wê werina bikarhanîn wê werina dîtin. Ev jî wê weke aliyna ku wê di warê aboriyê de wê, xwediyê bandûrê bê. Di aslê xwe de wê hemû zanin wê, di wê rengê de wê, aliyekê ve wê bi wê rengê têkiliya wan wê bi hevdû re wê hebê û wê di pêşketina hev de wê bandûra wan wê ji temen ve wê hebê. Wê ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê, di serî de wê, werênê ser ziman bê.

Gihîştina li aboriya hemdem

Pêvajoyên pêşketina aboriyê wê piştî demên ronansansê û pê de wê bi zêdeyî wê bi aliyên teorîkî ve wê pêşkevin. Têgînên weke yên aboriya welêt ku wê bi têgîna teorîkî a markantilismê wê were ser ziman wê weke aliyekê ku wê temenê wê li ser temenê kifşkirinên bi sazûmana welêt wê ava bê. Wê di wê çerçoveyê de wê awayê pergali wê weke 'kapitamisma welêt' jî ku wê were binavkirin wê pêşkeve. Ev bi demê re wê, hin bi hin wê, ji aliyekê din ve jî wê, bi demê re wê bi têgînên aborî ên weke lîberalismê re wê hin bi hin wê cih bigûharênê.

Lîberalism wê ji aliyekê ve wê temenê wê yê fahmkirinê wê bi teşwîkê, bi serêxwebûyîne, derxistina li pêş a kes û hwd wê temenê wê li ser wê ava bê. Ev rengên pêşketinê wê bi demê re wê dema ku wê pêşkevin wê weke 'dawîlêhanîna aboriya civaknasiyê' û ankû 'sazûmana civaknasi a aborî' jî wê were şîrovekirin û rexne jî lêgirtin.

Di wê çerçoveyê de wê, mijare hebûna civakê wê di wê warê de wê hertimî wê weke faktorek giring a ku wê di wê çerçoveya pergale aboriyê de wê, were hildan li dest bê. Di wê rengê de wê mijare fahmkirina pergale aboriyê û civakê wê di wê rengê de wê, weke aliyna ku wê hem ji hevdû cûda wê bi wan wê were hizirkirin û hem jî wê weke aliyna ku wê di dewama hevdû de wê, were li wê hizirkirin bê.

Pêvajoyên pêşketina endûstriyalismê û teknolojiyê di dewama hevdû de wê weke aliyna giring ên fektorî ku mirov wan dikarê di serî de hilde li dest bê. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê giring wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Aborî wê, di wê rengê de wê weke aliyekê hilberîner a di çerçoveya pêşketina civakê de jî wê mirov dikarê wê hilde li dest. Di warê pêşketina

mirov, t kiliy n nava civak    hwd de j  w  weke aliyek  giring   afr ner b .

P vajoy n p şketina pergale aboriy  w  di w  rewş  de w  di nava j yane civak  de w , weke pergalek serdest a li civak  w  hin bi hin w  xwe bide pêşxistin. Di w  mijarê de w , di pêşketina pergalek aboriyê de w  cih  civak    kes w , heta roja me j  w  mijare n q ş   fahmkirinê b .

W  di dem n hemdem de w  aliyên weke y n bi aboriyê re ku w  derkevina li p ş w , di nava mijare kifşkirina bi pergale aboriyê   mijare destwarden  a li pêvajoyên pêşketina w  b . Di w  reng  de w  ev w  weke aliyekê giring w  xwe bide nişandin.

Di roja me de w , di w  war  de w  saz man n abori  n ku ew di astek gişt  de weke pergale abor  a gişt  r vebibin weke 'bankaya cihan ', ' MF', r xistina bazirganiy  a dunyay    hwd bin. Abori w  di w  saz mana w  ya p şket  w  di w  war  de w , pişt  sal n 1990   p  de w  bi z dey  w , bi serwer ya w  ya hegemonik  w  xwe bi awayekê gişt  w  li gişt ya dunyay  w  bide nişandin.

Di war  aboriyê de w   end  ku w  civak w  weke  avkani   temen  w  y  pêşketinê   dewr dayimiy  j  w  biafirênê w , di war  de w , mijare dahat   serifandin n civak  w  weke aliyên ku w  di war  mijare abori de w , werina rojevê j  bin. Serifandin n ku w  werina kirin w  di asl  xwe de w  mirov dikarê w , ji s  aliyên ve w  werênê ser ziman. Aliyek w  bi aliyên desthilatdar y    serifandin n w  bin. Aliy  din wî bi civakî   serifandin n w  y n bi pergale aborî a civaknasî a di çerçoveya w  de bin. Aliy  din   s yem j  wî, bi rewşa pergalek aboriy    sazûmana w     n hatin n w  re bin.

Di w  çerçoveyî de w  aliy  civakî ku w  çendî w  weke aliyek  wî bi 'z de serifandin n w ' re w  wer  rojev  j  l  di asl  xwe de w  hertimî w , serifandin n sazûmana wel t   saziy n w  li ser y n civak  re bin. Minaq kir na  ekan, artiş    hwd w , di w   er ovey  de w  weke aliyna ku w  hertim  w  ji wan re w  aboriyek dayim  w  were vaqatandin b . Aboriya civak  w  bi afir ner y n w  re w  vegeihin. L  y n weke ji artiş     ekan   hwd re w  werina vaqatandin w  weke serifandinna ku w  nevegeihin bin. Weki din di dewama w  de w  mirov dikar  w  wer n  ser ziman ku w  mijare civak  w , ji aliy  w  ve w  serifandin n w , hertim  w  temen  saz mana w    xwe afirandin   p şxistina pergale xwe ya civak , abor    hwd b .

Ji aliy  teor k  ve temen  pergale aboriy 

Ji aliye teorikî ve wê heta roja me wê hi gelek aliyan ve wê şîrove, dahûrkinin û teoriyên ku wê bi wê re wê werina pêşxistin wê hebin. Di dewama wê de wê weke aliyekê din di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, piştî ronansê û pê de wê di awayekê hemdem de wê hin bi hin wê were pêşxistin. Bi hizrên weke *liberalisma civaknasî* re wê bi hizrên John Locke û hwd re wê temenê wê were pêşxistin. Piştî jî wê aborîvanên weke Keynes û hwd wê, teoriyên di çerçoveya markentelismê de ku wê pêşbixin wê di wê warê de wê ji wan jî wê hizrên di wê warê de ku wê werina bikarhanîn wê bibin.

Piştî demên sedsale 18'în û pê de wê nîqaşên li ser mijare aboriyê û pergale wê pîrr zêde wê bibê. Di wê rengê de wê hizrên marksismê wê di wê warê de ên bi temenekê abori wê pêşkevin wê ji gelek aliyan ve wê bandûrê li pêşketina sazûmana aborî wê bikin. Di wê warê de wê, pêvajoyên pêşketina bi hişmendî ên civakî di dewama wê de wê weke alî û fektorna girîng ên ku wê bandûrê li wê pêvajoyê bikin wê werênê ser ziman. Tevgerên karkeran û hwd wê, di wê rengê de wê, di mijare lêpirsîna prergalek çawa a aborî de wê weke têtîna navend wê biafirênin.

Mijare fahmkirina girseyên civakî bi aborî û têtîna wê re wê, di wê rengê de wê, aliye wê yê nakok wê ew bê ku wê sazûmana aborî wê li ser esasê qizinckirinê wê pêşkeve û civak wê li ser esasê jîyankirinê bê. Di wê çerçoveyê de wê, sazûmana civakê wê, di awayekê de wê, li gorî pêşketina wê ya bi sazûmana civakî û ast û pîvane wê, xwe di awayekê de wê bide nîşandin bê. Di warê pêşketina hizrên liberalismê de wê, di wê warê de wê, weke aliyekê din ê ku mirov dikarê wê di serî de wê di wê rengê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê.

Di mijare aboriyê pêşketina wê de wê, di warê hilberînê de wê xwe bide nîşandin. Di wê rengê de wê, civak û hilberîn wê di wê rengê de wê bi awayê zêde hilberînê re wê, temenê mazinbûnê wê bi xwe re wê biaborî wê bide çekirin. Mijare mazinbûna bi abori wê di rojava hemû aliyan aborî û pergale wê yên di demên hemdem de wê cihgirê. Di wê çerçoveyê de wê, çendî ku wê di wê warê de wê sazûmanak baş û rast û ku wê bi wê temenê civakê wê pêşbixin û wê pêşketina wê ya bi aliyan wê yên weke perwerdeyê û hwd wê zêdetir wê çêbikin wê di warê aboriyê de wê encamên wê bi qalite û hwd re wê di wê rengê û awayê de wê xwe bidina nîşandin.

Ji vê aliye ve wê bide nîşandin ku wê têtîna pêşketina civakê û mazinbûna bi aboriyê wê ji aliye ve wê li hevdu hoyandî û bi hevdu ve

girêdayî bê. Wê, di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring ev wê bi wê re wê xwe bide nîşandin. Gelek teoriyên îktisadî ku wê di roja me de wê, ji aliyê mazinbûna aboriyê ve wê bihizirin jî wê dema ku wê şîrove û dahûrkinên xwe bi aborî û teoriya wê re wê pêşbixin wê di wê rengê de wê civak wê pêşketina wê weke ali û faktorek temenî wê di wê rengê û awayê de wê were dîtin û ser ziman. Di warê têgîna teorikî a îktisadî a klasik û ya dema nû de jî wê di wê rengê de wê, mijare civakê wê li ser wê temenê wê weke aliyekê giring wê were fahmkirin.

WÊJA, ÇAND Û CIVAK

Ji aliyê pêşketina wêja û ziman ve hildana li dest civak û çandê wê weke aliyekê giring ê bi pêşketina civakê re wê werênê ser ziman. Wêja ku mirov wê werênê ser ziman wê bi aliyên civakî ên weke bi têngînî, edebî, têngihîştinî û hwd re wê bi kevneşopî, orf û adetên wê re wê bide nîşandin li berçav bê. Di warê fahmkirina rengê hizirkirina civakî a li ser temenê wê yê dîrokê jî wê wêja wê têngihîştinekê wê bide me.

Wêja wê ji aliyekê ve wê, bi çandî û civakî wê rengê jîyane wê bi xwe re wê biafirênê û wê bi dîmen bikê û wê werênê û rayixê li berçav. Di wê rengê û awayê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di serî de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê wêja wê di wê rengî de wê weke aliyekê ku wê rengê hizirkirin, zêhn û fahmkirinên civakî wê bi wê re wê raxê li berçav bê.

Wêja ji aliyekê din ve jî wê dema ku mirov wê werênê ser ziman wê li ser temenê civakî ê ku ew bi wê dijî wê çawa wê temenekê hizirkirinê jî wê bo pêşaroja wê jî wê bi dîmenî wê ji wê biafirênê bê. Wê, di wê rengê de wê, weke aliyekê giirng wê mirov dikarê wê, werênê ser ziman ku wê wêja wê weke barkirina li pêşarojê a rengê jîyane civakê bi nirx û zimanê wê re jî bê.

Têkiliya wêjayî a têkiliyek civakî a bi hizrî bê. Lê di wê rengê de wê, civak wê di wê rengê de wê, bi wê re wê, di awayekê de wê xwe jî wê biafirênê. Di dewema wê de wê dîmenekê jîyanî wê bi wê re wê raxê li berçav. Bi wê wêjeyê wê mirov wê hizir, xiyal, xweşikati, xamginî, dilxweşî û hwd wê çî hêstê wê bi xwe re wê bijî wê bi wê werênê ser ziman.

Di wê rengê de wê di nava jîyanê de wê mirov wê çî bi çî rengê wê bijî wê bi dîmen bikê û wê werênê berça. Di dewama wê de wê weke aliyekê ku wê çî zêde bide bêrî, hêst, raman û xiyalkirinên mirov ên ku ew dijîn. Wê di nava jîyanê de wê aliyên ku mirov dixwezê bijî û dijî wê bi wê re wê werina bi hizirkirin.

Di wê rengê de wê weke aliyekê civakê ê zêhnî û hwd ê afrîner jî wê bi xwe re wê werênê hiolê. Wêja wê, çavkaniya wê jîyane civakê û civakî. Ev ku wê bi keseyetiyekê bê û ankû bi gelek kesan weke girseyê bê. Wê

çawa bê wê bi xosletên civakî wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, wêja wê, tişta ku wê hanî ser ziman wê ji xwe wê weke têgînek civakî wê bide nîşandin. Tişta ku ew hat ser ziman weke hêst, raman, xiyal û hwd û ew hevbeş bû wê weke têgînek civakî jî bê. Wê, di wê rengê de wê, wêja wê temenekê hevbeş jî wê bi wê re wê biafirênê bê.

Di wê warê de wê dema ku mirov wê wêjeyê wê hilde li dest wê, di serî de wê biqasî ku wê pêşketina civakê wê bi xwe re wê werênê ser ziman wê, di dewama wê de pirsgerêkên wê jî wê di xwe de wê werênê ser ziman. Wê bi tefsîrbikê. Wê salixbikê. Wê di wê warê de wê wêja wê dema ku wê dîmenekê wê danî li berçav wê weke rengê wê bide nîşandin. Wêja wê di nava civakê de wê bi reng û awa kirina bi hizrî û ramanî re wê temenekê çareserker jî wê bi xwe re wê di wê rengê û awayê de wê bide afirandin. Di nava civakê de wê temenê hizirkirinê wê bi wê re wê biafirênê. Minaq wê dema ku wê qarakterek wê were afierandin ku ew çawa dijî, çawa pirsgerêkên xwe çareserdikê û wan digihênê li çareserîyan wê ew dema ku ew hat ser ziman wê ew wê weke aliyekê civakî jî wê piştire wê xwe bide nîşandin. Di wê rengê de wê, wêja wê weke perspektifek civakî a hizrî, ramanî û zêhnî jî bê. Wê di wê rengê de wê di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê fahmbikê.

Gelek aliyên ku mirov dikarê biwêjeyê re wê bi jîyane civakê re wê werênê ser ziman wê hebê. Mijare wêjeyê û civakê wê pîrr zêde wê kûr û xwediyê mejuyek demdirêj a bi jîyane civakê re bê. Di wê çerçoveyê de emê hinekî bi perspektifî wê li ser wê bisekin di çerçoveya mijare çand û civakê de.

Pêşketina wêjeya civakê bi dîrokê re

Ku mirov ji aliyê wêjeya civakê û dîrokê ve wê hilde li dest wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê wêjeya civakê wê xwediyê dîrokek pîrr zêde wê kevn bê. Wê hemû jî wê di nava civakê de wê were ser ziman û wê çavkaniya wê hemû pêvajoyên pêşketina civakê bin. Wê serborî, jîyangerî, pêvajoyên jîyankiirinê û hwd wê bi gelek aliyên wê re wê, were ser ziman. Lê di serî de wê wekd dîmenekê ji nava jîyane civakê û kes bê

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê ji aliyê civakê ve wê werênê ser ziman ku wê vegotinên nava civakê, serborî, çîrok û hwd wê, weke rengna ku wê mirov karibê li gorî mejiyê wêjeyî wê fahmbikê û wan

werênê ser ziman bê. Di wê rewşê de wê vegotin û çîrokên nava civakê ku mirov bi pêjnî li wan binerê wê mirov dikarê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê giring wê xwediyê fahmkirinekê bê.

Wêja wê mijar, gotin, vegotin û hwd wê di şêwayekê de wê weke bi dîmenkirina wê jî wê pêşbixê. Dema ku mirov di çerçoveya gotina dîroka wêjeyê de wê werênê ser ziman wê, ji du aliyan ve wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Aliyê pêşî wê bi pêvajoyên dîrokê ve fahmkirina pêvajoyên pêşketinê ên bi jîyane civakê, kes û hwd re bê. Aliyê din jî wê, di wê rengê de wê, di temenê hizirkirina demî a dembûhûrî bê. Wê, di wê çerçoveyê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wêja çawa werênê ser ziman wê çavkaniya wê, fêrûazmûnên civakî bin. Di gelek mijarên ku ew dihên ser ziman de wê, weke ku ew têkiliya wan neyî jî ku wê werina ser ziman jî lê wê di şêwayekê de wê, nerîn, fahmkirin, têgihiştin, derkkirin û hwd wê biawayekê xêva civakê wê bi wan alî û gelek aliyên wê yên din re wê weke çavkanî wê ji xwe re wê bikê temen.

Wêja wê bi dîrokê re wê rewşên civaknasî û jîyanî ên ku ew nava civakê de rûdidin wê xwe re wê bi girêdanên wan re wê bikê mijare fahmkirinê. Ji aliyekê ve wê wêja wê weke aliyekê dîroka fahmkirin û pêşketina civakê jî wê bi xwe re wê, bide nişandin.

Di nava jîyane kurd de wê minaq ku mirov wê dîroka wê ya wêjeyê wê hilde li dest wê ji destpêka wê ve wê, heta roja me wê, li ser temenê jîyanî û nivîskî wê, bûyînên ku ew hena wê weke aliyên wê werina ser ziman. Li minaq *destana gilgamêş* wê li herêmê wê weke destaneka wêjeyî a ku wê pîrr zêde kevn bê. Weke destana kawa wê mirov dikarê di dewama wê de wê werênê ser ziman.

Wêjeyê li ser hinek temenan wê dikarê mirov wê werênê ser ziman. Minaq wê dema ku mirov li wer temenekê xiyalî wê pêşxistina wê bikê wê weke aliyên nivîskî û ne nivîskî ên weke vegotin, çîrok û hwd wê mirov dikarê wê werênê ser ziman Minaq çîrokên keçelok di nava kurdan de ku wê li dûv hevdu wê bi gelek awayan wê werina vegotin mirov dikarê wê bi wê rengê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê weke vegotina xiyal bin. Di nava wê de jî wê, çendî ku wê bi xiyalî bê wê, di çerçoveyek hevgirtî û mantiqîya wê de jî wê, mirov dikarê wê ji aliyekê din ve jî wê werênê ser ziman. Bi wêjeyê re di temenê mantiqê de wê, mirov dikarê bi du awayan wê werênê ser ziman. Yek bi awayê di çerçoveya wê vegotin û hwd de ku ew xwediyê hevgirtiniya wê mantiqî bê. Aliyê din ê mantiqî jî wê bi hanîna ser ziman a ku wê li ser temenekê

ku ew bi xuyên jîyanî û jîyane mirov dijî wê bi wê re di rastiyeke de weke hevdû wê werênê ser ziman.

Minaq wê, dema ku mirov wê jîyane keyekê kurd weke *qîyaqser* binivîsê wê ew kev wê di rastiye de wê li jîyanê di dema xwe de wê jîya bê. Wê dema ku mirov wê jîyane wî werênê ser ziman wê li gorî ku ew jîyankirîya û çawa jîyankirîya û hizirî û hwd wê bi wê re di levkirineke de wê werênê ser ziman. Wê bi xosletên pêşketina wî û dema wî re wê bi hevdû re di ahengeke de wê werênê ser ziman. Ev wê weke reneke ku wê bi wê re wê, were ser ziman bê. Wekî din wê, ji aliyekê din ve jî wê, di roja me de wê wêjeya xiyalî a bi afsûnî ku wê bi zêdeyî wê were ser ziman wê pêşkeve. Di wê rengê wêjeyî de jî wê xosletên civakê û jîyane wê ji wan ezmûn wê were girtin û wê bi wê re wê, bia wayekê hermonî a bi aqileke afsûnî wê were ser ziman. Di wê rengê vegotina afsûnî de mirov dikarê destpêka vegotina *mem û zinê* ku ahmedê xanî dihênê ser ziman û wê di destpêka wê de bahsa şahê çinan û sê-keçên wî bikê wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê bi wê rengê wê werênê ser ziman. Wêja wê, temenê wê ji aliyekê ve wê li ser tefsîrkirinê bê. Di dewama wê de wê bi aqileke tefsîrî wê were hanîn ser ziman. Wê, di wê rengê de wê tefsîrên wê jî wê di awayekê levkirî û hevgirtî û hwd de wê werina hanîn ser ziman.

Wêja wê, dema ku mirov wê bikê wê li ser temenê rêst û çanda civakê re wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Wêja wê di warê xwe de wê weke nerîneka civakî bê. Di wê çerçoveyê de wê biqasî ku wê jîyane civakê a demên bûhûrî, bi ramanî, xiyalî û hwd wê werênê ser ziman wê bi wê re wê, temenê pêvajoyên pêşketinê jî wê bi wê re wê biafirênê.

Wêja wê di aslê xwe de wê, ji aliyekê xwe ve wê dema ku ew bi awayekê rast were dîtî û pêşxistin wê, weke nerînek rexnegir a li pêvajoyên pêşketina civakê jî bê. Wê civak wê di wê de wê xwe bi aliyên xwe yên baş û rast û yên ne rast û ne baş re jî wê bibîne. Di wê rengê de wê, wêja wê ji aliyekê ve wê dîmenekê wê ya ku ew bûyî wê weke xwe bi awayekê objektîv wê dênê li berçav. Di wê çerçoveyê de wê, wêja wê, di dema hanîna li ser ziman wê di awayekê bêalî de wê di wê rengê de wê werênê ser ziman.

Wêja wê dema ku mirov wê binivîsênê wê di serî de wê hinek restên ku mirov li berçav bigirê wê hebin. Pêşî wê, rewşa ku ew bûyî wê ne weke xwe û darazên xwe lê weke ku ew heya û bûya û ankû rûdaya wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, ev wê weke xwe hat ser ziman wê, di

nava mijarê de li deverna wê bêgûman dikarê nivîskar daraza xwe jî bi awayekê rexnegir a negativ û ankû pozitiv wê bi wê re û di derbarê de wê werênê ser ziman. Ji xwe wê hanîna ser ziman wê weke dîtbarîyek bi wê rengê a objektiv bê.

Di dewama wê de wê jî mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê wêja wê, dema ku wê rewşê wê bibînê wê çerçoveyek têgînî de wê ew wê bibînê û wê werênê ser ziman. Wê di wê warê de wê, çendî ku wê rewşê wê weke xwe wê werênê ser ziman wê weke ku ew ya rast divîyabû ku ew çawa bû wê jî di keviyê de wê bicih bikê. Di wê rewşê de wê, werênê ser ziman.

Bi xwandina wêjeyê re wê ne tenê mirov wê xwe bigihênê hinek nerîn, xuy û fahmkirinan di derbarê rewş û pêvajoyek jînbûyî de bê. Di wê rengê de wê di derbarê wê de wê, rewşên wê yên jîyanî, rengê hizirkirinê û hwd wê weke aliyna bi nix ên ku wê wêja di hanîna xwe ya li ser ziman de wê li berçav bigirê bê.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê, werênê ser ziman ku wê wêja wê di rewşa fahmkirinê de wê, civakê wê çendî ku wê bi rewş, kirin, rengê pêşketinê û hwd re wê dênê li ber nerîn û dîtbarîya wê, bi wê re wê, wê hîsê jî wê bi wê re wê çêbikê ku wê çawa bê ku ew xwe bide pêşxistin bi ber pêşarojê ve. Wê di derbarê pêşketina demên pêş de jî wê temenekê wê bi xwe re wê bide afireandi.

Di wê rewşê de wê wêja û civak wê di awayekê de wê hevdû wê biafirênin. Wê, di wê çerçoveyê de wê çendî ku wê jîyane civakê wê hebê wê bi wê re wê, ew jî wê bi wê re wê pêşkeve. Zimanê wêjeyî wê weke zimanekê bi tefsîrî û xwe bi wê hanîna ser ziman bê. Wê, di wê rengê de wê, ew wê weke aliyekê giring ê ku mirov wê di serî de ku wê werênê ser ziman bê. Di warê fahmkirina civakê û wêjeyê bi hevdû re de wê, mirov dikarê wê bêjê ku wê wêja wê bi gotinê re wê jîyanê wê werênê ser ziman. Wê bi rengkirina bi gotinî a jîyanê bê. Di wê rengê de wê, weke aliyekê giring ê fahmkirinê wê biafirênê. Gotinên ku ew bikardihênê wê li gorî xwe û rengê fahmkirinê wê bi watebikê. Wê, bi wê re wê werênê ser ziman. Di nava civakê de wê, wêja wê di wê rengê de wê dîmenekê dîtbarî ê xwe dîtinê wê biafirênê. Wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê fahmkirinê bê.

Di wê rewşê de wê, aliye jîyanî ên weke hêst, xuy û hwd wê weke aliyna ku wê bi wê re wê, werina ser ziman bin. Wê di wê çerçoveyê de wê, di nava civakê de wê di hanîna ser ziman de wê, bi wê re wê, ji aliye

xuyzanî, fahmkirinê û derûnîya tevgerîyê a mirov û hwd de jî wê, karibê temenna bi perspektîfî bi xwe re biafirênê.

Wêjeya hemdem

Wêjeya hemdem wê piştî ronansê û pê de wê, pêşketina xwe wê hin bi hin wê werênê ser ziman. Di wê rewşê de wê minaq wê, bi romanî hanî ser ziman wê di wê warê de wê pirtûkên ku wê werina nivîsandin wê bi xwe re wê di awayekê de wê dîmenekê jîyanî wê biafirênê û wê bi wê re wê werênê ser ziman. Wê di warê pirtûkên wêjayî de wê, nivîsandinên ku wê werina kirin wê di warê pêşketina hizirkirinê de jî wê temenekê bi perspektîfî wê biafirênin. Minaq Cervantes bi 'don kîşot', Erasmus bi 'Morias enkomion seu laus stultitiae' û hwd wê çend ji wan nivîsandinên bi wêjayî ku wê di destpêka demên hemdem de wê bi wêjayî jî ku wê werina dîtin û wê ji wan wê werina bahskirin bin.

Di wê çerçoveyê de wê, dîmenekê û perspektîfekê wê di derbarê jîyane de wê bide afirandin. Wêjeya hemdem wê hin bi hin wê di wê rengê de wê li ser rewşên jîyanî ên ku ew pêşdikevin rew wê pêşkeve. Wê bi wê re wê, wêja wê di aslê xwe de wê bê temenê pêşketin û li ser temenê wê bi fêrûazmûnkirina jîyaneka hemdem û pêşketî jî.

Wêjeya hemdem wê di wê rengê de wê bi romanen re wê pêşketina xwe wê bide çêkirin. Minaq romanên dîrokî, kirimînalî, rewşî û hwd wê pêşkevin. Wê di demên hemdem de wê di wê rengê de wê, romanên weke yên ku ew dîmenekê jîyanê bi xwe re diafirênin li ser temenekê mantiqî û rastîyê re wê werina nivîsandin. Minaq di wê çerçoveyê de li kurdistanê romana *şivanê kurmanca* mirov dikarê weke romanek bi wê rengê a di destpêka sedsala 20an de ku ew hatî nivîsandin wê werênê ser ziman. Piştî wê re wê hin bi hin wê romanên ku wê werina nivîsandin wê bibin. Wê romana hemdem wê bi teknik, çerçova û navaroka xwe re wê xwediyê perspektîfek demî a têgihîştî bê. Minaq wê, di wê rengê de wê, di serî de wê weke aliyekê din wê wêjeya hemdem wê di gelek waran de wê weke temenekê bi dîmenî û dîtbarî xiyalkirina rewşên rast ên jîyanî û bi tefsiran wê li gorî rastiyê hanîna ser ziman bê.

Hemdemî wê, bi ronansê re wê destpêkeka wê were hanîn ser ziman. wê ji wê demê û pê de wê, bi nivîsandinê wê pirtûkên romanî jî wê weke pirtûkên wêjeyî wê bînan nivîsandin û wê bikevina jîya mirov de.

Mijarên roman û wêjeya hemdem wê cûr bi cûr karibin werina bijartin û nivîsandin. Minaq dikarin weke rewşek dîrokê bê. Dikarê weke rewşek felsefeyî bê. Dikarê weke rewşek jîyanî a rûdayî bê. ..

Di demên hemdem de wê hinek ji wan herîkînên ku wê rengê nivîsandina wêjaya hemdem û navarooka roman û hwd ên wê bi wan wê werina ser ziman wê weke Sûrralism, klasism, realism, netaralism, romantism, sembolism û hwd bin. Wê ev wê weke herîknna wêjaya hemdem jî bin. Wê di wê rengê de wê li gorî wan wê navaroka wan wê were tefsîrkirin û fahmkirin. Di wêjayê de wê tefsîrkirin û biçerçovakirin wê weke aliyna ku mirov dikarê wê bi wê werênê ser ziman bê. Wê di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê xwe bi wê bide nîşandin. Wêja di nava civakê de wê temenê pêşketinê nerînê, kûrbûnê, fahmkirina bi demî û dîrokî, mijar, rewş û hwd wê biafirênê. Wê di wê çerçoveyê de wê weke xosletê wê çerçoveyek bi xoslet û rengê wê yê jîyanî wê li gorî navaroka wê bi rastitiya wê û mantiqê yê jîyanî re wê werênê ser ziman. Sûrralist wê ji rastitiya jîyanê dûr wê bi xiyalperestiyekê wê werênina ser ziman. Wê di wê rengê de wê, di derbarê xweza û jîyanê de wê dîmenekê wê werênina ser ziman. Wê heman rewş wê di çerçoveya nerînê din de jî wê wusa bê.

ZIMAN, ÇAND Û CIVAK

Ziman ku mirov wê ji kîjan aliyê ve wê werênê ser ziman wê weke aliyekê giring wê xwe de weke mijare giring wê bide dîyarkirin. Ziman wê weke rêya têtikili, xwehanîna ser ziman û ragihandinê wê, ji gelek aliyên ve wê temenê civakê wê biafirênê. Ji aliyekê din ve jî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di temenê pêşketinên hizrî ku ew bi zanînê weke ramanê, wêja, çand û hwd de jî wê, ziman wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê temenekê civakî û zanînê ê bi sazûman wê ziman xwe bide nîşandin.

Di mijare fahmkirina têtikiliya civak û ziman de wê di aslê xwe de wê bi ontolojikî û epistemolojikî û hwd wê, mirov dikarê wê ji gelek aliyên ve wê werênê ser ziman. Wê, di çerçoveyê de wê, ziman wê weke temenekê pêşketinê ê bi ziman û rengê civakê bi pêvajoyên wê yên pêşketinê ên çandî û hwd re wê were ser ziman.

Di demên hemdem de wê, ziman wê weke amûrekê giring ê pêşketinê ê temenê wê were dîtîn û wê bê hildan li dest. Di dewama wê de mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê werênê ser ziman ku wê ziman wê di dewama wê de wê bi hebûna ziman re wê teorîyên pêşxistin û pêşketinê wê ji gelek aliyên ve wê werina pêşxistin û ziman.

Ziman wê ber çî wê wilqasî wê giring bê? Ber ku ziman wê rêya ragihandin û xwe hanîna ser ziman bê. Wê, ji aliyekê din ve jî wê weke awayekê zanînê ê bi gotinê û hwd bê. Her gotin û ankû bêje wê, dema ku mirov wê salixbikê wê di wê çerçoveyê de wê, temenekê fahmkiirinê wê bide me.

Wekê din wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê ziman wê, di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê xwe bide nîşandin. Mijare ziman wê bo civakê wê çand ku wê çendî wê temenê pêşketina wê û rengê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin wê di temenê çandê û hwd de jî wê ziman wê heman rengê û awayê wê bide nîşandin.

Em dema ku wê tiştêkê wê werênina ser ziman em, bi gotinê dikin. Her wusa bêjeyan dihênin cem hevdu û bi wan re li wate, kirde û hwd re levkîrinê bi wan re wê didina kirin.

Mijare ziman wê di wê çerçoveyê de wê dema ku mirov wê hilde li dest wê weke aliyekê giring ê temenî wê xwe bide nîşandin. Di warê bi gotinkirinê de minaq wê, dema ku mirov wê dema ku em bi wate, levkirin, levhanîn û gotinê rêzdkin wê di wê çerçoveyê de wê bi ziman re wê ew wê were kirin. Têgihiştina ziman wê, piştî ronasansê wê, bi awayekê hemdem wê temenê wê pêşkeve û wê were ser ziman.

Di aslê xwe de wê berî wê, di demên kevnera û hwd de wê bi felsefeyê û hwd de wê ew fahmkirin wê temenê wê were avêtin. Felsefe wê ji aliyek ve wê, weke zanîna levkirin û fahmkirina wateyê wê were ser ziman. Heta ku wê piştî wê hinek filosof wê felsefeyê weke li hev rêzdkirina gotina jî wê weke wê bînina ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê têtikiliya nava aqil û ziman de wê, pirr zêde wê bi hevdû ve wê girêdayî bê. Aqil wê bi rewşan re wê bi hişmendî û hwd re wê pêşkeve. Ziman wê navlêkirin, dengdayîn, watelêkirin, û hwd bê. Di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Zimanê destpêkê

Di destpêkê de wê mirov wê bi nîşanakan wê bihevdû re wê têtikiliyê wê bi hevdû re wê dênê. Wê, bi wê re wê bakê hevdû. Wê bi hevdû re wê biaxifê. Lê bi demê re wê, ev wê pêşkeve. Wê piştî wê hişmendî wê pêşkeve wê bi wê re wê ziman wê bi aqil re wê temenê wê yê pêşketinê wê bi zêdeyî wê hin bi hin wê pêşkeve.

Têtikiliya aqil û ziman wê bi hevdû pêşxistinê re wê di zikhevdû de wê bi awayekê wê pêşkeve. Wê, biqasî wê aqil wê ziman wê pêşbibixê wê ziman jî wê aqil wê aqil wê pêşbixê û ji wê re wê bê temen. Di wê rengê û awayê de wê pêşkeve. Wê, bi demê re wê piştî ku wê bi aqilbûn û bi hişbûn wê pêşkeve wê, ziman wê bi gotinkirin, bêtêkirin û bi wê re bi dengdayina li wan re wê hin bi hin wê pêşkeve. Ev wê weke aliyekê giring ê pêşketina mirov bê. Di aslê xwe de wê di nava xwezayê wê her zindî wê şewayekê wê yê têtikildanênê a bi hevdû re wê hebê. Yê mirov jî wê piştî ku wê bi aqil bibê wê, bi ziman re wê bi wê rengê wê hin bi hin wê pêşkeve. Wê, di dewama wê de wê aqilbûn jî wê pêşkeve. Wê, hanîna ser ziman wê ji fêr û azmûn xwe wê bide hanîna ser ziman wê bikê.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê giring wê ziman wê, weke temenekê pêşketinê û hevdû fahmkirinê wê were kifşkirin. Piştî ku wê ziman wê bidest pêşketina xwe

wê bikê wê bi demê re wê, bi gotinbûn û di dewama wê de wê heta pêvajoya bûyîna zimanê nivîsandinê wê ew gavbi gav wê pêşkeve.

Di nava koman de wê, hin bi hin wê gotinên ku ew bi wan têkiliyê didênin û bi wan re deng derdixin wê pêşkevin. Wê, di nava wan de wê ew dengên ku ew derdixin bo rewşan, weke navan û hwd wê, di mejîyan de wê bên salixkirin û wê weke bi xêvî wê werina bi temen û jiberkirin. Ev wê weke aliyekê giring ê pêşketina ziman wê bi xwe re wê biafirênê.

Di nava komekê de wê hertimî wê gotinên wên cûda watelêkirî ên bi wê rengê wê biafirin. Ew jî wê, bi wê re wê bi rengê hevdû fahmkirî ên nava komê re wê xwe bide nîşandin. Lê ji aliyekê din ve jî wê bi demê re ew pêvajoyên ku ew li ser wê re dibûhûrênin wê weke aliyekê din ê ku mirov dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê di serî de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Pêvajoyên ku wê, bên derbaskirin di nava komê de wê bi zimanî wê, rengê gotinên teybetî, wateyên teybet û hwd wê bi wan re wê bide afirandin. Wê ew dengên ku ew derdixin wê bi wan re wê were hevnasîn. Lê dibê ku wê kesekê ji komek din hat nava wan weke civakên roja me ku bi zimanên ji hev cûda pêşdikevin ku ew hevdû fahmnekin wê ew jî wê bi wê rengê wê hevdû fahm nekin.

Pêvajoyên zimanî ên bi aqil pêşdikevin

Pêvajoyên zimanî ên bi aqil pêşdikevin wê bi demên pêvajoyên şariştaniyê re wê hin bi hin wê pêşkevin. Wê di wê rengê de wê zimanên bi aqil wê biafirin û wê werina ser ziman. wê di nava mirovan de wê temenê têkiliyê wê bi wateyî wê biafirênin. Wate aliyekê wê yê bi xiyalkirinê re wê hebê. Ev jî wê, di mejîyan de wê taqabûlî hebûna gîyanê û fahmkirina wê. Di wê rengê de wê di rengê weke bûjenê û biriqîna wê, di awayekê wê rengê de wê xwediyê awayekê pêşketinê wê bibê.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê ziman wê di wê rengê de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê fahmbikê û wê werênê sser ziman. di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê di demên şariştaniyê de wê weke ku wê bi şariştaniya sumer re wê were dîtin bûyîna zimanê weke zimanê nivîsandinê û pêşxistina nivîsandinê wê weke gavek şoreşî di pêşketina mirov de a di nava herîkîna dîrokê de bê.

Wê jî mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê bi demê re wê ziman wê, pêşketina wê li ser wateyê re wê xwe bi pêşketin û pêşveçûna xwe re

wê bide domandin. Salixkirinên wateyê wê, di renekê gîyanî de wê were ser ziman. Di demên felsefeyê de jî wê, felsefeyên îdealismê wê di wê rengê de wê bi întîbayekê wê werênina ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê wate wê, piştî wê, hin bi hin wê, bi felsefeyê wê, li ser gotinkirinê û hwd re wê gîyan wê, weke hebûnek dihizirê a bêbûjenî a bi wateyî wê li wê were hizirkirin. Aqilê ku ew dihizirê wê bi wê re wê bi wê re wê di awayekê de wê salixkirin wê were kirin.

Di dewama wê de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, ziman wê bi wê re wê bi aqil bibê û wê pêşkeve. Pêvajoyên pêşketinê ji demên mîtolojiyê û heta demên felsefeyê wê di wê rengê de wê pêvajoyên bi aqil û wateyê ên pêşketinê wê bi ziman wê bidina pêşxistin.

Ev dem wê di aslê xwe de wê weke demna ku wê bi zêdeyî wê, êdî wê bi cûreyên wateyê û ankû watelêkirinê ku wê pêşkevin bin. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê di serî de wê werênê ser ziman.

Zimanên hemdem û bi ber pêşketina wan ve

Piştî pêvajoyên pêşketina felsefeyê û pê de wê civakbûn wê bi ziman re wê temenekê wê yê bi fahmkirinê wê biafirê. Wê, di wê çerçoveyê de wê ziman wê bi gotin û wateyê wê piştî demên felsefeyê wê di serdemên navîn de wê dema ku wê bidest afirandina gîyanê wê bikê wê di wê rengê de wê, temenê pêşketina civakbûnên demên piştî û ankû ên wê demê ku ew hin bi hin pêşdikevin jî wê biafirênê.

Di dewama wê de wê, bi aqil re wê pêvajoyên pêşketinê û civakê wê bi hevdû re wê pêşkevin. Wê pêvajoyên pêşketinê wê bi xwe re wê bidina çêkirin. Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê giring wê di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê ziman wê di wê rengê de wê pêşketina xwe wê bide çêkirin.

Het ku dem heta demên bi aqil pêşdikevin û di wê warê de bo aqil wê gîyanek temenî wê jî wê bi wateyan wê biafirênin wê demên weke yên ronansê wê ev rengê pêşketinê wê xwe bide domandin. Di demên ronansê de wê, pêşketina têngînên çandî, wêjeyî û hwd wê hinekî wê di wê rengê de wê piştî wê, encamên wan wê bibin. Lê berî wê ew têngîn bixwe jî wê di encama pêşketinek bi aqil a bi wê rengê a li ser jîyankirina bi gihiştina li wateyê û hwd re wê temenê wê pêşkeve û wê bê pêşxistin.

Demên hemdem wê ziman wê bi awayekê temenî wê bi gelek awa û rengên wê û hebûna zimanan re wê pêşkeve. Di wê rengê de wê weke aliyekê ku mirov dikarê wê bi awayekê harmonî bi jîyanê û zimanan re werênê ser ziman bê. Ziman û aqil wê di demên hemdem de wê bi hevdû re wê temenekê mazin ê pêşketinê wê biafirênê. Wê, bi wê re wê, di aslê xwe de wê pêşketinên civakî wê, bi wê re wê biafirê û wê were li holê. Ziman wê di wê warê de wê temenê pêşketinê bê.

Çavkanî:

- *durkheim, emile(1925); Moral Education
- *Giddens, Anthony (2013) Sociology
- *Gordon Marshall (ed) A Dictionary of Sociology (Article: Sociology of Education), Oxford University Press, 1998
- *Childe, Gordon(1929); The Most Ancient East: The Oriental Prelude to European Prehistory
- *Hebermas; Jorgen(1976); On the Pragmatics of Social Interaction
- *Williams, R. (1977). Culture and Society: 1780-1950. Middlesex: Penguin Books.
- *Taylor, E.B. (1958). The Origins of Culture and Religion in Primitive Culture. New York: Harper&Brothers.
- *Durkheim, Emile(1893); The Division of Labour in Society
- *Geertz, Clifford(1973), The Interpretation of Cultures, London
- *Per Mangset(1992): Kulturliv og forvaltning, Universitetsforlaget oslo
- *Velkley, Richard L (2002). "The Tension in the Beautiful: On Culture and Civilization in Rousseau and German Philosophy". Being after Rousseau: philosophy and culture in question. Chicago: University of Chicago Press
- *James, Procter (2004). Stuart Hall. Routledge
- *Haviland, William A.; McBride, Bunny; Prins, Harald E.L.; Walrath, Dana (2011). Cultural Anthropology: The Human Challenge. Wadsworth/Cengage Learning
- *Berlin, Isaiah; Ryan, Alan (2002). Karl Marx: His Life and Environment. New York: Oxford University Press
- *Macionis, John J; Gerber, Linda Marie (2011). Sociology. Toronto: Pearson Prentice Hall
- * Gay, Paul, ed. (1997). Doing Cultural Studies: The Story of the Sony Walkman
- *Heine, Steven J. (2015). Cultural psychology. Wiley Interdisciplinary Reviews. Cognitive Science. 1 (Third ed.). New York.
- *Kim, Uichol (2001). "Culture, science and indigenous psychologies: An integrated analysis." In D. Matsumoto (Ed.), Handbook of culture and psychology. Oxford.
- *Goodall, J. 1986. The Chimpanzees of Gombe: Patterns of Behavior. Cambridge, Massachusetts: Belknap Press of Harvard University Press

*Michael C. Carhart(2007), The Science of Culture in Enlightenment
Germany, Cambridge, Harvard University press,

•

Abdusamet yigit, kurdistan, cizirabota, 2019-20